

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNİ YAŞAYIŞTA HAYATI SORGULAMA

Saffet KARTOPU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2006

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİNİ YAŞAYIŞTA HAYATI SORGULAMA

Saffet KARTOPU

Danışman: Doç. Dr. Hasan KAYIKLIK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2006

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Hasan KAYIKLIK

(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Kerim YAVUZ

Üye: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum. ..../...../.....

Prof. Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ

Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET

DİNİ YAŞAYIŞTA HAYATI SORGULAMA

Saffet KARTOPU

Yüksek Lisans Tezi: Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Hasan KAYIKLIK

Şubat 2006, I-VII, 129 Sayfa

Bu çalışmada, dini yaşayışta hayatın ne şekilde sorgulandığı ve dinin hayata nasıl bir anlam verdiği konu edilmektedir. Bu bağlamda ilk olarak konuyla ilgili kavramlar açıklanmaya çalışılmış ve hayatı sorgulamanın düşünce tarihindeki seyrine yer verilmiştir. Daha sonra dinin insan hayatındaki yeri, sorgulamanın insanla ilişkisi ve hayatın anlamını sorgulayan insana, genel olarak din olgusunun daha özelde ise İslam dininin nasıl bir yanıt verdiği incelenmiştir. Bu anlamda, dinin inanç esasıyla, ibadetiyle, duasıyla inanan insanın hayatını bir manalar bütünü olarak kuşatıp yaşamını anlamlandırdığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dini Yaşayış, Hayatı Sorgulama, Anlam Arayışı, Din Psikolojisi.

ABSTRACT**INTERROGATION OF LIFE IN RELIGIOUS WAY OF LIFE****Saffet KARTOPU****Master Degree Thesis, The Department of Philosophic and Religious Sciences****Supervisor: Doç. Dr. Hasan KAYIKLIK****February, 2006, I-VII, 129 Pages**

In this study, how the life is interrogated in religious life and what kind of a meaning is attributed to the life by religion is investigated. In this context, first of all the notions which are about the subject are tried to be explained and the process of interrogation of life in the history of thinking are mentioned in this study. Afterwards, the importance of religion in human life, the relationship of interrogation with the human and what kind of a respond, generally religion phenomenon but spesificly Islam Religion, is given to the human who interrogates the meaning of life are investigated. In this sense, it is concluded that the religion covers the life of the human who believes as a whole of meaning by the help of the basis of belief, worship and prayer and gives a meaning to his life.

Key Words: Religious Life, Interrogation of life, Meaning Search, Psychology of Religion.

ÖNSÖZ

Varoluşun tarihi bize ulaşabildiği kadarıyla insanın neden, nasıl, niçin, kim, nerede sorularıyla biteviye meşgul olduğunu göstermektedir. İnsan ben kimim, nereden geldim, nereye gideceğim vb. şeklinde insanoğlunun değişmeyen sorularına cevaplar aramıştır. Gerçekten de insanı insan yapan en önemli özelliklerden biri de onun kendisini çevreleyen dünyayı, içinde yaşadığı toplumu, geçmişi ve bütün yanları ile bizzat kendisini tanımak ve bilmek istemesidir.

Böyle bir ihtiyaç ile güdülenen birey, büyük ölçüde kendisini tatmin edecek bir takım açıklamaları arama, bulma ve bunları sınamayla meşguldür. Onun, bütün bu soruları sormasını hayatı sorgulama olarak düşünebiliriz. Çünkü o gerek fiziksel gerekse de sosyal çevresinde olup bitenlere bir anlam vermek zorundadır. Bu anlam arayışında pek çok dünya görüşü, ulaşılmak istenen hedefler, mücadelesi verilen umutlar, harekete geçiren arzular önemli birer kare oluşturabilir. Bu noktada, insanın düşünen bir varlık olarak sorgulamasına, dinin de verdiği bir yanıt vardır. Din zaten insanlara bir anlam, gaye ve amaç sunmak için vardır. O, insanın dünyayı bilme ihtiyacından çok, dünyaya ve onu idare eden ilkeye, Tanrıya, insan hayatının bir anlamı olduğuna inanma ihtiyacına karşılık verir.

Bu çalışmada da dinin, hayata nasıl bir anlam verdiği ve dini yaşayışta hayatın ne şekilde sorgulandığı konu edilmektedir. Bu bağlamda dinin insan hayatındaki yeri, sorgulamanın insanla ilişkisi ve hayatın anlamını sorgulayan insana dinin nasıl bir yanıt verdiği incelenmiştir. Araştırmamız genel olarak üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırmanın amacı, yöntemi, varsayımları ve sınırlılıklarına değinilerek araştırma hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca araştırmamıza temel teşkil eden kavramlar açıklanmaya çalışılarak araştırmaya ön hazırlık yapılmıştır. Yine bu bölümde sorgulama konusunun düşünce tarihinde nasıl bir yer bulduğuna değinilmiştir. Bu noktada felsefe ve psikolojide hayatı sorgulamanın nasıl şekillendiği ve hayatın anlamına yönelik hangi cevapların verildiğine yer verilmiştir. Sorgulama konusu ele alınırken felsefe ve psikolojide önemli yansımaları olan ve ilgilerinin odağına hayatın anlamını aramayı ve hayatı sorgulamayı koyan varoluşçu düşünce geleneğine de özellikle değinilmiştir.

İkinci bölüm ise kendi içinde üç kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda insan anlam ilişkisine, insanın anlam bulma ihtiyacı olan bir varlık olduğuna ve bu sebeple anlam aradığına değinilmiştir. Ayrıca insanın bu anlam arayışında bulduğu anlam çeşitlerine yer verilmiştir. İnsanın anlam arayışı tarihinde bulduğu önemli anlam şemalarından biri

olan mitolojiye değinilmiş, yine bu arayışın yanıtının anlamsızlık da olabileceği belirtilmiştir. İkinci kısımda ise insan ve din ilişkisi ele alınmış olup bu bağlamda dinin insanla olan derin tarihine ve ayrılmaz yolculuğuna, insanın dine olan ihtiyacına ve insanın hayatına dinin verdiği anlama yer verilmiştir. Bununla birlikte insanın dini nasıl algıladığı da işlenmiştir. Üçüncü kısımda insanın çocukluktan yaşlılığa kadar geçirdiği evreler içinde sorgulamanın nasıl ortaya çıktığı ve dinle olan ilişkisi konu edilmiştir. Bu bağlamda çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık evreleri sorgulama ve dini yaşantı açısından ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm de kendi içinde iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısımda genel olarak dinlerin insan hayatını nasıl anlamlandırdığı işlenmiş olup, bu noktada çeşitli dinlerden örnekler verilerek konu açıklanmaya çalışılmıştır. Buradaki örnekler daha çok İslam dışındaki dinlerden seçilmiştir. Çünkü bu bölümün ikinci kısmında İslam dininin, mensuplarının hayatlarını nasıl anlamlandırdığı ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu kısımda genellikle İslam'ın bakış açısına yer verilmiştir. Ancak yer yer farklı dinlerin bakış açıları da göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışmalarım sırasında bana rehberlik eden ve desteğini sürekli yanımda hissettiğim Sayın hocam ve danışmanım Doç. Dr. Hasan Kayıklık'a; metnin yazılmasında ve düzeltilmesinde yardımlarını esirgemeyen ve varlığıyla hayatımı anlamlandıran eşime; kitaplarını kendi kitaplarım kadar rahat kullandığım arkadaşım Fatih Ünlü'ye ve isimlerini sayamadığım emeği geçen daha pek çok kişiye gönülden teşekkür ederim. Ayrıca bu çalışma, Ç. Ü. Araştırma Fonu tarafından İF2004YL1 no'lu proje ile desteklenmiştir. Katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Saffet KARTOPU

Adana-2006

KISALTMALAR

a.s. = Aleyhi's- Selam

Bkz. = Bakınız

Çev. = Çeviren

Hiz. = Hazreti

Sav. = Sallallahu Aleyhi Vessellem

s. = Sayfa

vb. = ve benzeri

Trhsz. = Tarihsiz

Der. = Derleyen

Edt. = Editör

Literatürle ilgili kısaltmalar kaynaklar kısmında açık olarak yazılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii

I. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırma	
1.1.1. Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması.....	1
1.1.2. Araştırmanın Amacı.....	4
1.1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	5
1.1.4. Varsayımlar.....	6
1.2. Konuyla İlgili Kavramlar	
1.2.1. Sorgulama.....	6
1.2.2. Anlam ve Amaç.....	7
1.2.3. Anlam Arayışı.....	8
1.2.4. Din.....	9
1.2.5. Dini Yaşayış.....	11
1.3. Düşünce Tarihinde Sorgulama.....	13

II. BÖLÜM

DİNİ YAŞAYIŞ, ANLAM ARAYIŞI VE HAYATI SORGULAMANIN İNSANLA İLİŞKİSİ

2.1. İnsanın Anlam Bulmaya Olan İhtiyacı.....	18
2.1.1. Sorgulayan Varlık Olarak İnsan.....	20
2.1.2. Anlam Arayışında Çeşitli Cevaplar.....	22
2.1.3. Anlam Arayışına Bir Yanıt: Anlamsızlık.....	27
2.2. İnsan ve Din.....	30
2.2.1. Tarihsel Bir Olgu Olarak Din.....	31
2.2.2. Kaybedilenlerin Telafisi Olarak Din.....	33
2.2.3. İhtiyaç Olarak Din.....	35
2.2.4. Anlam Arayışında Dinin Yeri.....	40
2.3. Gelişimsel Dönemlerde Hayatı Sorgulama ve Dini Yaşayış.....	43
2.3.1. Çocukluk Döneminde Sorgulama ve Dini Yaşayış.....	44
2.3.2. Ergenlik Döneminde Sorgulama ve Dini Yaşayış.....	47

2.3.3. Yetişkinlik Döneminde Sorgulama ve Dini Yaşayış.....	52
2.3.4. Yaşlılık Döneminde Sorgulama ve Dini Yaşayış.....	55

III. BÖLÜM

DİNLERE GÖRE HAYATIN ANLAMI

3.1. Dinler ve Anlam Arayışı.....	59
3.1.1. Hayatın Anlamı Tanrının Merhametine Duyulan Güven.....	61
3.1.2. Dini Anlatılarda Anlam.....	62
3.1.3. Mistisizm.....	63
3.1.4. Mehdi İnancı.....	66
3.1.5. Dini Anlamın Çeşitli Boyutları.....	68
3.1.6. Bazı Dinlerde Hayatın Anlamıyla İlgili Yaklaşımlar.....	71
3.2. İslam Dininde Hayatın Anlamı.....	73
3.2.1. Dindar İnsanın Hayatındaki Anlam	
3.2.1.1. Allah'a İman.....	75
3.2.1.2. Ahiret İnancı ve Ölümsüzlük Arzusu.....	77
3.2.1.3. İbadetler.....	80
3.2.1.4. Dua.....	83
3.2.1.5. Tövbe.....	87
3.2.1.6. Sabır.....	89
3.2.2. Olumsuz Duygularla Başa Çıkmada Dinin Rolü	
3.2.2.1. Umutsuzluk.....	90
3.2.2.2. Yalnızlık.....	93
3.2.2.3. Ölüm Korkusu.....	95
3.2.2.4. İntihar.....	99
3.2.3. Anlam Arayışına Kuranın Yaklaşımı.....	100
3.2.3.1. Kuran'ın Düşünmeye ve Sorgulamaya Bakışı.....	101
3.2.3.2. Kuran'da Sorgulamanın ve Düşünmenin Bir Metot Olarak Kullanılışı.....	105
3.2.4. Hadis'in Düşünmeye ve Sorgulamaya Bakışı.....	108
SONUÇ.....	111
KAYNAKLAR.....	119
ÖZGEÇMİŞ.....	129

I. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırma

1.1.1. Konunun Belirlenmesi ve Sınırlandırılması

Bu çalışmada dinsel yaşayışta hayatın sorgulanması ele alınacaktır. Biz bununla hem bireysel hayatı hem de dinin kendisinin öngördüğü hayatı kuçaklamaya çalışacağız. Bu bağlamda, sorgulamanın bireyin yaşamındaki yerine, dinin insan hayatındaki önemine ve insanın anlam arayışına, dinin nasıl bir yanıt verdiğiine değinilecektir. Konu işlenirken bazen salt din olgusundan bazen de dinin insan üzerindeki tezahürü olarak görünen dini yaşayıştan hareket edilecektir.

Bilindiği gibi insan tabiatının zengin ve karmaşık yapısında en önemli unsurlardan birisi onun düşünme ve sorgulama özelliğidir. Varoluşun tarihi bize ulaşabildiği kadarıyla insanın neden, nasıl, niçin, kim, nerede sorularıyla biteviye meşgul olduğunu göstermektedir. Aristoteles'in ünlü yapıtı Metafizik "Bütün insanlar doğal olarak bilmek isterler." cümlesiyle başlar. Yine ona göre insanların duyularını kullanmaktan, örneğin görmekten, işitmekten vb. duydukları zevk bunun en açık kanıtıdır. Gerçekten de insanı insan yapan en önemli özelliklerden biri herhalde onun kendisini çevreleyen dünyayı, içinde yaşadığı toplumu, geçmişi ve bütün yanları ile bizzat kendisini tanımak ve bilmek istemesidir (Arslan, 2001:13).

Hatta insanın ne olduğu, daima üzerinde durulan bir sorudur. Kuşkusuz bu soruya, insan; kendi kendini sorun yapmaktan vazgeçmeyen varlıktır, şeklinde cevap verilebilir (Aster, 2000:XXXVIII). İnsanlar daima üzerinde düşünecekleri problemler bulmuşlardır. Rönesans düşüncesinin armağanı olan yaşamın anlamı ve insanın önemi gibi kavramlar da sorgulamayla ilişkilendirilebilir (Aydın, 2000:151). Sorgulama insan özelliğinin bir parçasıdır. Dilthey'e göre insanın yalnız düşünen ve hüküm veren değil aynı zamanda duyan, anlayan ve yaşayan bir varlık olduğu göz önünde tutulmalıdır (Birand, 1954:90).

"Birey yaşadığı tecrübeleri ve gözlemlendiği hadiseleri anlama ve açıklama ihtiyacı içerisinde. Böyle bir ihtiyaç ile güdülenen kişi büyük ölçüde kendisini tatmin edecek bir takım açıklamaları arama, bulma ve bunları sınımayla meşguldür. Çünkü o gerek fiziksel gerekse de sosyal çevresinde olup bitenlere bir anlam vermek zorundadır.

Esasen kişi bu şekilde çevresine uyum göstererek çeşitli davranışlarda bulunabilir. Aksi takdirde o, kendisini psikolojik bir boşlukta hissederek ruhsal ve zihinsel bir takım rahatsızlıkla karşı karşıya kalabilir. Kuşkusuz bu da insanın fiziksel ve sosyal çevresiyle olan ahenkli ilişkilerini alt st eden bir durumdur. Bundan dolayı bireyler hem fiziksel dünyada cereyan eden olayları, hem de kişileri, grupları ve sosyal hayatta meydana gelen hadiseleri kendileri için anlamlı kılacak açıklamalara ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaç ise, onları harekete geçirerek bunun sebebi nedir sorusunu sormaya ve buna cevap aramaya götürmektedir” (Yapıcı, 2003:128; 2004:94).

Hayat nedir? Kim nasıl yönetmektedir? Bizim dışımızdaki olayları kim nasıl yönlendirmektedir? Bu soruları hayatı sorgulama olarak adlandırırđsak, ilgili sorularla çok çeşitli fikri akımların meşgul olduğu bilinen bir gerçektir. Kuşkusuz bunlardan biri de felsefedir. Görünüşte bu konu sanki öncelikle felsefi bir sorun olarak görünmekle beraber bunların insanın düşünceleri yanında duygularını ve buna bağlı olarak ruhsal yönlerini ilgilendirdiğini söyleyebiliriz. Böyle olunca yaşanan hayatın sorgulanmasında düşüncelerin, duyguların, isteklerin ve beklentilerin önemli bir rolü olsa gerektir. Aslında hayatın sorgulanması insanlığın geçmişte yaşadığı bütün olayların içinde değişik yansımalar şeklinde kendini göstermektedir. Yaşanan hayatın sorgulanmasında önemli psikolojik sonuçların da bir gerçek olduğunu söylemeliyiz.

Pek çok dünya görüşü, ulaşılmak istenen hedefler, mücadelesi verilen umutlar, harekete geçiren arzular hayatın anlamını arayışta bir kare oluşturur. Bu arayışa, insanın düşünen bir varlık olarak sorgulamasına, dinin de verdiği bir yanıt vardır. Din kendi benimsediği sistem içinde insanları belirli bir gaye doğrultusunda yönlendirmek ve programlamak ister.

“Dinler belirli bir dünya görüşü ortaya koyarak, insanlara fiziksel ve sosyal hadiselerin niçin belirli şekilde tezahür ettiği konusunda da bir anlayış sunmaktadır. Bu sebeple her dini yapı içerisinde dolaylı ya da dolaysız bir şekilde dini inanışlara dayanan atıfları bulabilmek mümkündür. Aslında bu husus dinlerin yaşanan olaylara bir neden arama ve bulma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Zira dünya genelinde düşünecek olursak, yazılı tarihin bütün evrelerinde ortaya çıkan kutsal metinler ve buradan hareketle oluşturulan ilahiyat sistemleri, evren nasıl yaratıldı, varlık içerisinde insanın niçin özel bir yeri vardır, doğal afetler niçin meydana gelir, bazı toplumlar ileri giderken bazıları neden geri kalır, bazıları sıkıntı içerisinde yaşarken bazıları niçin daha rahat ve huzurludur gibi sorulara cevap aramakta, hatta inananlara göre kendi dinleri bu hususlarda oldukça açık, kesin ve kabul edilmesi gereken cevaplar ortaya koymaktadır”

(Yapıcı, 2003:129). Yani din kendisine inanmanı belli oranda sorgulamaya davet etmekte ama bu sorulara cevaplar da vererek inanan insanın yolunu çizmekte ve hedefini göstermektedir.

“Sonra, din, beşere ilişkin bir fenomendir. Bu yüzden de dini olan hiçbir şey nihai anlamda beşeri tecrübeye yabancı olmaz. Üstelik din, beşeri eylem ve anlam bütünlüğünü oluşturan unsurlardan birini teşkil eder. Bu unsurun tetkiki, kendisine has bir disiplini meydana getirir ve bu yüzden de söz konusu unsurun incelenmesinin beşeri bilimler içinde yer alan diğer akademik araştırmalara bırakılmaması gerekir” (Cox, 2004:11).

Bu noktada görevi devralacak olan, “Din Psikolojisinin araştırma alanı da ferdin dine ruhen yönelişi ve onu içinde yaşayışı ölçüsünde onun bütün ruhi hallerini ve tecrübelerini içeren dini hayatının tamamını kapsamaktadır. Araştırma alanına giren dini olayları ve tezahürleri ortaya koyarken gözlemlerde, tasvirlerde ve analizlerde bulunmaktadır. Buradan da bir sonuca gitmeye çalışmaktadır” (Yavuz, 1982:89).

Bu bağlamda sorgulama konusuna gelince; felsefede önemli bir yere sahip olup insanın önemli bir yönüne atıfta bulunması itibariyle Psikolojinin ve dinin ilgisiz kalamayacağı bir konudur. Dinin insanın içinde yaşanmasını konu alan Din Psikolojisi, sorgulamanın da insanın içinde yaşanışını, dinle ilişkisini ve sorgulamanın kaynaklarını inceleyecektir.

İnsanlık tarihi hayatın anlamını aramış olabilir ama bunun hayatı sorgulamakla ve daha özelde dinle nasıl bir ilişkisi vardır? Bu noktada hayatın anlamını arama konusunu da buraya dahil ederek konuyu genişletirsek belki daha anlaşılır olacaktır. Çünkü hayatın anlamını aramayla, hayatı sorgulama arasında başlangıç ve son ilişkisi vardır. Anlam arayışında daha çok cevaplarla ilgilenme vardır. Hayatın anlamı budur, bu değildir gibi. Ama hayatı sorgulamada başa dönüp neyin, niçin olduğunu öğrenmeye yönelik bir çaba vardır. Elbette bu iki kavram birbiriyle çok ilgisiz değildir, belki de ayrılamayacak durumdadır.

Hayatı sorgulama veya hayatın anlamını arayışla ilgili daha önceki çalışmalara göz atacak olursak; bu konunun bütün insanları öyle ya da böyle ilgilendirmesi yönüyle pek çok şeyin yazılmasına ve söylenmesine neden olduğunu görüyoruz. Öyle ki, hayatın anlamı ve varoluşla ilgili düşünmeyen insan yok gibidir. Dolayısıyla insanın var olduğu gündün beri ilgili sorulara cevaplar verile gelmiştir. Düşünce tarihine baktığımızda pek çok yanıtla karşılaşırız. Şairler, filozoflar, yazarlar eserlerinde varoluşsal sorunlara yer vermişlerdir. Ancak dikkatlerin salt bu konuya teksif edilmeye başlanması geçen

yüzyılda ağırlık kazanmıştır. Felsefede ve bunun bir uzantısı olarak Psikolojide varoluşçular ve Logoterapistler konuyu popüler hale getirmişlerdir. Bu konuda çeşitli kitaplar da yayınlanmıştır. R. Eucken'ın "Hayatın Anlamı", W. Kraus'un İ. Kant'ın düşüncelerini özetlediği "Yaşamın Anlamı" gibi yapıtlar konuyu salt felsefi olarak ele alan eserlerdir. Yine konuyla ilgili pek çok güncel deneme, gazete yazısı, İnternet sitesi vs. bulmak mümkündür.

Ancak konunun dinle ilişkili olan kısmı, yaptığımız araştırmalar bizi yanıltmıyorsa genel konular içinde zaman zaman yer almış olsa da yeterince işlenmemiştir. Özellikle bilimsel olarak ele alıp inceleyenlerin sayısı daha da azdır. Bahadır'ın "Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din" (1999) isimli doktora çalışması bu konudaki boşluğu doldurma gayretinde olan çalışmalardan biridir. Anket tekniği esas alınarak hazırlanan bu araştırmada, çalışmanın sonunda insanın anlam arayışında dinin önemli bir etken ve anlam verici güç olduğu sonucuna varılır.

Bunun yanı sıra genel olarak sorgulama konusunda olduğu gibi din ve anlam arayışı konusunda da, güncel pek çok yayına rastlamak mümkündür. Ancak bunların işlenmesinde bilimsel kurallara dikkat edilmediği için burada onlar üzerinde durulmayacaktır.

Bu çalışma konunun işlenişi, sunumu ve düşünce tarihindeki yerini tespit etmesi yönüyle, gerek konuyu sadece felsefi açıdan ele alıp inceleyen kaynaklardan ve gerekse de dini de konuya dahil eden çalışmalardan önemli ölçüde farklılık arz etmektedir

Çalışmamızda temel olarak, din olgusuyla hayatı sorgulama arasındaki ilişki incelenmiş, bu bağlamda, insan-anlam-din ilişkisi, insanın anlam bulmaya olan ihtiyacı, genel olarak herhangi bir dinin veya dünya dinlerinin inananlarına sunduğu anlamlardan örnekler verilerek konu incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca İslam'ın iki temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnetin hayatı sorgulama konusundaki tavrı ve müminlerin hayatına sunduğu anlama yer verilmiştir.

Araştırmanın sınırlarına değinecek olursak; bu çalışmada dini yaşayışta hayatın sorgulanması ön plana alınacaktır. Biz de çalışmamızı incelerken konuyu genel çizgiler halinde değerlendirme yolunu tercih ettik.

1.1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın başlıca hedefi, dinsel yaşayışla hayatı sorgulama arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu çerçevede, konumuz işlenirken sorgulama ve bununla ilgili

kavramları tahlille işe başlanacaktır. Sonra, sorgulamanın ne olduğuna, tarihi seyir içindeki kullanılışına, dinlerin konuya bakışına ve daha özeldir İslam'ın yaklaşımına yer verilecektir. Çalışmanın odak noktası olarak ele aldığımız “Din, Anlam ve Sorgulama Kavramlarının İnsanla ilişkisi” ve “Hayatın Dini Anlamı” bölümlerinde ise dinin, kendisine inanan insanın hayatına nasıl anlam kattığı, dinin insan hayatındaki yeri ve değeri ele alınacaktır. Böylece, konuyla ilgili genel birbir izlenim sunulmaya çalışılacaktır.

1.1.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmamızda genel olarak kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu anlamda ilk olarak araştırma konusu ile ilgili kaynaklar toplanmış, daha sonra toplanan bu bilgiler değerlendirilmiştir. Bu tür bir çalışmada konuyla ilgili alanyazının taranması önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmamızda öncelikli olarak, elde ettiğimiz kaynaklarda yer alan konumuzla ilgili bilgiler fişlenerek kaydedilmiştir. Kaydedilen bu verilerin bilimsel geçerlik ve güvenilirlik kaidelerine uygun olması hususuna azami ölçüde dikkat edilmiş, verilerin kaydedilmesinin ardından bu veriler değerlendirilerek rapor haline getirilmiştir.

Bütün bu söylediklerimiz yerine getirilmeye çalışılırken “nesnel” olmak, yani fikrin lehinde ve aleyhinde bir tutum içerisinde olmaya peşinen karar vermeden araştırma ve inceleme yapmanın vazgeçilmez bir şart olduğu unutulmamıştır. Nesnel olmak, bir araştırma esnasında inançları, fikirleri bir tarafa bırakmak anlamına gelmez. Önemli olan, inceleme konusu ile ilgili bir takım inançlara sahip olmak değil, verileri düşünme ve tartışmayı söz konusu inançları haklı çıkaracak biçimde zorlamamaktır (Aydın, 1987:3).

Toplanan bilgilerin yorumlanmasında; tasviri ve analitik metot da diyebileceğimiz açıklama metodu kullanılmıştır. Bilindiği gibi bu metot; bütün şekilleri içinde dini yaşayışın ya da dini hayatın psikolojik tasvirini ve tahlilini yapmayı kendine esas görev saymaktadır (Yavuz, 1986b:162). Yine ruhsal olayların belirtilerini, yani ruhsal yaşayışları ciddi ve ayrıntılı bir şekilde anlamaya çalışarak tasvir eden fenomenolojik metot ve dinin inanç esasları ile ilgili öznel değerlendirmelere girmeden, onların insan ruhu üzerindeki etkileri ve yansımaları üzerinde fikir yürüten dini esaslara dayalı açıklama metodu yer yer kullanılmıştır (Yavuz, 1986b:158). Bu çerçevede konu ele alınarak işlenmeye çalışılmıştır.

1.1.4. Varsayımlar

- 1) Hayatı sorgulama ifadesiyle anlam arayışı ifadesi arasında bir ilişki vardır.
- 2) Sorgulama kavramı her ne kadar felsefi ya da hukuki çağrışımlar yapsa da Din Psikolojik bir yönü de vardır.
- 3) Hayatı sorgulama veya anlam arayışı ifadelerinin Din Psikolojisiyle ilgisi vardır.
- 4) Bütün dinler anlam arayışına birer cevaptır.
- 5) İslam dini de kendine inananlara kapsamlı bir anlam sunmaktadır.
- 6) Dinler dışında, felsefi ekoller, çeşitli dünya görüşleri, bireysel ve sosyal hayata bakışlar vb. anlam arayışına cevap olabilir.

1.2. Konuyla İlgili Kavramlar

Burada araştırmamıza bir ön hazırlık olması açısından çalışmamıza temel teşkil eden sorgulama, anlam ve amaç, anlam arayışı, din, dinsel yaşayış gibi kavramlar genel olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2.1. Sorgulama

Araştırma, inceleme, soruşturma, tetkik, arama-tarama gibi anlamlara gelen sorgulama sözcüğü ilk planda felsefi ya da psikolojik bir çağrışımdan çok hukuki bir çağrışım yapmaktadır. Sorgulama; hukukta suç teşkil eden bir eylemin özne ya da öznelerini arama işi olarak tanımlanabilir (Püsküllüoğlu, 2004:1558; Yılmaz, 1996:734). Sorgulama kavramının “hayatı sorgulama”, “evreni sorgulama” gibi psikolojik ve felsefi ya da başka türlü çağrışımlar yapabilmesi için neyin sorgulanacağıнын belirlenmesi gerekir. Burada sorgulama, temel anlamından çok uzak olmamakla beraber, anlamaya çalışma, merak giderici sorular sorma, gizemi kaldıracak çabalar içinde olma gibi anlamlara gelebilir.

İnsanlık tarihi boyunca bilge insanlar, her zaman ve zeminde, ben kimim? Nereden geldim? Nereye gideceğim? Yaşamın amacı nedir? Varoluşumuzun anlamı nedir? Hakikat nedir? Huzura nasıl ulaşabilirim? Fiziksel olarak hayatta kalmanın ötesinde yaşamın herhangi bir anlamı var mıdır? Huzur, hakikat ve güzellik üzerine kurulu bir dünyayı neden bu kadar çok istiyoruz? vb. şeklindeki insanoğlunun değişmeyen sorularına cevaplar aramıştır (Wilcox, 2003:11; Rudd, 2002:153). Bütün bu soruların sorulmasını hayatı sorgulama olarak düşünebiliriz.

1.2.2. Anlam ve Amaç

“İnsan dünyadaki birtakım şeylere anlam verebilen, anlam üretebilen tek canlıdır. Genelde bir şeyi anlamlı bulduğumuzu belirtiyorsak o şeyi ilgilenmeye değer buluyoruz, yararına inanıyoruz demektir. Anlamlı bulduğumuz nesnelere ve insanlarla iletişim kurmak, anlamlı bulduğumuz davranışlarımızı sürdürmek isteriz” (Dökmen, 2002:142). “İnsanların evreni anlamlı olarak kavradıklarını ve anlamlı bir biçimde hareket ettiklerini bir olgu olarak kabul ederiz. Bu metallerin sertliği ya da çiçeklerin renkleri gibi deneyimimizin bir parçasıdır” (Rickman, 1992:21).

“İnsanlar, ortaya çıkan durumları kendilerini etkilediği, onlara tepkide buldukları, bu durumlarla başkaları arasında ilişki kurdukları ve onları kendi anlamlarının ışığında değerlendirip yorumladıkları için anlamlı bulurlar. Bu anlam az çok karmaşık olabilir, fakat o, söz konusu durumla karşı karşıya gelen kişi için her zaman her şeyden önce, bir anlam taşır. Bu açıdan anlam, aynı zamanda göreneğe bağlı olsa da, öznel bir şeydir. Bir kişinin, ortaya çıkan bir durumda bulunduğu veya bu duruma yüklediği anlam, bir başkasınca yeniden elde edilebilir veya anlaşılabilir” (Rickman, 1992:29). O halde anlam nedir? Bu soruya Kant’ın anlam kategorileriyle cevap verebiliriz.

Kant’a göre, anlamın oluşabilmesi için; fiziksel bir belirti ile onun zihinsel içeriği arasında ilişki olması, parçaların bütüne ilişki içinde olması, çevreyi etkileme ve çevreden etkilenme durumunun olması, bizim için bir değer ifade etmesi, ve ortaya çıkan durumların amaçlarımızla ve hedeflerimizle ilişkili olması koşullarından birisini sağlaması gerekir.(Rickman, 1992:30-34).

Runzo’ya (2002) göre ise anlam bir şeyin kendisi dışındaki diğer şeylerle bağlantılı olmasından kaynaklanır. Bu yüzden hayatlarımız diğer kişilerle ve şeylerle bağlantılı olmamız sayesinde anlamlıdır. Bununla birlikte nihai anlam, ancak bizim dışımızda sınırsız bir değere sahip olan bir şeyle nihai bir bağlantı olması halinde ortaya çıkar. Anlam kendimiz dışındaki değerli şeylerle bütünleştiren bir bağ oluşturduğunda değer kazanır. Sınırsız değerle herhangi bir bağlantının kendisi de değerlidir (s.287). Bu yaklaşımda kutsalla olan ilişkinin hayatımıza kattığı anlamdan bahsedildiğini görüyoruz.

George Kelly’nin “Kişisel Yapılar (Kurultular)” kuramına göre ise anlam şöyle oluşur: İnsan bir takım kişisel yapılar oluşturur. Bu yapılar kişinin dünyayı, olayları kendine özgü algılama ve anlamlandırma tarzıdır. Kişi çevresindeki olaylara, kişilere bir

takım özellikler atfeder (yükler), onları benzerliklerine ve zıtlıklarına göre sınıflar. Böylece oluşturulan zihinsel yapıların temel işlevi, olayları yordamak (tahmin etmek) ve yorumlamaktır. Yorumlama işleminin bir anlamda olayları anlamlandırma olduğunu düşünebiliriz (Hjelle ve Ziegler, 1992:396-433; Dökmen, 2002:164). Kısaca Kelly'e göre, kişi çevresindeki olaylara, kişilere bir takım özellikler atfederek (yükleyerek) anlam oluşturur.

Anlamla ilişkili olduğunu düşündüğümüz, amaç kavramı ise günlük konuşma dilinde, canlı organizmaların bir amaca göre kuruluşu ya da düzenlenişi, onların amaçlı davranışı vb. şeklinde kullanılır. Örneğin bir hayvansal organizmanın bir amaca göre yaratıldığından söz edilirse bununla onun kendisi veya üyesi olduğu tür için yararlı olacak şekilde meydana getirildiği öne sürülmek isteniyordur. Bu amaçlılık yorumunda amaçlı olan, belli bir değere, belli bir iyiye ulaşılmasına katkıda bulunan her neyse odur (Adjukiewicz, 1994:160).

Anlam ve amacın farklı çağrışımları vardır. Anlam; mana ya da tutarlığa göndermede bulunmaktadır. Amaç ise niyet, hedef ve işleve göndermede bulunmaktadır. Bir şeyin amacını sorguladığımızda rolünü ya da işlevini sormuş oluruz. Ne yapar? Hedefi ne? (Yalom, 2001:663). Bununla birlikte, sıradan kullanımında hayatın amacı ve anlamı birbirinin yerine kullanılabilir.

1.2.3. Anlam Arayışı

İnsan sürekli bir anlam arayışı içindedir (Yalom, 2001:663). Çevresinde olup bitenlere anlam vermek insan için bir lüks değil bir ihtiyaçtır (Dökmen, 2002:145). Maslow anlam istemini (iradesini), “insanın temel düşüncesi” olarak değerlendirir (Frankl, 1994:23). Hayatın anlamı nedir? sorusu genelde hayatın, özelde insan hayatının tümüyle tutarlı bir örüntüye uyup uymadığıyla ilgilidir. Anlam arayışı, tutarlılık arayışını ifade eder (Yalom, 2001:663). Benim hayatımın anlamı ne? ise farklı bir sorudur ve dünyevi anlam olarak ifade edilen şeye göndermede bulunmaktadır. Dünyevi anlam, amacı kucaklar. Anlam hissine sahip olan biri, hayatını bir amaca veya kendini vereceği bir hedefe sahip olarak yaşar (Yalom, 2001:664).

“Hayatın anlamına ilişkin bireysel meselelerle evrensel meseleleri birbirinden ayırmak yararlı olur. İnsan belirli bir insanın hayatının anlamlı olup olmadığını merak edebilir ya da bütün insanların hayatlarının anlamlı olup olmadığını merak edebilir. Ayrıca hayatın anlamıyla ilgili değersel ve erekbilimsel meseleleri de birbirinden ayırmakta yarar vardır. İnsan hayatının ahlaken doğru olup olmadığı sorulabilir ya da

insan hayatının bir amaca hizmet edip etmediği sorulabilir” (Runzo ve Martin, 2002:96).

“Belirli bir kişinin hayatının şimdi ya da geçmişte herhangi bir anlamı olup olmadığını sorduğumuzda, genellikle evrensel meselelerle değil, onun hayatında belli amaçlarının bulunup bulunmadığıyla ilgilidir. Bir hayatı anlamlı olarak nitelediğimizde; ilkin, söz konusu hayatın, bireyin eylemlerinin büyük bir bölümüne yön veren, her şeyi kapsayan bir hedefi ya da hedefleri olduğunu, ikinci olarak, bu eylemlerin ve belki daha önemli olan hedefle doğrudan doğruya ilişkisi olduğunu kastederiz. Bir hayatı yaşamaya değer olarak nitelediğimiz zaman, o kişinin yalnızca ölmesinden ve acılarının dinmesinden başka, kendisine önemsiz gelmeyen bazı hedefleri olduğunu ve bu hedeflere erişmesi için gerçek bir olasılık bulunduğunu savunmuş oluruz” (Runzo ve Martin, 2002:103).

Sonuç olarak anlam arayışı, hayatın anlamı ve amacı nedir sorusuna cevap aramaktır ve bir tutarlılık arayışını ifade eder. Bir insanın hayatının yalnızca, onu yaşayan insanın önemsiz bulmadığı ve ulaşılabilir olduğunu düşündüğü bazı amaçlar içermesi, bu amaçların gerçek bir değerinin olması, bu amaçlara ulaşmaya yönelik şevkle yerine getirilen eylemler de içermesi halinde gerçek bir anlamı olduğu düşünülebilir.

1.2.4. Din

Din; insanla beraber varolmuş, insanla beraber varolmakta ve öyle görünüyor ki insanla beraber varlığını koruyacaktır. İnsanlık tarihinde ne kadar gerilere gidilirse gidilsin, dini inançlardan yoksun bir topluma rastlanmamaktadır. Tarihi devrelerde olduğu kadar tarih öncesinde de insanoğlunun bazı inançlara sahip olarak yaşadığı, yapılan antropolojik araştırmalardan anlaşılmaktadır. Hatta V. Cousin, bu hususa, “Her şey, din etrafında, din için, dinle teşkil olundu” diyerek daha genişlik kazandırmaktadır (Tümer ve Küçük, 1993:1).

Din varolduğundan beri din üzerinde düşünme ve tartışma da var olagelmıştır. Din, ne karmaşık- modern toplumlarda ne de son derece homojen ilkel kültürlerde bütün insanlar için aynı anlama gelir. Bizzat her dini gelenek içinde bile pek çok değişik anlayışlara rastlanır (Glock, 1998:252; Aydın, 1987:4; Watt, 1982:21).

Bazı din tariflerinde, dinin bilgi veren (bilgisel) iddiaları, başka bir deyişle “bilişsel” yanı ağır basmakta, konunun psikolojik cephesi ihmal edilmektedir. Bazılarında ise, bilişsel yanın aleyhinde olacak şekilde, ahlak ve duygu konusu ön plana

çıkılmaktadır. Aslında, dini inceleme ve araştırma konusu edinen her disiplin, kendi işine yarayan bir din tarifiyle yola çıkmaktadır. Bir psikolog, dini, çok kere, yaşanan bir tecrübe; bir sosyolog, içtimai bir gerçek; bir kelamcı, akıl ve nakille müdafaa edilebilen bir sistem olarak görür (Aydın, 1987:5). Berger'in ifadesiyle tanımlar doğaları gereği "doğru" veya "yanlış" olmayıp, sadece az ya da çok faydalı olabilirler (Berger, 1993:89). Bu noktadan hareketle, dinin tarifinin zorluğuyla ilgili tartışmaları bir tarafa bırakıp psikolojik tanımlardan bazılarına değinecek olursak;

B. Russell, dini sakin bir şekilde düşünülduğünde dehşete düşüren bir sahra olan bu dünyada teselli aramanın bir sonucu olarak tanımlar (Cox, 2004:22). Söz konusu tanım bu dünyada tecrübe edilen talihsizlikler ve acılar sebebiyle insanların dinde teselli ya da avunma aradıklarını vurgular. Whitehead dini "insanın yalnızlığında yaptığı şey" ve "varlığın gerçeklerinin meşruluğunu varlığın doğasında bulması şeklindeki ruhun arzusu" olarak tanımlamaktadır (Allport, 2004:76). Bu psikolojik tanımlar dinin, dini obje karşısındaki insanın duyguları, hisleri ve psikolojik durumuyla ilgili olduğunu vurgular.

Bir de din deyince tabiat üstü bir gücün varlığını açıkça hesaba katan ve bundan hareketle tanım yapanlar vardır ki; bunların başında W. James gelmektedir. James, dini öznel, psikolojik bağlamda "bireylerin, insanların yalnızlıkları içinde kendilerini her ne şekilde olursa olsun Tanrı olarak düşünebildikleri şeyle ilişki halinde oldukları durumdaki duyguları, edimleri ve deneyimleridir" (Morris, 2004:231) şeklinde tanımlamaktadır. Burada insanın Tanrıyla her türlü ilişkisi dine konu edilmektedir. Ayrıca daha önceki tanımlarda inanan insanın bu tutumunun belli çerçeveye oturtularak yargılandığını görmüştük. Örneğin, din nevroz ve dil sürçmesi olarak tanımlanmıştı. Bu ifadelerden bir değer hükmünün verildiği sonucu çıkarılabilir. Oysa James'in tanımında sadece dinin ne olduğuna yönelik bir tespit yapılmıştır.

Dini, hayatın anlam arayışına cevap olması yönüyle ele alan ve böylece çalışmamızın temel savına bizi biraz daha yaklaştıran Aslan (2001)'a göre ise din; "İnsan hayatını, insanın içinde bulunduğu evrenle belli ölçüde doyurucu ve anlamlı bir ilişkiye sokma çabası ve insani işlerin yürütülmesinde bilgelik sağlama girişimi"dir. Ama din bunu entelektüel bir plandan çok pratik ve duygusal bir planda gerçekleştirmeye çalışır. Daha basit bir deyişle din insanın dünyayı bilme ihtiyacından çok, dünyaya ve onu idare eden ilkeye, Tanrıya, insan hayatının bir anlamı olduğuna inanma ihtiyacına karşılık verir (s.21). Tanımdan da anlaşıldığı gibi din insanın anlam

arayışına cevap oluşturmaktadır. Çünkü din insanın merak ettiği pek çok soruya yanıt vermekte ve ona bir dünya görüşü sunmaktadır.

Burada Tolstoy'un tanımı yolumuzu daha da aydınlatacaktır. Ona göre din; "insanın kendini parçası hissettiği ve davranışları için yol gösterici ilkeler çıkardığı o bütünle kurduğu ilişkidir" (Tolstoy, 1999:13). Din insanın hayatına anlam verir. Çünkü ona nasıl davranacağını, hangi ilkelere göre hareket edeceğini söylemekte ve ona belli ilkeler vererek kapsamlı bir hayat felsefesi sunmaktadır. Yalnız dinin kapsamlı bir hayat felsefesi sunabilmesi için gerçek bir bağlılık hissinin oluşması gerekir. Nitekim Schleiermacher ve Westermarck da dinin bu yönüne vurgu yapmışlardır.

Schleiermacher, dini; "mutlak bir bağlılık hissi" olarak tanımlamıştır (Ward, 2002:41). Westermarck'a göre ise din, insanın kendisini bağlı hissettiği ve ibadetinde kendisine çağrıda bulunduğu tabiatüstü bir güce karşı duyulan saygı dolu bir tavidir (Berger, 1993:89). Bunlara ek olarak, J. B. Pratt'ın; "din fert veya toplumların, kendi menfaatleri ve kaderleri üzerinde nihai kontrole sahip olduklarını düşündükleri güç veya güçler karşısındaki gerçek veya sosyal davranışıdır" (Sharpe, 2000:12) şeklindeki tanımını da belirtmek gerekir.

Dine karşı bir tutum sergileyen din tanımlarını bir kenara bırakırsak, diğer din tanımlarından K. Yavuz'un (1982) da vurguladığı bazı ortak noktalara ulaşmak mümkündür. Bunlar; "1) Her dinde bir inanılan vardır. Burada ilahi bir varlığın kabul edilmesi inancın hareket noktasını ve temelini oluşturmaktadır. 2) Her dinde bir inanan vardır. Bunun en belirgin özelliği inanan insanın bir dini hayata sahip olmasıdır. 3) İnananın inandığına karşı yerine getirmekle yükümlü hissettiği görevleri (ibadetler, dini, ahlaki fiiller vb.). Bu bir nevi ferdin inandığı varlığın kendisinden beklediği taleplerin karşılığıdır" (s.88). Yapılan tanımlarda gördüğümüz gibi dinde, tabiat üstü bir varlığa, bu varlığa duyulan bağlılık hissine ve bu hissin sonucu oluşan davranışlara işaret edilmektedir. Din denince bu üç özellik belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır.

1.2.5. Dini Yaşayış

Din, kendisini ancak dinsel yaşayışta hissettirmektedir. Dinin çeşitli görünümleri de dindarlığın boyutlarını oluşturmaktadır. Dindarlığın boyutlarıyla ilgili çeşitli yaklaşımlar vardır. Fakat Türkiye'de bunlar arasında genellikle Glock'un modeli tercih edilmiştir¹. Bu durum Glock'un yaşayan dünya dinlerini inceledikten sonra modelini

¹ Dindarlığın boyutlarıyla ilgili daha geniş bilgi için Murat Yıldız (1998)'in "Dini Hayat ile Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma" adlı doktora çalışmasına bakılabilir (s.9-15).

geliştirmesinden ve böylece modelin farklı din ve kültürlerde kullanım şansını artırmış olmasından kaynaklanabilir (Yıldız, 1998:16). Biz de bu modele yer vermeye yetineceğiz. Glock, çok boyutlu dindarlığın temel boyutlarını beş kategoride değerlendirmiştir: Bu bağlamda beş boyut birbirinden ayrılabilir; çeşitli dünya dinleri tarafından kabul edilebilecek dindarlığın çeşitli tezahürleri bu boyutlardan birine veya diğerine bağlanabilir. Bu anlamda dini tecrübe boyutu (experiential dimension), ayinsel (ibadet) boyut (ritualistic dimension), ideolojik (inanç) boyut (ideological dimension), bilgi boyutu (intellectual dimension) ve dini kanaatlerin etkileme boyutu (consequential dimension) birbirinden ayrılır (Glock, 1998:254).

Dini tecrübe boyutu kategorisiyle bütün dinlerin, dindar insanın herhangi bir zamanda nihai gerçeklikle doğrudan temas ettiğini veya dini bir duyguyu tecrübe ettiğini az çok açıkça kabul ettikleri hususu göz önünde bulundurulur. Bu duygu, korku veya vecd halinde ortaya çıkabilir. Huşu veya mutluluk duygusunda, ruhsal huzurda veya Tanrısal olanla heyecanlı bir ilişkide ortaya çıkabilir.

İnanç boyutu kategorisiyle her dindar insanın belli inanç ilkelerini kabul edeceğine yönelik beklentiler ifade edilmektedir. Böylece her din, inanç ilkelerinden belli bir sistem kurar ve mensuplarından bu ilkelere inanmalarını bekler.

İbadet boyutu kategorisiyle bir dinin mensuplarının yerine getirdikleri bütün belirli dini pratikler kast edilmektedir. Her türlü ayin, dua, özel sakramental davranışlara katılma, perhiz ve benzeri ibadetler bu boyut içinde yer alır.

Bilgi boyutundan söz ederken de bütün dinlerde dindar insandan inancın temel öğretilerini ve kutsal metinleri bilmesi ve onlara güvenmesinin beklendiği hususu düşünülür. Bir inancı bilmek onu kabul etmek için gerekli şart olduğu için bilgi boyutu ile inanç boyutu arasında sıkı bir bağlantı vardır.

Etkileme boyutu ise anılan dört boyuttan farklıdır. Bu kategori ile birey olarak insanın dini inanç, pratik, tecrübe ve bilgisi bütün seküler hayatına aktarılabilir. İnsanların ne yapmaları gerektiği ve dinlerin etkilemesi sonucu hangi zihniyete sahip olmaları gerektiğini belirleyen dini kuralların tümü burada ortaya çıkar (Glock, 1998:255). Kısacası dindar insandan veya dinsel yaşayıştan bahsedildiğinde bu boyutlardan herhangi birinin veya bir kaçının inanan insanın hayatında görüldüğünü düşünebiliriz. Dindar insanın davranışı bu boyutlardan birisiyle veya bir kaçıyla örtüşüyordur.

1.3. Düşünce Tarihinde Sorgulama

Bir şeyin tarihini bilmek o şeyi anlamak açısından önemli ipuçları verebilir. Biz de bunu hayatı sorgulama konusuna uygulayacak olursak, ana ilgi alanını sorgulama olarak gören Felsefeye, çalışmamızla yakın ilişkisi nedeniyle Psikolojiye ve çalışmalarının odağına sorgulama ve anlam arayışını oturtan varoluşçu geleneğe değinmemiz faydalı olabilir.

İnsanın düşünme, sorgulama ve anlamlandırma çabalarının bir ürünü olarak Felsefe, bu özelliğini ilk olarak bilgiye yaklaşımında şüpheyi kullanarak göstermiştir. Felsefede “Şüpheci” olarak bilinen filozoflar bilginin nasıl elde edileceğini ve imkanını tartışmışlardır (Weber, 1991:215; Arslan, 2001:38). Varlık Felsefesinde de değişen şeylerde, değişmeyen bir şey arayarak maddenin özünün ne olduğunun araştırıldığını görüyoruz (Gökberk, 1985:20-23; Aster, 2000:19-46). Yine maddi dünyanın tam olarak açıklanamaması, yaşamın sürekli oluş ve değişim içinde olan yapısının bilimin aradığı devamlılık, kalıcılık özelliklerini sağlayamaması idealist filozofları, duyuşal dünyanın yanında duyuşal olmayan başka bir dünya ve başka varlıkların bulunduğu görüşüne götürmüştür (Ülken, 1967:94; Arslan, 2001:101).

Felsefenin bir alt dalı olan Siyaset Felsefesinde de, insanın mutlu olması için nasıl bir siyasal sistemde yönetilmesi gerektiği düşünülmüştür. Çünkü bazı filozoflara göre iyi bir siyasal yönetim, adil bir hukuk düzeni, mutlu bir bireysel hayat için zorunludur (Weber, 1991:64-69; Arslan, 2001:155; Ülken, 1967:63). Felsefenin bir başka sorgulama alanı olan Ahlak Felsefesinde ise insan yaşamının anlamı nedir, insanı mutluluğa götüren yol nedir, yani insan ne yaparsa nasıl davranırsa mutlu olur sorularına cevap aranmıştır (Aster, 2000:235-242).

Bu arayışa, mutluluk ve anlamlı yaşam; bazen doğru bilgide, bazen Tanrıyı bilmede, bazen Tanrı sevgisinde ve Tanrı yasalarına uygun davranmada, bazen hazda, bazen iyi bir yönetim altında, bazen ödev duygusuna göre hareket etmekte, bazen kendinden çok herkes gibi olmakta, bazen bireyin yaratıcılığını ve üretkenliğini ekonomik bağımlılık ve baskılardan kurtarılmasında ve bazen de insanın kendini aşmasında ve üstün insana ulaşmasındadır şeklinde cevaplar verilmiştir (Weber, 1991; Arslan, 2001; Ülken, 1967; Aster, 2000; Erdem, 2003, Eucken, 2003; Kraus, 2004; Aydın, 2002; Timuçin, 2001; Nietzsche, 2001). Verilen her bir yanıtı kendi koşulları içerisinde değerlendirip, ifade edildiği tarih ve o günün şartları içinde düşünecek olursak, belki daha büyük bir anlamı ve değeri olduğu sonucuna varabiliriz.

Varoluşçu düşünce geleneği ise hem felsefede hem de psikolojide insanın varoluşsal sorunlarıyla ilgilenmiştir. Yaşamın anlamını ve insanın bu dünyadaki değerinin ne olduğunu tartışmışlar ve hayatı sorgulama konusunu, ilgilerinin odağına yerleştirmişlerdir.

İnsanın, hayatı anlamlandırma ve kendi yaşamını oluşturma da özgür olması gerektiğini savunan varoluşçulara göre; insan kendi seçimleriyle kendini oluşturur. O halde birey kendinden sorumludur. Yani eylemlerinden sorumludur. Onlara göre yaşam saçmadır, anlamsızdır ve insanın dünyada olmasının bir nedeni yoktur. O yüzden temel sorunlarından biri intihardır. Varoluşçu filozoflar yaşam yaşanılmaya değer mi sorusuyla hep ilgilenmişlerdir. İntiharı bireyin saçma ve anlamsız giderme olanağı olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü yaşamla gelen yurtsama ölümle dağılacaktır (Timuçin, 2001:338-396).

Onlara göre insan, kuşkuların verdiği acıyla kıvranan, yalnızlık ve önemsizlik duygularıyla ezilmiş, çaresiz bir varlıktır. İnsan dünyaya bırakılmıştır. Onun dünya karşısında duyacağı ilk duygu bulantı olacaktır. Yaşamı anlamlandırmak için özgürlük gereklidir ve başkaldırı bir yaşam felsefesi olarak benimsenmelidir. Başkaldırma yasal yetkeye karşı çıkıştan çok insanın kendisini engelleyen şeyler, kendisine boğuntu veren şeyler karşısında kararlı bir direniş durumu ya da dirençli tutum alması anlamına gelir. Başkaldırma insanın dünyada olmakla kapıldığı saçma duygusuna karşı koyuşun bir biçimidir (Camus, 1985:1).

Varoluşçu felsefede, bütün filozofların aynı düşünceyi paylaştıkları ve aralarında farklılık olmadığı söylenemez. Hatta Topçu'ya göre (1999) bu düşünürler o kadar özgündürler ki, bu sebepten varoluşçu filozofların sayısı kadar varoluşçu felsefe vardır diyebiliriz (s.28). Örneğin, Schopenhaur'a göre yaşam acılardan ibarettir. Yaşam o kadar kötüdür ki bu dünyada yaşamış olmak insana verilebilecek en büyük cezadır. Oysa Camus'ya göre yaşam güzeldir. Onun dışında bir kurtuluş yoktur.

Bu iki görüşün aslında bir noktada birleştirilmesi de mümkün olabilir. Varoluşçuların genelinde görülen, hayata karşı olumsuz tepkinin kökeninde yaşamaya duyulan sevgi olabilir. Hayatı severler ve hayatı terk etmek istemedikleri için isyan ederler. Bu isyan bazen ölüme karşıdır. O yüzden ölüm korkusunu çok işlemektedirler. Onlara göre insan hep ölümsüzlüğü arayan varlıktır. Bunu bulamadığı için de hem ölümü hem de hayatı suçlamaktadır(Timuçin, 2001:397, Topçu, 1999:28).

Varoluşçular arasındaki bir başka ayırım da dine yaklaşımda görülmektedir. Örneğin, Sartre'a göre, insan dünyaya bırakılmış, terkedilmiş bir varlıktır. Varoluş

sorunlarına diğerk varoluşçulardan farklı bakan Jasper ve Marcel'e göre ise her şeyin temelinde Tanrı dediğimiz şey yatar. İnsan Tanrının bilgisine de inançla ulaşabilir. Biz varoluşumuzu Tanrının varlığını benimsemekle gerçekleştirebiliriz. Buna göre her şey Tanrının varlığıyla açıklanır. Tanrının yüce varoluşu sınırlı insan aklının kavrayabileceği bir şey değildir. Bizim yazgımız Tanrının varoluşuna bağlıdır. Bu varoluşu biz ancak içe bakışla sezebiliriz (Timuçin, 2001:413, Topçu, 1999:40).

Ayrıca şunu da eklemekte yarar vardır; varoluşçu düşünürler, düşüncelerini çeşitli sanat eserlerinde yansıtmışlardır. Pek çok edebiyat eserinde varoluşçu felsefenin izlerine rastlamak mümkündür. Varoluşçu felsefe oluşmadan önce yaşadığı halde varoluşçu kabul edilen yazarların başında Dostoyevski ve Kafka akla gelir (Dökmen, 2002:30). Kafka "Dava" adlı yapıtında insanın varoluşsal suçluluğunu konu edinmektedir. Onun kahramanları kendini savunma yeteneğinden yoksun, çaresiz, amaçsız, kırılgan insanlardır. Romanlarındaki bütün kahramanlar boş ve anlamsız, onun deyimiyle tümüyle saçma (absürd) olan bir dünyada yurtsuz ve yalnız kalmışlardır. Hiçbir şey uğruna mücadele etmeye değmez. Başına gelen her türlü belaya sessizce boyun eğen Kafka'nın kahramanları, adeta bu tutumlarıyla yaşamın kahredici yönlerini protesto eder gibidirler.

Benzer şekilde Tolstoy'da da güçlü varoluşçu çizgiler görmek mümkündür. Örneğin Yalom'a göre Tolstoy'un "İvan İlyiç'in Ölümü" adlı eserinde temel varoluş endişelerimizden birisi olan ölüm endişesi işlenmektedir. Bu eserin kahramanı öleceğini anladığında kendisine sık sık "Gereken şekilde yaşadım mı?" sorusunu sormaya başlar. Goethe'ye bakacak olursak; "Faust" adlı yapıtında, kahramanın dilinden hayatı sorgulamaktadır. O sadece insan olmanın gereğini yerine getirerek, dünyaya neden geldiği sorusunu yanıtlamaya çalışmaktadır.

Yine varoluşçu felsefe öncesinde şiirde de varoluşçu sayabileceğimiz temalara rastlanmaktadır. Örneğin Mevlana'da ve Ömer Hayyam'da belirgin varoluşçu motifler vardır. Günümüz varoluşçuları tarafından varoluşçuluğun atalarından sayılan Nietzsche "Neysen o ol" demişti. Bu ifadenin bir benzerini Mevlana: "Ya olduğun gibi görün ya da görüldüğün gibi ol" şeklinde dile getirmişti. Öte yandan Hayyam'ın da varoluşçu felsefenin temel ilkelerini yansıtan şiirleri vardır. Hayyam'ın rubailerinden iki tanesi şöyledir (Dökmen, 2002:31): *Geçmiş gitmiş gün üstüne ne söylesen boş: / Bırak dünü hoş et gönlünü, bak bugün ne hoş. / Ölmek elimizde değil ki bizim: / İyi yaşamamak beni tek korkutan.*

Yine Feridüddin Attar (1120-1194)'ın 1187'de yazmış olduğu Tuyûrnâme (Mantiku't-tayr veya Mantık Al-Tayr) adlı 4931 beyitten oluşan eseri de hayatın anlamını arayış açısından iyi bir örnek olabilir. Attar, "Kuş Dili" veya "Kuşlar Meclisi" olarak da bilinen bu mesnevî tarzı eserinde, tasavvufun Vahdet-i Vücûd anlayışını anlatır. Eserde Hakikât'i arayanlar, yani Hakikât Yolunun Yolcuları kuşlarla simgelenmiştir. Hüthüt adlı kuş onların önderleri, kılavuzları, yani mürşitleridir. Aradıkları Simurg adlı efsanevî kuş, Allah'ın zuhûr ve taayyünüdür. Tabii, zuhûr ve taayyün aslında bizzat kendilerinden ibarettir. Çıktıkları yolculukta, istek, aşk, marifet, vb. gibi bir çok vadilerden (merhaleden) geçerler (Ayan, 2002, http).

Son yıllarda ise İrvin Yalom ve Engin Geçtan psikiyatri alanındaki birikimlerini romana dönüştürmeye başlayarak bu varoluşçu geleneği devam ettirmişlerdir. Yalom'un "Nietzsche Ağladığında" adlı romanı varoluşçu esintiler taşıyor. Geçtan'ın tüm romanları, örneğin "Bir Günlük Yerim Kaldı İster misiniz?" adlı romanı ise Yalom'un romanlarına oranla daha belirgin şekilde varoluşçu yapıtlardır (Dökmen, 2002:32).

Sorgulama deyince, özellikle dinsel sorgulamayla ilgili olabileceğini düşündüğümüz şathiye türündeki şiirlere de yer vermeden geçemeyeceğiz. Bilindiği gibi şathiye; dini ve tasavvufi halk şiirinde genel olarak mizahi manzumelere verilen addır. Şathiyeler, mutasavvıf şairlerce söylenmiş ya da yazılmış, tasavvufi inançları dile getiren, anlaşılması, yorumlanmasına bağlı şiirlerdir. Tasavvufi konuları işleyenleri şathiyat-ı sûfiyâne adını alırlar. Şathiyelerde Allah'ın celâl sıfatının değil, cemâl sıfatının ön plana çıkarıldığı görülür. Bu tür şiirlere genellikle Bektaşî-Alevî şairlerinde rastlanır. Allah ile alay eder gibi yazılmış şathiyeler küfür sayılmıştır. 17. yy. Bektaşî dedelerinden Azmi Babanın şu dizelerini bu konuya örnek olarak verebiliriz (<http://eyupacar.bz.tc/halk.html.17.09.2005>):

Sekiz cennet yaptın sen Adem için / Adın büyük başışla anın suçun / Adem'i çıkardın cennetten niçün / Buğday nene lazım harmancı mısın? / Hafaya çekilüb safaya durdun / Akli ermezlerin aklını urdun / Kıldan ince köprü yaptın da kurdun / Akar suyun mu var bostancı mısın? / Yüzbin tamun olsa korkmam birinden / Rahman ismi nâzil değil mi senden / Gaffâr-uz-zünûbum demedin mi sen / Affet günahımı yalancı mısın? / Şanına düşer mi noksan görürsün / Her gönülde oturursun yürürsün / Bunca canı alıp gene verirsin / Götürüp getiren kervancı mısın?

Yine Kaygusuz Abdal'ın aşağıdaki dizeleri şathiyeye örnek oluşturur (www.edebiyatturk.net. 17.09.2005); *Kıldan köprü yaratmışsın gelsin kulum geçsün deyü / Hele biz şöyle duralım yiğit isen geç e Tanrı / Bakkal mısın teraziye neylersin /*

İşin gücün yoktur gönül eğlersin / Kulun günahını tartıp neylersin / Geçiver suçundan bundan sana ne!

Sonuç olarak varoluşçu gelenek romandan hikayeye, şiirden tiyatro eserlerine kadar edebiyatın pek çok dalında insanın varoluş sorunlarıyla ilgilenmiş, yaşamın gayesini, insanın sorumluluklarını tartışmıştır.

Yine Felsefede olduğu gibi psikolojide de insanın nasıl mutlu olacağıyla ilgili pek çok söz söylenmiş ve teoriler geliştirilmiştir. Tatmin edici bir hayat nasıl yaşanabilir? Sağlıklı bir hayat ruh sağlığını da içerdiğine göre, ruh sağlığını bozmamanın ve bozulmuşsa düzeltmenin yöntemleri nelerdir? vb gibi sorulara yanıt aranmıştır. Bu sorulara psikoloji alanyazınında pek çok cevap verilmiştir. Örneğin Freud'un yanıtında, insan yaşamının ilk yıllarına atıf yapılmaktadır. Ona göre, psiko-seksüel evrelerin her birinde mutlu, başarılı yaşantısal deneyimler geçirmek anlamlı, mutlu bir hayat kurmak için önemlidir (Hjelle ve Ziegler, 1992:94-101; Wulff, 1997:271; Aydın, 2002:223; Timuçin, 2001:362; Fromm, 2003:39).

Adler ise bireysel eksiklik duygusuna dikkat çekmekte ve insanın bundan kurtulması gerektiğine işaret etmektedir. Bireysel eksiklik duygusunu yenmek için de insanlığın ortak amaçları yönünde çalışmak gerekmektedir (Aydın, 2002:220; Hjelle ve Ziegler, 1992:141-142). Diğer bazı yaklaşımlarda ise bireyin hayatının anlam kazanmasında çevresiyle olan ilişkisine ve iletişimine vurgu yapılmaktadır. Çünkü insanlar arasında karşılıklı etkileşim önemlidir. İnsan bu etkileşimi olumlu yönde kurar ve hem kendiyse hem de diğer insanlarla doğru iletişimi yakalarsa yaşamı da huzurlu ve mutlu olur (Geçtan, 1996:217-273. Yine insanın en önemli sorunlarından biri yabancılaşmadır. Birey buna çözüm bulursa mutluluk yolunda ilerlemiş ve böylece yaşamını da anlamlandırmış olur (Wulff, 1997:596; Aydın, 2002:231).

Görüldüğü gibi yukarıdaki görüşlerde genelde insanın bir yönüne işaret edilmekte ve belirtilen durumun olumlu yönde değişmesiyle istenen hedefe ulaşılacağı belirtilmektedir. Ancak hümanist psikologların sıkça vurguladığı gibi insanın hiçbir kurala sığmadığı ve karmaşık bir varlık olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Her kuramın insanın önemli bir yönüne ışık tuttuğu gerçeğinden hareketle, bütün kuramlar değerlendirilerek bir sonuca varmak daha uygun olacaktır.

II. BÖLÜM

DİNİ YAŞAYIŞ, ANLAM ARAYIŞI VE HAYATI SORGULAMANIN İNSANLA İLİŞKİSİ

Bu bölümde din, anlam ve sorgulama kavramlarının insanla ilişkisi ele alınmıştır. Bu bağlamda insanın anlama olan ihtiyacı ve dinle ilişkisine yer verilmiştir. Ayrıca gelişimsel dönemlerle hayatı sorgulama arasındaki bağlantılar ve bunların dinle olan ilişkisi konu edilmiştir.

2.1. İnsanın Anlam Bulmaya Olan İhtiyacı

Bu kısımda insan anlam ilişkisine, insanın anlam bulma ihtiyacı olan bir varlık olduğuna ve bu sebeple anlam aradığına değinilmiştir. Ayrıca insanın bu anlam arayışında bulduğu anlam çeşitlerine yer verilmiştir.

İnsan, kendisine beslenme ve örtünmenin ötesinde anlam ifade eden bazı gereksinimlerini karşılamak, kendini bulmak için yollardadır. İnsanın tarihi, ölümsüz benliğini, ruhunu kavrama arzusuyla bilinmeze yaptığı yolculuğun tarihidir (Tagore, 2000:29). İnsan varoluşu, kendisini bir anlamlar dünyasında bulan beşeri bir varlığı imlemektedir. İnsan varoluşu, yapısı gereği, bir şeyi, orada varlık'ın (there being; Dasein) olasılığını hiçbir şey olarak değil de, anlamlı bir şey olarak kavramaya ve dünyada etkileşim içerisinde olduğu her şeyin taleplerine sürekli açıktır (Göka, 1997:89).

Çocuklar, alfabenin harflerini öğrenmeye başladıklarında bundan hiç zevk almazlar, çünkü dersin gerçek amacını yakalayabilmiş değillerdir. Gerçekte harfler, dikkatimizi, bütünden kopuk, soyutlanmış nesnelere olarak yalnızca kendilerine çektiklerinde bizi yorarlar ve ancak sözcükleri ve cümleleri meydana getirmek üzere bir araya gelerek bir fikir ifade etmeye başladıklarında, bizim için bir coşku kaynağına dönüşürler (Tagore, 2000:25).

Benzer biçimde, ruhumuz bir benliğin dar sınırlarına hapsedildiğinde, anlamını kaybeder. O, kendi gerçeğini, ancak kendini diğerleriyle bütünleştirerek bulabilir ve ancak o zaman mutluluğa kavuşur. İnsan doğa yasalarını keşfedinceye dek bir endişe ve korku ortamında yaşadı; o zamana dek dünya ona yabancıydı. Keşfettiği yasa, insanın bir parçası olan akıl ile dünyanın işleyişi arasındaki uyumun algılanmasından başka bir şey değildir. Bu, insan ile yaşadığı dünya arasındaki birlik bağıdır ve insan, bunu keşfettiğinde, olağanüstü bir coşku duyar, çünkü o zaman kendisini, içinde yer aldığı

ortam çerçevesinde kavrar. Herhangi bir şeyi anlamak, onda kendimizden bir şey bulmaktır ve bizi mutlu eden, kendimizi kendi dışımızda keşfetmektir (Tagore, 2000:25).

İnsan, hayatına anlam veren ve hayatı sürdürmenin ötesinde, hayatı yaşamaya değer kılan bir gaye arar (Özakpınar, 1999:41). Anlam hayat için esastır, der Frankl. Auschwitz²’de hayatta kalmak için esastı ve her insan için her zaman esastır. Fransa’da yapılan bir kamuoyu araştırmasından söz eder: Genel nüfusun %89’u uğrunda yaşayacak “bir şeye” gereksinimleri olduğuna inanmakta ve yüzde 61’i uğrunda ölmeyi isteyecekleri bir şey bulunduğunu düşünmektedir (Frankl, 2000:95). Frankl’a göre anlamın üç kategorisi vardır: 1) İnsanın başardığı veya kendi yaratımı bağlamında dünyaya verdikleri; 2) İnsanın etkileşim ve deneyim bağlamında dünyadan aldıkları; 3) İnsanın acı çekmeye, değişmez kadere karşı aldığı tutum (Yalom, 2001:699). İnsanın hayata verdiği anlam bu anlam basamaklarından birine ait olmaktadır.

“Hayatın anlamı en acil meseledir” der Camus (Smith, 2002:379). Yerine bir şey konmaksızın anlam sistemlerinden vazgeçilemez. Belki neden yaşıyoruz sorusunun yanıtından vazgeçebiliriz. Fakat nasıl yaşayacağız sorusunu ertelemek kolay değil (Yalom, 2001:669). İnsanlar boşluğa ve yalnızlığa dayanamazlar; yeni bir anlam odağı yaratmakla boşluğu dolduracaklardır (Armstrong, 1998:494).

Dilthey’e göre; modern din dışı insan, herhangi bir işaret olmaksızın hayat için bir yön bulma göreviyle karşı karşıyadır (Akarsu, 1998:137). İnsan bir amaç bulur ve değerli bir hayat için ona sıkıca sarılır. Fakat kişi bu amacı kendisinin biçimlendirdiğini sürekli olarak hatırlarsa bu amaç rahatsızlığı etkin bir biçimde hafifletmez. Frankl, kişisel olarak yapılandırılmış veya icat edilmiş hayat anlamını Hint fakirinin kendisinin havaya attığı ipe tırmanışına benzetir. Anlamın dışarıda bir yerlerde olduğunu ve kişinin onu keşfettiğine inanmak çok daha rahatlatıcıdır. V. Frankl, anlamın bir soru yönelten ve yanıt isteyen durumun kastettiği şey olduğunda ısrar etmektedir. Her problem için yalnızca bir yanıt vardır; doğru yanıt ve her çözümün yalnızca bir anlamı vardır; bu da gerçek anlamdır. Anlam verilmekten çok bulunacak bir şeydir. İnsan onu icat edemez, keşfetmelidir (Yalom, 2001:728).

Frankl’ın görüşü temel olarak dinsel ve Tanrının her birimizin keşfedip gerçekleştirmesi için bir anlam buyurduğu varsayımına dayanmaktadır. Anlamı kendi içinde kavrayamasak da Frankl, hayatta uyumlu bir örüntünün ve insanın acı çekişinin

---

² Auschwitz: 1940 yılında Polonya yakınlarında inşa edilen ve çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu dört milyondan fazla tutsağın imha edildiği Nazi Toplama Kampı (Frankl, 2000:20).

bir anlamı olduğu inancını kabul etmemizde ısrar eder. Tıpkı bir deney hayvanının çektiği acının anlamını kavrayamaması gibi insanoğlu da kendi kavrayışının ötesindeki bir boyutta bulunduğu için anlamı keşfedemez (Yalom, 2001:728). Sonuç olarak insan, anlam arayan ve anlamla yaşayan bir varlıktır. Anlam onun için bir ihtiyaçtır. Anlam arayışı da bu ihtiyacın bir dışavurumudur.

2.1.1. Sorgulayan Varlık Olarak İnsan

İnsanlık tarihi boyunca bilge insanlar her zaman ve zeminde, insanoğlunun değişmeyen sorularına cevaplar aramıştır: Ben kimim? Yaşamın amacı nedir? Hakikat nedir? Güzellik nedir? Sevgi nedir? İyilik nedir? Ölümden sonra yaşam var mıdır? Huzura nasıl ulaşabilirim? Tanrı kim veya nedir? Evren neden çalışır? Evrenin doğal yetileri nereden gelir? Bugün sıradan kabul ettiğimiz pek çok şeyin nihai kaynağı nedir? Düşünmeye başladığımız zaman en sıradan gördüğümüz şeyler bile şaşırtıcı ve düşündürücü bir hal alabilir. Evrenin bu şaşırtıcı yapısını nereden aldığını öğrenmek ilginçtir. Bilim, fizik yasalarının neler olduğunu anlatabilir ancak o yasaların neden var olduğunu açıklayamaz ve hepsinden önemlisi, Tanrının olup olmadığını bize söyleyemez (Ellis, 2002:131; Till, 2002:35; Wilcox, 2003:11).

Varoluşçuluğun öncülerinden biri olan Pascal, “Orada değil de burada bulunmama şaşırıp kalıyorum. Eskiden değil de şimdi burada bulunmam için hiçbir neden göremiyorum” diyordu. M. Birand da, “Her düşünen varlığı bu kadar şaşkına çevirdiği halde, insan, varoluşun büyük sırrını nasıl düşünmez olur?” der (Foulquie, 1998:43). Neyim ben? Bunu der demez kafama sıkı bir çekiç darbesi yersem sorunun yanıtının “vücudum” olacağına hiç şüphe yok. İyi de yalnızca vücuttan mı ibaretim? Ruhani bir yanımda yok mu? Mesela bir ruhum var mı (Polkinghorne, 2002:106)?

Varoluşumuzun anlamı nedir? Fiziksel olarak hayatta kalmanın ötesinde yaşamın herhangi bir anlamı var mıdır? Huzur, hakikat ve güzellik üzerine kurulu bir dünyayı neden bu kadar çok istiyoruz? Ve neden bu kadar çok soru soruyor ve kendimizi cenderenin içine sokuyoruz? Pek çoğumuz hayatımızı bu tür soruların yanıtlarını aramak uğruna feda ederiz. Böyle bir karar vermek kolay iş değildir. Yaptığımız kolay bir seçim değildir. Yolculuk önceden kestirilemeyen risklerle doludur, “kan, ter ve gözyaşı” olmadan işin üstesinden gelmek mümkün değildir (Rudd, 2002:153).

Günümüz modern insanı toplu şizofreni, toplu nevroz yaşıyor. Bu nevrozun ürettiği endişe duygusunu da ilaçlarla, uyuşturucularla, alkolle, TV ile, sahte ilişkilerle

uyutmaya ve avutmaya çalışıyor. Daha fazlasına sahip olursa endişeden kurtulacağını sanıyor. Ama içindeki boşluğu bir türlü dolduramıyor. Kendini tekrar ederek bu kez farklı bir sonuç alacağı yanılsamasından bir türlü kurtulamıyor. Modern insan mutsuz, doyumsuz ve korku dolu (May, 1997:6).

Batıda bugünkü anlamda modernizmi doğuran endüstriyel süreç, insanların “sahip olma” ve “edinme” duygusunu geliştirmiştir. Hatta yalnızca yeteri kadarını değil, daha fazlasını elde etme duygusudur bu. Ama insanca yaşamın ve mutlu olmanın temel ilkesi “sahip olmak” değil, insanın kendisi olması, yani “olmak”tır. Batı insanının manevi bunalımının temelinde bu önemli ayırımın yattığını, insanın kendi varlığını anlamlandırması için alemin kozmik yapısında kendisine bir yer biçmesi ve maneviyatın göz ardı edilmemesi gerektiğini belirten psikolog ve psikoterapistlerin sayısı giderek artmaktadır. Onlara göre, depresyonların ve iç sıkıntılarının temelinde bu gerçek yatar (Fromm, 1997:7-8).

Köse, Fromm’un ‘Hayatı Sevmek’ kitabının tercümesine yazdığı önsözde Kızıl Haç örgütünde hemşire olarak çalışan Batılı bir Müslüman’ın sözlerini aktarır: “Gezdiğim birçok ülkede çok önemli bir tespitim oldu. Hayatın daha sade, daha ilkel olduğu yerlerde insanların daha mutlu olduklarını, refah seviyesinin yükseldiği yerlerde ise, insanların mutsuz ve iç huzurundan yoksun bulduklarını gördüm” (Fromm, 1997:6).

Bugün Batı modernizminin çocuklarının bir kısmı, babalarının miraslarını kabul etmeyerek, kimlik arayışına girmişler, kendilerini katı bir bilimcilik ve akılcılığa kilitleyen dünya görüşüne isyan etmişlerdir. Batıda milyonlarca insan, Doğu dünyasından gelen özellikle Hint kökenli dini ve felsefi akımlara katılmaktadırlar. Bu akımların en önemli özelliği, insanın iç dünyasına, insani ilişkilere önem vermeleri ve modernizme aykırı gelen tabii bir hayat biçimini öngörmeleridir. İnsanlar modern dünyanın getirdiği bunalımın stresinden kurtulmak istemektedirler. Çağdaş psikiyatri veya psikoterapiye alternatif arayışındadırlar (Fromm, 1997:8).

Günümüz insanı modern yaşamla birlikte pek çok ruhsal ve sosyal sorunla karşı karşıya gelmiştir. Toplumsal bağların ve sosyal ilişkilerin geleneksel kültürle birlikte bir kenara itilmesi insanlarda; başkalarına ve kendine güvenememe, başarısızlık korkuları, duygusal soyutlanma, aşırı stres ve yalnızlıkla beraber duygusal ve toplumsal dengesizlik yaratmıştır. Modernliğin hayata kattığı kolaylıklar ve insanların bütün ihtiyaçlarının giderilmesi mutluluğu ve huzuru getirmemiştir. Sonuçta tüm isteklerin tatmininin bile insanı mutlu kılmaya yetmediği ortaya çıkmıştır (Hayta, 2002:125).

Çağdaş insanın, hayatına anlam veren en yüksek ve en yüce değerın zayıflaması veya yok olması ile ruhunda bir boşluk duygusu oluşmuştur. Yaşamını devam ettirmek için bir çok şeye sahip olan çağdaş insan, uğruna yaşanacak hiçbir şeye sahip değildir. Yani o, araçlara sahiptir ama amaçsızdır ne yapacağını ve neyi arzuladığını bilememektedir (Frankl, 2000:110-113).

İşte hayatının bomboş ve anlamsız hale gelmesi, varoluşuna bir anlam katamayıp amaçsızca yaşıyor olması, bundan dolayı da kendisini değersiz, güçsüz, yalnız hissetmesi, onun umutsuzluğunun bir anlatımı olmaktadır. Çağdaş insan, boşluk ve anlamsızlık duygusunun verdiği umutsuzluktan kurtulmak için bilinçsizce birtakım yollara başvurmuştur. Çağdaş insanın davranışını bilinçsizce yönlendiren değerlerden birisi, çılgınca tüketimde bulunmaktır. Bu türden tüketim, içsel boşluk duygusundan, umutsuzluktan kaynaklanmaktadır. Tüketim maddelerini “elde eden” birey, “var” olduğunu kendisine kanıtlamış olmaktadır. Eğer tüketim azaltılırsa büyük ölçüde kişinin umutsuzluğu da gün yüzüne çıkar. Bunu engelleme isteği ise tüketimi kısma isteksizliğini doğurur. Bilinçsiz değerlerden diğerleri ise para, güç, başarı, saygınlık ve iktidar sahibi olma tutkularıdır. Bunlar insanın varoluşuna bir anlam katamamış olmasının, boşluğunun, kendini değersiz bulmasının ve yalnızlığının anlatımıdır (Fromm, 1991:11; 1993:XI; Geçtan, 1991:166).

Bu tutkular, çağdaş insanın hayati güçlerinin kuvvetinden doğmamaktadır. Aksine hayatını içinden geldiği gibi ve seve seve yaşayamama konusundaki temel zaafından ve güçsüzlüğünden yani umutsuzluğundan kaynaklanmaktadır. Çağdaş insan, düştüğü umutsuzluktan kurtulmak için güç ve saygınlık kazanmaya yönelmekte ancak yüzeysel olarak kazandığı güç ve saygınlık onu tatmin etmemekte; umutsuzluğundan kaynaklanan değersizlik, güçsüzlük, yalnızlık ve suçluluk duyguları artarak devam etmektedir (Kimter, 2002:193).

Sonuç olarak, insanlar, ben neyim, nereden geldim, nereye gideceğim, niçin varım, nasıl hareket etmeliyim, hangi davranışlar iyi, hangileri kötüdür gibi düşüncelere sahiptir. Onun doğasında merak ve anlama duygusu vardır. Bu merakla, düşünmekte ve sorgulamaktadır. Bazen daha iyiyi aramak için, bazen bir şeyi anlamak için, bazen de yaşadığı hayatın olumsuzluklarını değiştirmek için arayışını sürdürmektedir.

2.1.2. Anlam Arayışında Çeşitli Cevaplar

Anlamın binlerce rengi vardır, herkesin kendi rengiyle anlamlıdır hayat. Yeryüzünde ne kadar insan yaşıyorsa yaşamın anlamına ilişkin o kadar çok görüş vardır

(Adler, 1993:8). Anlam bir dağcı için zirveye çıkmakken, bir sufi için vecd hali olabilir. Örneğin; Hıristiyan geleneği, kendini mükemmelleştirmeyi vurgulamış ve Tanrı vergisi varlıklarını mükemmelleştirmeyi isteyenler için taklit edilecek bir model olarak İsa “Tanrı- adam” figürünü önermiştir (Yalom, 2001:683).

‘Hayatın genel maksadı tamamıyla bilinemez’ der Hıristiyan öğretisi. En iyi ferdi, harici gayeleri bilemeyebilirsiniz, onlara giden yolda maniler olabilir, fakat kendi içinizdeki ve başkalarının içindeki sevginin tekamülü ve çoğalmasına yaklaşmayı hiç kimse ve hiçbir şey durduramaz. Kişinin ihtiyaç duyduğu tek şey, hayatın batıl, harici, sosyal gayesi yerine; ayırt edilemez derecede kayıtlı olduğu bütün zincirlerden kurtulmak ve tam anlamıyla hürriyet kazanmak için hakiki, çürütülemez ve ulaşılabilir kişisel gayeye bağlanmaktır (Tolstoy, 1999:164).

İnsan, kendi varlığından haberdar olma, düşünme, hayal etme gibi niteliklere; sevgi, kabul görme, bağlanma ve kendini gerçekleştirme gibi gereksinimlere sahiptir. Bu gereksinimlerin yeterince karşılanamadığı bir yaşam biçimi, bireyin anlamsızlık ve değersizlik duyguları yaşamasına neden olur (Aydın, 2002:174).

Bugünün dünyası “kendini gerçekleştirme”yi insancıl, bireysel çerçeveye oturtmuştur. İnsanın kendi içinde gelişmeye ve kişiliğinin birliğine yönelik eğilime sahip olduğu görüşünü savunan A. Maslow için kendini gerçekleştirme özel bir anlam taşımaktadır. Maslow’a göre insan, içinde bir hiyerarşiye göre inşa edilmiş olan güdülere sahiptir. Bunların en temel olanları –hayatta kalma bakış açısından hareketle- fizyolojik olanlardır. Bunlar tatmin edildiğinde birey, daha yüksek gereksinimlerin tatminine yönelir (güvenlik ve emniyet, sevgi ve ait olma, kimlik ve özsaygı vb.). Bu gereksinimler karşılandığında birey bilişsel (bilgi, iç görü, akıl) ve estetik gereksinimlerini (simetri, uyum, bütünlük, güzellik, yaratıcılık, ahenk) tatmin edecek olan kendini gerçekleştirme gereksinimine yönelir (Cüceloğlu, 1997:236).

Kendini gerçekleştiren insanlar gerçeği olumlu biçimde algırlar ve belirsizliğe katlanabilirler. Kendilerini, başkalarını ve olayları olduğu gibi kabul ederler. Düşünce, duygu ve davranışları içtendir. İyi bir doğaları vardır, yaratıcı verimli ve üretkendirler, insanların ortak mutluluğu ile ilgilidirler. Aynı zamanda yaşamın gerçekçi, insancıl ve barışçıl amaçlarına dönük eylemlerine, yoğun bir duyarlılık gösterirler. İnsanlarla doyurucu, kalıcı ve sevgi içinde iletişim kurarlar (Maslow, 2001:200).

Seneca’ya (MÖ. 3-MS. 65) göre yaşamda en önemli amaç doğaya yani Tanrısal istence uygun yaşamaktır. Böylece insan iyiliğe ve mutluluğa da ulaşmış olur. Bunun için insan Tanrıya yönelmeli ve onun buyruklarına boyun eğmelidir. Plotinos’a (203-

270) göre de insanın amacı Tanrıya benzemek olmalıdır. Bu öğretiyi Tanrıyı aşkın bir ilke olarak görme anlayışına dayanmaktadır. Evren, Tanrıdan gelmekte ve tekrar Tanrıya dönmektedir. İnsan da Tanrıdan gelmiştir ve varolmanın son amacı, yetkin bir varlık olarak Tanrıya dönmektir (Aydın, 2000:38-42).

Bir başka görüş, insan hayatının Tanrıya benzeme amacına adanması gerektiğini vurgulamıştır. Tanrı mükemmelliği temsil eder ve bu nedenle hayatın amacı mükemmellik için çabalamaktır. Aristoteles, aranması gereken çok çeşitli mükemmellikler içinde entelektüel mükemmelliğin temel olduğunu düşünmektedir. Onun ifadesiyle Tanrı “kendini düşünen düşüncedir” ve insan akla dayalı yetilerinin mükemmelliğiyle tanrısal niteliğe yaklaşır. Dinsel dünya görüşüyle kazanılan anlam çok sayıda bireysel hayat amacı yorumuna izin verir (kimileri öğretilere dayanır, kimileri oldukça hayalidir). Örneğin Jung’un oldukça sadık bir dinsel bakış açısı vardır ve kimsenin kendi dinsel bakış açısını kazanmadan iyileşemeyeceğine ya da anlam bulamayacağına inanıyordu. Jung’un kişisel hayat amacına ait görüşü Tanrının yaratma işini tamamlamaktı (Yalom, 2001:665).

İslam düşünürlerinden Farabi’ye göre insanın varoluş amacı iyiye yönelmektir. İnsanın iyiye yönelmesi ise yalnızca Tanrı sevgisi ile olanaklıdır. Her şey Tanrıdan gelmektedir ve ona dönmektedir (Ülken, 1967:69). Yunus Emre’ye göre ise bu dünyadaki yaşamın amacı asıl gerçek dünya olan öbür dünyadaki yaşama hazırlanmaktır. Bunun için insan, yüreğini Tanrı sevgisi ile doldurmalı ve erdemli bir yaşam sürmelidir (Aydın, 2000:101).

Bazen hayatın anlamı başarısızlık ve hatalardadır. İnsanın hataları ve başarısızlıkları hiçbir şekilde önemsiz ya da küçük değildir, onlar onun yolunu devasa yıkıntılarla doldurmuştur; ıstırapları, tıpkı annesinin karnında gereğinden fazla gelişmiş dev boyutlu bir çocuğun neden olduğu doğum sancıları gibi sınırsızdır. Onlar, sonsuz bir menzile sahip bir doyumun giriş bölümünü oluşturur. İnsan, çeşitli şekillerde çeşitli kayıplar vermiştir –hala da vermektedir- ve onun kurumları, kendi inşa ettiği ve günlük kurbanlarını taşıdığı, olağanüstü heybetli sunaklardır (Tagore, 2000:30).

Gandhi şöyle der: “Gerçek mutluluk yolu, tutuklular evine girmek ve orada vatani ve dini uğruna acılara, yokluklara katlanmaktır” (Fischer, 1964:47). Eğer bu yol boyunca o, içindeki ilahi gücü acı çekerek deneyen ve bitmez tükenmez zenginliklerini kendinden vazgeçerek kanıtlayan en derin ruh coşkusu hissetmeseydi, bütün bunlar tümüyle anlamsız ve katlanılmaz olurdu. Evet, onlar geliyorlar, yolcular birer birer dünyadan kendilerine kalan gerçek mirasa geliyorlar; bilinçlerini genişletiyor, yüce,

daha yüce bir birliğin peşinde, her şeyi kapsayan tek bir merkezi Gerçek'e giderek daha çok yaklaşıyorlar. Gerçekten ruhun bilincine varıncaya dek, insanın yoksulluğu sınırsız, istekleri sonsuzdur. O zamana dek dünya onun için sürekli bir akış halinde olan ama bir yandan da olmayan bir hayaldir. Çünkü ruhunu kavramış olan insan, evrenin, çevresinde geri kalan her şeyin kendileri için en doğru yeri bulabildiği, merkezine ulaşmıştır ve o, ancak ondan sonra, ahenkli bir yaşamın saadetini tadarak, bunun keyfine varabilir (Tagore, 2000:30-31).

V. Frankl yazılarında acının anlamı konusuna sıklıkla değinmiştir. Ona göre hiçbir acı boşuna değildir, her acının işlevi vardır; bu yüzden de acılarda anlam bulunabilir. Acıda anlam bulmak yaşamak için bir nedene sahip olmak demektir; bu nedene sahip olan kişinin ise hemen her şeye katlanması, ayakta kalması kolaylaşır. Nietzsche'nin dediği gibi: "Yaşamak için nedeni olan kişi, hemen her nasıla dayanabilir" (Dökmen, 2002:153).

Anı yaşamak da anlamda bir boyutu oluşturabilir. İçinde bulunduğumuz anı yaşamak demek belirli bir anda içinde bulunduğumuz mekana ve zamana odaklaşarak kendimizin ve çevremizin farkına varmak, özellikle duygularımızın farkına varmak, kendimizi ve çevremizi bir bütün olarak algılamak, bir şeyleri anlamlı bulmak, o andaki yaşantımızı anlamlı bulmak ve bütün bunları sözel olarak ifade ederek sevinç ve coşku duymaktır (Dökmen, 2002:169).

Belki de bize anlamlı bir hayatın kapılarını aralayacak olan şey, Fromm'un ifadesiyle refah toplumunu oluşturmaktır. Fromm, refah toplumundan bahsederken, Collin Turnbull'dan alıntılıyarak Orta Afrika'da yaşayan cüce bir kabileyi örnek verir: Avlanmayla geçinen bu kabilede avlanma pek iyi gitmese bile bu kabilenin insanları keyiflerini ve neşelerini bozmazlar. Belki yıllarca ürün alamazlar. Ama ormanın kendilerini besleyeceğine inanırlar. Daha çok kullanmak, daha çok biriktirmek ve daha çok sahip olmak gibi bir saplantıları yoktur. Onun için de hayatlarından hoşnuturlar. Çok zengin olduklarından değil, halen sahip olduklarından fazlasını istemedikleri için mutludurlar ve işte ancak böyle bir toplum refah toplumdur. Çünkü sahip oldukları şeyler güvenli ve zevkli bir hayat için yeterlidir (Fromm, 1997:102).

Bazıları da yaşam için sanatı önermişlerdir. Sanat; türü, kıvamı ne olursa olsun, acılara direnmek, yaşama gücü kazanmak ve evrene anlam vermek için başvuru olan doyurucu bir kaynaktır (Uygur, Tarihsiz:276). İ. Taylor'ın kaydettiğine göre en büyük kişisel yetersizliklerle ve sosyal kısıtlamalarla çalışan yaratıcı sanatçıların (yalnızca Galileo, Nietzsche, Dostoyevski, Freud, Keats, Bronte Kardeşler, V. Gogh, Kafka, V.

Woolf düşünülürken) öylesine gelişmiş bir kendini yansıtırma yetileri vardır ki insanın varoluşsal durumu ve evrenin kozmik kayıtsızlığına dair hepimizden daha keskin bir görüşe sahiptirler. Sonuç olarak anlamsızlık krizinden daha şiddetli bir biçimde etkilenmiş ve umutsuzluktan kaynaklanan yırtıcılıkla yaratıcı çalışmalara dalmışlardır. Beethoven açık bir şekilde sanatının kendisini intihardan alıkoyduğunu söylemiştir. Otuz iki yaşında, sağlığı yüzünden umutsuzluk içindeyken “Beni hayatıma son vermektен alıkoyan çok az şey var. Sanat tek başına beni durdurdu. Yazık, yapmak istediğim şeyleri yapmadan bu dünyayı terk etmek benim için olanaksız görünüyor ve bu nedenle bu sefil hayatı sürdürüyorum” (Yalom, 2001:682) demiştir. Elbette anlama giden yaratıcı yol hiçbir şekilde yalnız yaratıcı sanatçılarla sınırlı değildir.

İnsanın yaşamdaki temel amacı belki de yarına kalmaktır. Yarına kalma isteği insanı on binlerce davranışa itiyor. Yarına kalmama ihtimali, insanı kaygılandırıyor ve nice nice yeni davranışlarda bulunmaya itiyor. İnsan, fark ettiği şeylerin, hem insan ömrüyle sınırlı kısa bir zaman dilimi içinde hem de sınırlı bir zaman içinde yarına kalmasını istiyor (Dökmen, 2002:3).

Anlam, bazen ilginç bir şekilde bunalımdadır. N. Uygur bunalımla ilgili olarak şöyle diyor: “Yaşadığım bunalımla bazen ürpersem de hayatımın en değerli anlam ve yönelim kaynağı benim için bu yaşadığım. Öyle ki bu yaşadığımı yalnız kendime değil, tanıdığım tanımadığım herkese, gücüm yettiğince, verimli kılmak dileğindedim. Zıpçıktı bir heves denemez bu dileğe: Bundan böyle en önemli çağrım buymuş gibi geliyor bana. Mutluluk: Bu çağrıyla yaşamak. Pek çok yaşama ögesini değerce, önemce, anlamca değişik bir gözle görüp gösterme gücü var bunalımın. Kutsal diye sarıldığımız nice şeylerin maskesini düşürebilir bunalım” (Uygur, Tarihsiz:218-210).

Hayata anlamını veren şey, bazen de iyi insan olma düşüncesidir (Tolstoy, 2005:11). Bu uğurda mücadeleler verilir, hayatlar adanır. Bazen de anlamlı hayat, akıldan uzak yaşamaktır. Erasmus’a göre en mutlu insanlar, doğal yaşama en yakın, akla en uzak olan insanlardır. Şu halde insan akılla bağlantısını koparmadan mutlu olamaz (Aydın, 2000:117).

Bazı insanlar kindar bir zafer hayaliyle güdülürler hayatları boyunca; bazıları kederle sarmalanır, yalnızca huzur, ayrılma ve acıdan kurtulma hayalini kurarlar; bazıları hayatlarını başarı, zenginlik, güç ve gerçeğe adarlar; diğerleri kendini aşmayı araştırır ve kendilerini bir dava ya da başka bir varlığa kaptırırlar (sevilen biri ya da ilahi bir öz), diğerleri ise hayatın anlamını kendini gerçekleştirme veya yaratıcı ifade de bulurlar (Yalom, 2002:13).

Ya da hayatın anlamını, Thorndike'in deyimiyle, uyarıcı ile tepki mekanizması arasında kurulan bağlar oluşturur. Böylece toplum içinde ne yapacağını bilen ve toplumdaki hangi düzeyde tepki geleceğini tahmin eden birey için davranışlar arasında bir uyum sağlanır. Doğal olarak her uyarıcının bir tepkisi vardır, burada asıl olan, uyarıcı ile tepki arasındaki o ince bağı yakalayabilmektir. Bu tip bir ilişki kişiler arası ilişkileri de geliştirir ve yaşam biçimine seviye kazandırır. Seviyeli bir yaşam biçimi beraberinde psikolojik doyumu getirir. Yaşamdan doyum sağlamak ise, hayatı anlamlandırır ve insana yaşama zevkini verir (Özodaşık, 2001:107).

Ayrıca her din "hayatın anlamı nedir?" sorusuna bir cevaptır. Dinin cevabı, hayatın anlamı izahını bazen önceleyen bazen de izleyen belli bir ahlaki gerekliliği içerir. Bu soruya şöyle cevaplar vermek de mümkündür: Hayatın anlamı şahsi mutlulukta yatar, öyleyse eline geçen her türlü fırsatı kullan veya hayatın anlamı bir insan topluluğunun mutluluğunda yatar, öyleyse bütün gücünle bu gruba hizmet et. Veya hayatın anlamı sana hayatı ihsan eden Onun iradesinin ifasında yatar, öyleyse elinden geldiğince o iradeyi tanımaya ve onu ifa etmeye çalış ve aynı soruya şu şekilde de cevap verilebilir: Hayatın anlamı kendisini üyesi saydığın şu insan grubuna hizmette yatar, öyleyse senin gayen budur veya hayatın anlamı Allah'a hizmette yatar, öyleyse senin gayen budur (Tolstoy, 1999:89).

Sonuç olarak hayatın anlamı nedir sorusuna çok farklı cevaplar verilebilir. Hatta her bireyin bu soruya vereceği farklı yanıtlar vardır. Bu yanıt bazen dini bir düşünceyle ilgili olabileceği gibi, bazen de kişisel bir felsefeyle veya amaçla da ilgili olabilir. Seçilen her amacın, onu seçen kişiye sunduğu derin anlamlar vardır ki kişi bu sebeple o amacı takip eder ve peşinden gider. Bu şekilde hayatına anlam kazandırmış olur.

2.1.3. Anlam Arayışına Bir Yanıt: Anlamsızlık

İnsanlar hayatın anlamsız olduğundan şikayet ettiklerinde, genellikle başlarına gelen olayların nasıl olup da herhangi bir genel örneğe uymadığını kastederler. İnsan hayatının anlamını keşfetmek çeşitli öğelerinin nasıl benzersiz, karmaşık ve uyumlu bir örneğe uyduğunu keşfetmektir (Ward, 2002:50).

Hayatın karmaşıklığı karşısında sersemlemiş, genellikle hangi yöne döneceğini bilmeyen kişi, doğal olarak dünyanın işaret levhalarıyla donatılmış olmasını diler. Aslında gerçek, hayata bir çözüm kitabı istediğimizi düşünmemize karşın, ona sahip olsak memnun olmayacağımızdır (Smith, 2002:390).

Biz, sorumluluk ve iç sıkıntısı duygusunun nedenini bulmaya ve anlamaya çalışıyoruz. Bunu bulamayınca da anlamsızlık (absurde) var diye haykırıyoruz. Varoluşçulara göre bu duygular nedensizdir. Yani bir nedene dayanmazlar ama bir olgu olmaktan da çıkmazlar. Böylece; işte bu olgular, her şeyin -dünyanın da, bizim de-anlamsızlığını belirginlikle açığa vururlar (Foulquie, 1998:68).

Albert Camus (1913-1960) yaşamın ve tarihin anlamsızlığı karşısında acılı bir duygu taşıyordu. Kendine kapandığında bundan kurtulmak için önce iki yol görüyordu: İntihar ve başkaldırma; bunlardan sadece ikincisi, belli bir değer tanınmasını içerdiği için yaşama bir anlam kazandırabilecekmiş gibi geliyordu ona. Le Litteraire'in 10 Ağustos 1946 tarihli sayısında çıkan bir röportajda "Tanrının dünyadan yok oluşu ile ortaya çıkan anlamsızlığın (nan-sens) taşıdığı bütün sonuçları çıkarmak söz konusudur benim için. Ama, anlamsızın ötesinde bir ahlak olanağını kurmak gerekir" der (Foulquie, 1998:56).

Nietzshche'ye göre de Tanrı insanın içinde ölmüştür, insan kendi eliyle öldürmüştür onu. İnsan Tanrının ölümüyle açılan boşluğa yuvarlanmakta; en büyük tehlikeyle, yok olmakla karşı karşıya kalmaktadır fakat bu en büyük tehlike, onun en büyük olanağıdır, insan ne yapıp edip bu boşluğu kendi varlığıyla kendini alt ederek doldurmalıdır. Ancak böyle değer kazanacaktır Tanrıyı öldürmesi (Nietzshche, 2001:II). Dinsel inanç yokluğu Nietzsche'yi "dayanılmaz bir yalnızlık"la baş başa bırakmıştır. "Tanrının ölümü" ona, hem kendisi hem de Avrupa kültürü için bir amaç ve anlam yokluğu ima ediyor gibidir (Morris, 2004:94).

Bu boşluk doldurulmazsa anlamsızlıktan kurtulmak mümkün değildir. Sartre'a göre anlamı yakalamak hiç mümkün değildir. Dünyanın anlamsızlığıyla ilgili görüşünde; "bütün varolan şeyler bir neden olmaksızın doğarlar, zayıf bir şekilde yaşamaya devam ederler ve kazayla ölürler" demiştir (Yalom, 2001:682). Ona göre insanın yaşamı umutsuzluğun en uzak köşesinde başlar. İnsan boş bir ihtirastır. Doğuşumuz anlamsız, ölümümüz anlamsızdır (Aydın, 2000:250).

Yine Pascal, on yedinci yüzyılda "Bir dal, ağacın anlamını bilmeyi ümit edemez." demiştir. V. Frankl, etkili çocuk felci aşısını bulmak için tıbbi araştırmalarda kullanılan maymun benzetmesiyle bu bakış açısını açıklamıştır. Maymun çok acı çekmiştir ve bilişsel yetersizliği nedeniyle bu durumun anlamını hiçbir zaman keşfedememiştir. Bu yüzden V. Frankl iddia etmektedir ki; aynı şey, anlayışının dışındaki bir boyutta varolan bir anlamı tamamen bilmeyi ümit edemeyen insan için de

geçerlidir (Yalom, 2001:665). C. G. Jung'un ifadesiyle "Sonlu olan, sonsuz olanı hiçbir zaman kavrayamayacaktır" (Saydam, 1997:11).

Yaşamın anlamını kavrayamayan insan, arayış yolculuğuna devam edecek ve bu kısır döngü mütemadiyen sürecektir. Bu konuda Upanişad ülkesini terk ederek yaşamın anlamını arayan Raca'nın (prens) öyküsü örnek olarak gösterilebilir (Aydın, 2000:66):

Uzun ve yorucu bir yolculuğun sonunda Raca bilge bir kişiyle karşılaşır ve ona nasıl mutlu olacağını sorar. Bilge bir süre sessizliğin diliyle konuştuğundan sonra ona şöyle der:

"Ey saygıdeğer kişi! Bu kemikten, deriden, terden / Kastan, ilikten, etten, ersuyundan, kandan, gözyaşından / Çapaktan, sümükten, tükürükten, ... / Ve salyadan oluşmuş bedenle nasıl mutlu olunur! / Sonra bir gün her şeyden bıılır, vazgeçilir, / Ama sonra yine her şeye yeniden baştan başlanır."

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, insanın yeryüzündeki arayışı hiç bitmez. Bittiğini düşündüğü yerde yeniden başlar. Bu arayış biteviye devam eder.

Altıncı yüzyıla ait bir Hindu kutsal metni olan Yogavasistha'nın ilk sayfalarında da bu gerçek şu şekilde ifade edilir: "Bu dünyada ne mutluluk olabilir? Her şey sadece ölmek için varolur. Hayat gelip geçici bir sonbahar bulutu, gazsız bir lambanın ışığı ve su yüzündeki dalgalar gibidir. Arzu bir maymun kadar değişken ve kararsızdır. Elde olan hiçbir şey ile tatmin olmaz fakat elde edilemez şeylerin peşine düşer. Bedende hiçbir iyi şey yoktur. O bir hastalık yatağı, bütün acıların alıcısı ve bozulmanın öznesidir. Hayatın gençlik denilen bu parçasında ne zevk olabilir? O, bir ışık gibi gelir sonradan onu kaçınılmaz olarak yaşlılığın acıları ve fırtınaları takip eder. Acı çöğlüklerinin işitilmediği bir yerde ne yön olabilir? Bana hayatın ıstırabından özgür olmanın en iyi sırrını söyleyiniz" (Allport, 2004:41). Bu ifadeler de mutluluğun sürekli aranan ama bulunamayan bir durum olduğunu vurgulamaktadır.

Anlam konusunda da aynı şeyi düşünebiliriz, bazı düşünürlere göre, mantıklı bir biçimde, hayatın bütünüyle anlamla dolu olduğuna inanmak için ne kadar çok neden varsa, "hayatın bir aptalın anlattığı, hiçbir anlamı olmayan, gürültü ve öfkeyle dolu bir masal olduğunu" düşünmek için de o kadar çok neden vardır (Smith, 2002:388). Ya da Nietzsche'nin söylemiyle ifade edecek olursak, belki de geçerli bir altta yatan anlam yoktur. Hepsi yorumdur (Yalom, 2002:217).

Heidegger (2001) de bunu şu şekilde ifadelendirmektedir: "Neden böyle?"den söz edilemez. Sadece "Öyle...!" -Varlık tarihi böyle bir tarzdadır- denebilir. Böylece konferansta Goethe'nin "Yeterli neden ilkesi"nden söz edişi aktarılır (s.64): Nasıl? Ne

zaman? ve Nerede? Tanrılar sessiz kalır! / Öyleyse tutunun *Çünkü*'ye ve Nedenini sormayın. Bazılarına göre de belki de yaşamın anlamı, anlamsız olduğudur. Anlamı varsa da bunu biz bilemeyiz. Bir anekdotta ifade edildiği gibi, Everest'e tırmanmaya kalkan dağcıya nedenini sorarlar, dağcı: "Çünkü.... orada...!" der.

2.2. İnsan ve Din

Bu kısımda insan ve din ilişkisi ele alınmış olup bu bağlamda dinin insanla olan derin tarihine ve ayrılmaz yolculuğuna, insanın dine olan ihtiyacına ve insanın hayatına dinin verdiği anlama yer verilmiştir. Bununla birlikte insanın dini nasıl algıladığı da işlenmiştir.

İnsanlar psikolojik olarak daima bir inanç kaynağına ihtiyaç duymuşlar ve toplumun temelini o kaynağa dayandırmışlardır. Bugüne kadar gelmiş geçmiş bütün medeniyetler, bir iman kaynağına ve ona bağlı olarak oluşan bir ahlak nizamına dayanmıştır. Medeniyet kuramamış ilkel toplumların da aynı şekilde bir inanç ve ahlak nizamı temeli üzerine kurulu olduğunu ve bunun istisnasının olmadığını antropolojik araştırmalar göstermiştir (Özakpınar, 1999:39).

Aristoteles insanları "mantıklı canlılar" olarak tanımladı. "Dinsel" canlılar, dinsel dünya görüşüne sahip canlılar olarak tanımlamamız daha iyi olabilir. Diğer canlılar ussallığı insanlarla paylaşabilir, ancak bir Aşkın Varlıkta anlam aramazlar; kendilerine ve varoluşlarına fiziksel dünyanın geçici düşsel görüntüler geçidinin "ötesindeki" bir şey sayesinde önem bahşetmek istemezler (Runzo ve Martin, 2002:19).

Nasıl ki sosyal bir varlık olarak insan uzun vadede toplumla bağı olmadan yaşayamazsa, birey de dış faktörlerin yıkıcı etkisini göreceli olarak azaltabilen dünya ötesi bir prensip olmadan yaşayamaz, varoluşu spiritüel ve ahlaki özerkliği için gerçek bir neden bulamaz. Tanrıya bağlanmayan bir birey dünyanın fiziksel ve ahlaki kışkırtıcılığına kendi kaynakları ile direnemez. Bunu yapabilmek için onu kitlelerin içinde boğulmaktan koruyan içsel ve fizikötesi bir deneyimin varlığına ihtiyacı vardır (Jung, 1999:60).

Dikkatli bir gözlemler ve gözle görülmeyen, kontrol edilemeyen bazı faktörler hesaba katıldığında, din insana özgü içgüdüsel bir tutumdur ve bunun kendini gösterme biçimlerini tüm insanlık tarihi boyunca izlemek mümkündür. Dinin belirgin amacı ruhsal dengeyi muhafaza etmektir. Zira doğal insanın, bilinçli fonksiyonlarının her an içerden veya dışarıdan gelebilecek ve kontrol edilmesi mümkün olmayan olgularla engellenebileceğine dair gayet doğal bir 'bilgisi' vardır. Bu nedenle, gerek kendisi

gerekse de başka insanlar için önemli sonuçlar doğurabilecek zor bir karar alırken, bunu dine dayanan uygun bazı önlemlerle güvenli bir hale getirmeye dikkat eder. Görünmeyen güçlere adakta bulunur, hayır duaları ettirir, kutsal ayinlere katılır (Jung, 1999:62). Böylece kendini rahatlatmış olur. Çünkü aldığı karara inandığı yüce güçleri de ortak ederek sorumluluğu paylaşmış olur.

Din sadece zor zamanlarda rehberlik yapmaz ayrıca kendisine inanana bir yaşam felsefesi sunar. Böylece onun bütün hayatına ışık tutmuş olur. Kültür tarihine baktığımızda insanların çoğunun nihai dünya görüşünü dinde bulduklarını görürüz. Din, ölüm sonrası yaşamı dışlayan tüm dünya görüşlerinin sınırlı olduğunu dile getirir. Bununla birlikte, dinin kendisi, ona dayanan mutlulukçu ve ahlaksal değer biçmelerimizin sarsılmaz olmaları, ufuklarının genişlediği zaman değişme korkusu olmamaları anlamında nihai olan, nihai bir dünya görüşü sağladığına inanır. Din, aynı zamanda inanan kimsenin nihai bir dünya görüşü gereksinimini karşılar. Bir dinle uyuşan her kim olursa olsun, o yaşamında bilginin bundan sonraki gelişmesinin kendisine daha önceden bilinmeyen yeni ufuklar açıp açmayacağına hiç bakmaksızın, dinine bağlı kaldığı sürece kendisini reddetmeyeceği bir kılavuza sahip olur (Adjukiewicz, 1994:176). Bir kılavuza sahip olan birey, yaşamının yönünü daha kolay çizer ve gideceği yönü kolayca bulabilir.

“Ayrıca, din sadece hayati bir değer değil aynı zamanda bütün değerlerin temel taşıdır. Zira o öteki değerlere ağırlığını hissettiren itici bir güçtür. Buradan hareketle din başta bilimin, sanatın, ahlakın, kültürün, adaletin, hakkın vb. bir bakıma önemli etkenidir. Sonra, kültürel ve ahlaki yaşayışın kökenlerini onda bulmak mümkündür. Özellikle ahlakın en kuvvetli itici güdülerinin din ile beslendiği bilinmektedir. Böyle olunca din ahlakın ve kültürün ön şartını oluşturmaktadır. Öyleyse din kendi kuralları içinde bireysel ve toplumsal hayatın düzenli ve güvenli bir şekilde sürdürülmesinde önemli manevi bir dayanaktır. Böylece inanan insan, hayatının akışını, kurallarını ve ölçülerini dini inancıyla birleştirir ve ayarlamaya çalışır” (Yavuz, 2003:43). Sonuç olarak dinin insanla birlikte var olan onunla yaşayan bir olgu olduğunu görüyoruz. İnsanın hayatında bir gerçek olarak kendisini hissettiren dini inançlar, bireyin davranışlarını etkileyerek bütün hayatını kuşatmaktadır.

2.2.1. Tarihsel Bir Olgu Olarak Din

“İnsanoğlu kendini kavramaya başladığı andan itibaren maddi varlığı yanında ruhi varlığını da hissetmiştir. Maddi varlığının ötesinde gizlenen kendinin kendi olduğu

düşüncesi ve sezgisiyle o ruhunu merak etmiş, onun aslına yaklaşabilmek için ‘Ruh nedir, nasıl bir şeydir, varoluşunun sebebi ve hikmeti nedir?’ diye sormuş ve böylece onun ne olduğunu öğrenmek ve anlamak istemiştir. İnsan zaman olmuş onu anladığını sanmış, zaman olmuş onunla sürekli meşgul olmaktan bıktığını zannetmiş, onu bir tarafa itmek, ondan uzaklaşmak istemiş, hatta ‘o, yoktur’ demeye kalkmış ama yine de kendini sormaktan alıkoyamamıştır. Kısaca insan başlangıçtan itibaren ruh konusuyla o kadar çok meşgul olmuş ki bu kadar başka hiçbir şeyle meşgul olmamıştır” (Yavuz, 1988:253).

Gerçekten insan aklının dünyada reel olarak reddedilemeyen bir şeye inanmaksızın nasıl işlediğini hayal etmek zordur. Yine şuurun, insanın tecrübelerine ve dürtülerine anlam vermeksizin, nasıl işleyeceğini hayal etmek imkansızdır. Gerçek ve anlamlı bir dünya şuuru, sıkı sıkıya kutsalın keşfine bağlıdır. Kutsalın tecrübesiyle insan akli, gerçek, güçlü, zengin, anlamlı olarak görünenle, bu vasıflardan yoksun olanın arasındaki farkı kavramıştır. Kutsalın tecrübesi üzerinde çok derin tahlillere giren Eliade, ilk insanın “dindar adam” olduğunu ve kutsalın diyalektiğinin bütün diyalektik hareketlerden önce geldiğini ve onlara modellik görevi yaptığını belirtmektedir (Eliade, 2004:8).

Armstrong, “Tanrının Tarihi” isimli kitabında şunları aktarır: Dinler tarihi çalışmalarım bana insanların tinsel canlılar olduğunu öğretti. Gerçekten de “homo sapiens”in “homo religiosus” olduğunu ileri sürmenin geçerliliği var. İnsanlar insan olarak tanındıkları andan itibaren tanrılara tapmaya başlıyorlar; sanat eseri yarattıkları anda dinler yaratıyorlar. Bu yalnız korkunç güçleri yatıştırma isteğinden kaynaklanmıyor, bu ilk inançlar güzel ama aynı zamanda da korkutucu bu dünyadaki insan deneyiminin ayrılmaz bileşeni olan merak ve gizemi ifade ediyor. Sanat gibi din de bedeninin miras aldığı acıya karşı, yaşamda değer ve anlam bulma çabasının bir sonucudur (Armstrong, 1998:9-10).

Din, ilk insanın varolduğu günden bu yana hep var oldu yeryüzünde. Hıristiyanların, Müslümanların ve Yahudilerin Tanrısı pek çok ortak özellik taşır. İnsanlar hayatlarına bir anlam katmak istediklerinde genellikle benzer biçimde düşünürler. Böyle düşünmek zorunda değillerdir belki ama böyle düşünmek pek çok kişiye doğal bir şey gibi görünür (Benson ve Myers, 2002:89).

“Müller, Tanrısal olana ilişkin bir inancın tüm insanlık için evrensel olduğunu ve dil ile birlikte etnik kimliğin temelini oluşturduğunu kabul etmiş ve tüm dinlerde hatta en aşağı olanında dahi hakikat bulunduğunu ileri sürmüştür. Ne kadar mükemmellikten

uzak olursa olsun, ne kadar çocuksu olursa olsun, bir dil her zaman insan ruhunu Tanrının varlığının içine yerleştirir ve ne kadar mükemmellikten uzak ve çocuksu olursa olsun Tanrı inancı insan ruhunun ulaşabileceği ve kavrayabileceği en yüksek mükemmellik idealini temsil eder” (Morris, 2004:153).

“Dün de bugün de din, insan toplumlarının harekete geçiricisi ve yüreği olarak kalmaya devam ediyor. Nasıl ki kalpsiz yaşanmazsa, din olmaksızın da aklı başında bir hayat yaşanamaz. Dün gibi bugün de, insanın sonsuzla, Tanrı ya da Tanrılarla ilişkisinin dışavurumu devirlere ve farklı halkların gelişim düzeyine göre değiştiği için, muhtelif sayıda farklı din vardır. Ancak, aklı başında (rasyonel) insanın zuhur edişinden bu yana, dinsiz yaşayabilmiş veya yaşamış tek bir insan toplumu bile olmamıştır” (Tolstoy, 1999:17).

Edebiyat dünyasından E. Maalouf da bu gerçeği şu şekilde ifade ediyor. “Din asla tarihin zindanlarına gömülemeyecek, ne bilim tarafından ne bir doktrin ne de siyasal bir rejim tarafından. Bilim ilerledikçe insan, sonunun ne olacağı üzerine kendisini daha çok sorgulayacak. ‘Nasıl’ın Tanrısı bir gün gelecek silinecek ama ‘Niçin’in Tanrısı asla ölmeyecek. Bin yıl sonra belki aynı dinler olmayacak ama ben hiçbir biçimiyle bir din olmadan dünyayı düşünemiyorum” (Maalouf, 2002:81).

Dine duyulan ilginin başlangıcı belki tarihin doğuşundan beri vardır³ ve modern dönemde meydana gelen sosyal ve ahlaki felaketler bu ilginin gerilemesine neden olmamıştır (Allport, 2004:15). Elbette tüm bunlar, inançsızlığın tarihte hiç yer almadığı anlamına gelmez. Goethe’ye göre insanlık tarihinin temel konusu inanç ve inançsızlık arasındaki çatışmadır. Tarihin bazı dönemlerinde bazı inanç formları hakim güç olmayı başarmışlardır. Bazen de inancın aksine şüphe yükselen taraf olmuştur (Allport, 2004:11; Morris, 2004:97). Ancak insanlığın tümü düşünüldüğünde, dinin, insan hayatında, kendini hissettiren evrensel bir olgu olduğunu çok az kişi inkar edecektir. Dinin insanın varoluşuyla başlayan varlığı insanla birlikte sürüp gidecek gibi görünmektedir.

2.2.2. Kaybedilenlerin Telafisi Olarak Din

Telafi düşüncesi, sadece dini gidişatıyla bir eksiklikten muzdarip insana bir denge kurduğunu ya da bir acıyı, bir kederi telafi ettiğini belirtmektedir. Telafi psikolojisi, soyut genelleştirmesi içinde daha ziyade soyut olup bir ihtiyat payı ile de

---

³ Bu konuyla ilgili, Samuel Noah Kramer (2002)’in ‘Tarih Sümerde Başlar’ adlı kitabına bakılabilir.

olsa, Glock'un ifade ettiği felsefi bir seçimden ilham almaktadır: Dini davranışlar, “muhtemelen mahrumiyetin sebeplerini ortadan kaldırmaktan daha çok mahrumiyet duygularını telafi etmektedir” (Vergote, 1999:98).

“İnsanların, onlara ortak bir davranış biçimi veren bir sistemin ve kendilerini adayabilecekleri bir hedefin ihtiyacı içinde olmaları, insan varlığının önemli bir bölümünü oluşturur. İnsanlar idealleri olup olmaması konusunda bir seçme yapamazlar ama değişik idealler arasında özgürce bir seçimde bulunabilirler. Yüce bir güce ve tutsaklığa tapınmayı ya da akıl ve sevgiye inanmayı tercih edebilirler. Her insan, kendini adayabileceği bir nesnenin ve davranışlarına yön verecek bir düşünsel sistemin ihtiyacı içindedir” (Fromm, 1991:44). Bunu karşılayacağını düşündüğü hareketlere ve oluşumlara kolayca katılabilir.

Değişiklik isteğinin ve yeni bir şeyler bulma arzusunun dinlere katılmada da önemli etken olduğu görülebilir. Hıristiyanlık, “Köken bakımından ezilmiş insanların bir hareketidir” diye yazar Engels: “İlkin kölelerin ve azat edilmiş kölelerin, her türlü haktan mahrum yoksul insanların, Roma tarafından tabileştirilmiş ve parçalanmış halkların dini olarak belirdi. Tecrit edilmiş küçük kabilelerin ya da kasabaların dev Roma dünya gücüne karşı direnmeleri umudu yoktu. Köleleştirilmiş, ezilmiş, yoksullaştırılmış olanlar için çıkış yolu, kurtuluş neredeydi?” (Aynı yerde) Engels'e göre, “bu dünya”da değildi. Onun yerine Hıristiyanlık, tutsaklık ve sefaletten kurtuluşu bir “öte yaşam”a (ahirete) ezilenlerin bilincinde bir rahatlama sağlayacak ve onları topyekün bir umutsuzluktan kurtaracak bir “ruhsal kurtuluş”a yerleştirmekteydi (Morris, 2000:81). Bu durumu İslamiyet'in ilk yıllarında da görebiliriz. Köleler ve yoksul insanlar İslam dinine bir kurtuluş gözüyle bakıyorlardı. O yüzden de yeni dine ilk katılanlar arasında onlar da vardı (Hoffer, 1995:30).

Dinin rolü sadece kurtuluş sağlamakla bitmiyor. Ayrıca din yaşam değerlerini sürdürmenin bir aracıdır: Başarı arzusu, mutluluk, uzun yaşam gibi (Morris, 2004:229). İnsanın peşinden koştuğu bu değerler için de çeşitli açılardan bir imkan sunuyor. Bir dine giren insan büyük bir kitlenin parçası oluyor. Onların başarı ve mutluluklarında faydası olduğunu düşünüyor. Yine din ahiret inancıyla sonsuz ve mutlu yaşam imkanı sunuyor.

Bu konuya biraz daha farklı yaklaşan Freud'a göre de; dileğin yerine gelmesi, saf ve basittir. “Olmayı isteriz, olmamaktan korkarız ve bütün dileklerimiz gerçekleştiği hoş peri masalları uydururuz. Bizi bekleyen bilinmeyen amaç, her şeye katlanan ruh, Cennet, ölümsüzlük, Tanrı, yeniden doğuş- hepsi ölümlü oluşun acılığını

azaltan yanılısamalar, tatlandırıcılardır” (Yalom, 2002:35). Din, ona göre kendi ihtiyacımız için uydurduğumuz bir şeydir.

“Mezhepler de telafiyle açıklanmaya uygun olmaktadır, çünkü onların ayırt edici vasıfları üyelerinin karakteristik mahrumiyetlerine tekabül etmektedir. Cemiyet konusunda başarısız ve terkedilmiş kişilere mezhep bir kardeşlik dayanışması sunabilir. Kültür bakımından çevresinden kopmuş kişileri çeken mezhepler vardır. Göçmenler ya da azınlık bir ırkın mensupları tarikatta, başka yerde mahrum oldukları dil ve adet cemaatini bulmaktadırlar. Zamanlarının sonunun yakınlığı ve gelecek bir cennetin vaadi üzerinde merkezileşmiş bir tarikat, bazılarını maruz kalınan haksızlıklar için bir telafi sunmaktadır. Bazı tarikatların ilkelere sıkı sıkıya manevi/ahlaki bağlılığı fakirlikten acı çekenlere haysiyet kazandırır veya manevi (ahlaki) ilkelerin yokluğundan dolayı ne yapacağını bilmez ve toplumdaki tiksinişmiş olan kişilere bir takım sıkı direktifler sağlar. Bütün bu durumlarda telafi, aşıkardır” (Vergote, 1999:100). Sonuç olarak din, insanların eksikliklerine, yetersizliklerine, yokluklarına telafi sunmakta ihtiyaçlarını karşılamakta ve onların arzularına cevap olmaktadır.

2.2.3. İhtiyaç Olarak Din

“Tarihin bütün devirlerinde ve bütün toplumlarda daima kendisiyle karşılaşılacak evrensel bir olgu olan din, insanı hem içten hem dıştan kuşatan, onun düşünce ve davranışlarında kendini gösteren bir disiplindir. Kişi tarih boyunca kendisinin insanüstü bağları bulunduğunu, ihtiyaçları için onu aşan bir yüce kudrete yönelmesi gerektiğini düşünmüştür” (Tümer, 1994:317).

“Aslında insan hangi yaşta olursa olsun ömür boyu ihtiyaçlar içindedir. Onun temel ihtiyaçları yanında ruhsal ve manevi ihtiyaçları da vardır. Bunlar arasında inanma, bağlanma, dayanma, güvenme, korunma, dürüstlük, iyilik, doğruluk, adalete sahip olma vb. ihtiyaçlarını görmemek mümkün değildir. İnsanlığın vazgeçemeyeceği ihtiyaçlardan birisi de inanma ve bağlanma ihtiyacıdır. Ferdin iç hürriyetine ve ruhsal dengesine kavuşmasında, kendi kendisiyle, çevresi ve toplumuyla barış içinde olabilmesinde ve geçmişten gelen ortak değerlerin içinde duyulmasında dinin olumlu bir etken olduğu bilinmektedir. Bu bakımdan din insanların hayatında görülen bir gerçektir” (Yavuz, 2003:39).

“W. James, din duygusunun diğer duygular gibi insanda tabii ve doğuştan olduğunu, insan organizmasının yapısına bağlı bulunduğunu belirtmiştir. Din psikolojisi alanında araştırmalar yapan diğer bir kısım psikologlar da bu görüş etrafında

birleşmektedirler. Örneğin Flournoy, Girgensohn, Remplein, Spranger, A. Vergote din duygusunun fitriliğini kabul etmekte; bunu içgüdü, eğilim, tabiatüstü varlığa bağlanmak gibi olgularla açıklamaktadırlar” (Peker, 1993:64).

“Bazı düşünörlere göre ise din duygusu sonradan çeşitli faktörlerin etkisiyle ortaya çıkmaktadır. Bunlardan bazıları din duygusunun menşeyinin korku ve ümit olduğunu ileri sürmüşlerdir. Şöyle ki, insanın kudreti dışında kalan olayların bir kısmı ona korku, bir kısmı da ümit verir. Birçok olay karşısında tam bir acz içinde olan insan, korktuklarının kötülüğünden emin olmak, ümit kaynağı olanların da sevgisini kazanmak için dua ve ibadet etme ihtiyacını duyar ve dine yönelir. Böylece din duygusu ortaya çıkar ve gelişir. İlk dinin tabiatçılık olduğunu ileri süren M. Müller ile ilk dinin ruhçuluk olduğunu ileri süren E. B. Tylor, bu dinlerin ortaya çıkmasında korku ve ümidin etkili olduğunu belirtirler” (Peker, 1993:65). “Dini inancın insanın ruhsal hayatındaki olumlu etkisi bilinen bir husustur. Dinin, teselli edici ve yatıştırıcı özelliği ile insanın içinde muhtemelen doğabileceği düşünölen korkunun, suçluluğun, güçsüzlüğün, çaresizliğin, aşağılanmışlığın veya aşağılık duygusunun, dışlanmışlığın, yolunu sapmış veya şaşırılmışlığın ortaya çıkardığı ve geri dönüşü olmayan bütün olumsuz hallerle yakından ilgilenererek, böyle durumlar karşısında insanın silinip gitmemesi veya yaşama gücünün artırılması ya da onların üstesinden gelebilmesi için insanların yeniden hayata döndürülmesinde ve onların içinde sağlıklı duygular uyandırmasında çok önemli fonksiyonu vardır. O, ürettiği umut verici ve besleyici duygularla söz konusu olumsuz hallerin veya bu olumsuzlukların fertlerin içinde açtığı yaraların ya da tahribatın tedavi edilerek düzeltilmesinde ve insanların tekrar normal hayata döndürölerek eski hayati faaliyetlerine devam edebilmelerinde, insana yardımcı olan bir güce sahiptir” (Yavuz, 1998a:69).

“Dindarlık, insan oluşunun doğasında tabii olarak temelleri bulunan psikolojik bir motiftir. İnsan, ruhunun derinliklerinde, kendisini ve evrenin tanrısını bilmek için araştırma ve tefekküre, ona ibadete, hayatın musibet ve sıkıntılarının çoğaldığı zamanlarda ondan yardım istemek gayesiyle onunla bağ kurma ve ona sığınmaya sürükleyen bir güdünün olduğunu hissetmektedir. İnsan Tanrının koruması ve gözetiminde güven ve huzur bulmaktadır. Bu duyguyu, tarihin bütün devirlerinde insan davranışlarında ve değişik insan toplumlarında açık bir şekilde bulmaktayız. Ancak tarih boyunca değişik toplumlardaki insanın Tanrı tasavvuru ve ona yaptığı ibadetlerde takip ettiği yol, doğal olarak fikir seviyesi ve kültürün gelişim derecesine göre farklılık arz etmiştir. Ancak bu değişiklikler, Tanrılık ve ona yapılan ibadet yolu

hususunda olup sadece insanlığın ruh derinliğinde var olan doğal dindarlığı ifade etme konusundaki bir değişikliktir” (Necati, 1998:39). Bazı Kuran ayetleri, dindarlık güdüsünün doğal olduğunu ifade etmektedir:

“Sen yüzünü Allah’ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah’ın yaratma kanununa (uygun olan dine dön) ki insanları ona göre yaratmıştır. Allah’ın yaratması değiştirilemez. İşte dosdoğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler” (Rum:30). Bu ayette Allah insan fitratında yani yaratılışı ve doğasının oluşumunda Allah’ın harika varlıklarını anlama ve bunlarla Allah’ın mevcudiyeti ve birliğinin delillendirilmesi konusunda doğal olarak bir anlama yeteneğinin var olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Allah şöyle buyurmaktadır: “Rabbin, Ademoğullarından onların bellerinden zürriyetlerini almış ve ben sizin Rabbiniz değil miyim diye onları kendine şahit tutmuştur. Evet, (buna) şahidiz dediler. Kıyamet günü biz bundan habersizdik demeyesiniz” (Araf:172).

Hadiste de insanda Allah’ı bilme, ona ibadet etme hususunda doğal bir istidadın olduğuna dair bir işaret bulunmaktadır. Ebu Hüreyre (ra)’dan rivayet edilen bir hadiste Allah Resulu (sav) şöyle buyurmaktadır: “Her doğan fitrat üzere doğar, ana babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır, Mecusileştirir. Nitekim hayvan yavrusu doğduğunda derli toplu dünyaya gelir. Onda herhangi bir eksiklik görür müsünüz?” Sonra Ebu Hüreyre (ra): Eğer isterseniz (şunu) okuyun: “...Allah’ın fitrat dinine ki, insanların hepsini o fitrat üzerine yaratmıştır” dedi. Bu hadiste Hz. Peygamber (sav) insanda Hanif (eğriliği olmayan İslam) dini hususunda doğal bir yeteneğin olduğunu ifade etmektedir (Necati, 1998:40).

“İnsanın dinden beslenerek içinde oluşan, onun bütün hayatını saran eğilimlerine, ilgi ve meraklarına, duygu ve düşüncelerine, istek ve arayışlarına, tasavvur ve hayal dünyasına iyice karışmış ve giderek ruhunun derinliklerine kök salmış olan dini inanç onun bütün hayatını kucaklayan bir nitelik taşır” (Yavuz, 1998a:80). “Onun arzularında, hayallerinde dinler de bir şekilde kendine yer bulmaktadır. Dunlap’ın söylediği gibi; dinlerde bir şekilde söz konusu edilmeyen hemen hemen hiçbir arzu yoktur. Dua kesinlikle arzunun ifadesidir. İnsanın arzu edip de onun için dua etmediği ya da kendisi için dua edilmeyen bir şey yoktur. İnsan bir şeye ihtiyacı olduğunda dindarlığı daha da artar. Hatta bir çok insan sadece kriz dönemlerinde dindardır. Zamanlarının çoğunu rahat ve Tanrısız olarak geçirirler ve dini duyguların atıl hale gelmesine izin verirler. Kriz anında birisi tarafından hissedilen bir duygunun başka birisi tarafından aynı şekilde algılanmayabileceğini not etmek önemlidir. Bir genç kız

anne babasının boşanmaması için dua ederek dindarlaşırken, bir başkası kâbuslardan kurtulması için dua ederek dindarlaşır. Acı ve özeleştirici genellikle canlı bir dini tecrübenin doğmasına neden olur. Bireysel din çeşitli yollardan karışık güdülerini ve tatmin edilmemiş hayatın arzularını bir odak noktasında bir araya getirebilmektedir” (Allport, 2004:29-30).

“Katkı yapıcı arzuların listesini daha fazla genişletmek gereksizdir. Onların çoğulculuğu farklı kişiler tarafından inanılan ya da bir kişi tarafından farklı zamanlarda inanılan farklı Tanrı anlayışlarında kendini gösterir. Bazen Tanrının güç sıfatı vurgulanır; Tanrı kadirdir, yaratıcıdır ve bütün fırtınaları durdurmaya gücü yeter; cennetler onun büyüklüğünü ilan eder. Bazen o güvenlik ve güç kaynağıdır ve her zor durumda hazırdır. Genellikle O kozmik mükemmelliği temsil eder ve kutsallığın güzelliğine ibadet edilir. Sevgi ve ilgiye ihtiyaç duyduğumuz zaman Tanrı aşk, bilgi ve her şeyi bilendir. Teselli aradığımızda Onun verdiği huzur ve sükun bütün anlayışların ötesindedir. Günah işlediğimizde O, kurtarıcıdır. Doğru yola iletmeye ihtiyaç duyduğumuzda O, kutsal ruhtur. Birey kendisinin Tanrıya olan yaklaşımının kendi mevcut ihtiyaçları tarafından belirlendiğinin farkında olmasa da ilahi sıfatlar ve bizim arzu panoramamız birbiriyle uygunluk arz etmektedir” (Allport, 2004:31).

“Aslında Tanrı inancı, yaşama daha sıkı sarılmamızı sağlıyor. Belki de bu yüzden, yaşlandıkça din bizim için daha da önem kazanıyor. Ölümün kaçınılmaz sularına yaklaştıkça korkularımız artıyor, halimize daha çok şükreder hale geliyoruz. Aynı şekilde, yakıcı bir hastalığın pençesinde can çekişen pek çok insan huzuru dinde arıyor, birilerinin başında dua okumasını istiyor. Üstün ve yanılmayan bir varlığa inanmak insanı büyük ölçüde ayakta tutar. Öyle ki, kendimizi sonsuz ve mutlak bir bütünün parçası olarak görmeyi neredeyse doğal bir şeymiş gibi addederiz” (Benson ve Myers, 2002:89).

“Höfdding, değerlerin varolma mücadelesiyle çatışmaya girmeleri durumunda öznel dinin varlığının çok yoğun hissedileceğini iddia eder. Çünkü değerler tehdit edildiği zaman en çok ihtiyaç duyulan koruyucu güç din olur. Dinin en çok arzulandığı durumlar korku, acı, suç, eksiklik, güvensizlik ve değerlerin yeniden inşası gibi durumlardır” (Allport, 2004:36).

Jung’a göre Hıristiyanlığın tarihine baktığımızda ona inananların aslında dini emirleri çok da iyi anlamadıklarını görürüz. Çünkü inanan kişinin dini emirleri anlaması için bir rehber ihtiyacı duyacağı ifade edilmiştir. Eğer buna rağmen insanlar hala dini inançların tümünü bir yana atmadıysa, bunun nedeni dinsel dürtülerin içgüdüsel bir

temele dayanması ve dolayısıyla tamamen insana özgü bir fonksiyon olmasıdır. Ona göre bir insanın elinden Tanrılarını alırsanız, karşılığında ona yeni tanrılar vermek zorunda kalırsınız (Jung, 1999:90).

“Din insana cesaret, güven ve umut verici duyguları aşilayarak ve onun yaşama gücünü artırarak, olumsuzlukların üstesinden gelmesinde önemli bir destek sağlar. Böyle olunca, fertlerin içinde oluşan sarsıntı ve yaraların düzeltilmesinde tedavi edici ve düzeltici bir özelliğe sahiptir” (Yavuz, 2003:43).

Yalom (2002) şöyle bir anısından bahseder: Dini inançlar beni hep şaşırtmıştır. Hatırlayabildiğim süre boyunca daima dinlerin, bizim insani durumumuzun yarattığı gerilimi hafifletmek ve rahatlatmak için olduğuna inanmışımdır. On iki ya da on üç yaşında, babamın bakkal dükkanında çalışırken bir gün Avrupa cephesinden yeni dönmüş bir II. Dünya Savaşı askerine, Tanrının varlığı konusunda duyduğum şüpheden söz ettim. Cevap olarak bana Normandiya Çıkartması sırasında cebinde taşıdığı Meryem ve İsa'nın soluk, kırışmış bir fotoğrafını verdi. “Arkasını çevir” dedi. “Oku orayı. Sesli oku.” “Siperlerde hiç ateist yoktur” diye okudum. “Doğru! Siperlerde hiç ateist yoktur” diye tekrarladı ağır ağır, her bir sözcükte parmağını bana doğru sallıyordu. “Hıristiyan Tanrı, Çinli Tanrı, *herhangi* bir Tanrı –ama bir Tanrı!- Onsuz yapamayız” (s.33).

Bu düşüncenin aksini yansıtan fikirler de yok değildir. Allport (2004) birbiriyle tamamen zıt, hepsi çatışma tecrübesi yaşamış ve Protestan bir geçmişi olan gazilerin raporlarını sunar. Bir gazi şöyle der: “Savaş gazisi arkadaşarımdan biri sıra dışı bir tarzda dindardı. Toprakta uzanmış saldırıyı beklerken dua ediyordu. O anda çok yakın bir yerde bomba patladı. Bir kolunu kaybetti, bedeni yaralandı ve kör oldu. Bu olaydan sonra o asker komple bir ateist olduğunu bize bildirdi. Kör olmuş başka bir savaş gazisi de kendisinde uyanan inancın bir sonucu olarak büyük bir iç huzuru kazandığını söylemektedir” (s.66).

Bunları aktardıktan sonra Allport Savaş gazilerinin dindarlığıyla ilgili istatistiksel bilgilerden bahseder: İstatistiksel olarak gazilerin %55'i savaşın kendilerini daha öncesine göre ne daha dindar ne de daha dinsiz yaptığını vurgulamaktadırlar. Ancak %26'sı savaşın kendilerini daha dindar yaptığını iddia ederken sadece %19'luk gibi bir oran savaşın dindarlıklarını azalttığını söylemektedir. Savaş, gaziler arasında gazi olmayanlara göre çok az bir din karşıtlığı yaratmıştır fakat dini hislerini koruyanlar arasında din daha yoğun bir önem kazanmıştır (s.67).

Yine Allport, “Dua mermileri durdurmuyor. Onlar hem dindarı hem de dinsizi vuruyor” diyen savaş gazileri için de kişisel çıkar etrafında odaklanan inancın kırılmaya mahkum olduğunu ifade eder. Çünkü, ona göre, inancın bireysel ihtiyacın ötesinde bir evrene uzanması ve kişinin bireysel anlık çıkarlarını aşan değerlere dayanması gerekmektedir (s.123). Jung sıkça alıntılanan bir ifadesinde otuz beş yaşın üzerindeki birçok hastasında dinin etkisini şöyle tespit etmektedir: Son aşamada bütün bu insanların problemi hayatta dini bir perspektifi keşfetmektir (Allport, 2004:97). Sonuç olarak din, arzularıyla , istekleriyle, hedefleriyle insanı bir bütün olarak saran ve onu kuşatan bir unsurdur. İnsanın her türlü arzusunda bir şekilde kendisine yer edinmektedir.

2.2.4. Anlam Arayışında Dinin Yeri

Dinsel düşünce de bilim gibi aynı insani ihtiyaçlara yanıt vermiştir: Dünyayı açıklamak ve olgularla ilişkili nedenleri ve bağlantıları keşfetmek. Din kendiliğinden hem kuramsal bir biçim içinde (tasarım-dünyanın açıklanması), hem de pratik bir biçim içinde (büyü ve ritüel, gerçek üzerinde bir etki) vardır. Dinsel düşünce etkisini, gerçekliği bilme arzusundan alır (Morris, 2004:517). Zaten bir dinin yaşayabilmesi, hayat için bütün olarak tatmin edici bir amaç sunup sunmamasına bağlıdır (Allport, 2004:135).

Tolstoy’a göre (1999) dar anlamda, insanın dünya karşısında sadece iki temel tutumu vardır. Hayatın anlamını, diğer fertlerden bağımsız veya onlarla birlikte elde edilen şahsi mutluluk olarak kabul etmekten oluşan şahsi tutum ve hayatın anlamını kendisini bu dünyaya gönderen varlığa ibadette gören dini tutum (s.78). İnsan anlamlı bir hayat isterken ya bireysel mutluluklardan oluşan tavırlar sergileyebilir ya da kendisinden çok daha güçlü, yüce bir varlığın emirleri doğrultusunda yaşayarak huzuru arar.

İnsanoğlu, dini tutumuyla hayatta koordinatlar üstü ve uyumlu bir örüntünün bulunduğu ve her bireyin bu düzende bir rol oynaması gerektiğine inanır ve olağanüstü derecede rahatlar. İnsana yalnızca bir amaç ve rol değil, hayatını nasıl yaşayacağına dair kurallar da verilmiştir. Dinsel görüş, yaklaşık üç yüz yıl öncesine kadar Batı dünyasındaki inanç sisteminin önemli bir kısmını oluşturmuştu. O zamandan başlayarak bu görüş, sabit nesnel gerçekliğin varlığının Kantçı sorgulamasının yanı sıra hızla gelişmekte olan bilimsel tutumun saldırılarıyla da karşılaşmaya başlamıştır. İnsan ötesinde bir şeyden, doğaüstü veya diğer başka soyut kesinlikten kuşku duyuldukça,

insanoğlunun kozmik anlam sistemini kucaklaması o kadar zorlaşmıştır (Yalom, 2001:669).

Allport (2004)'a göre, “dini his, bireyi anlamlı bir şekilde bütün varlığıyla ilişkilendiren bütüncül tavidir. Dini hissin karşılık geldiği objeler birey için derin ve köklü anlamları kapsamaktadırlar. Olgunlaşmış dini his bireye bütüncül bir hayat felsefesi sunarak onun hayat tecrübelerini bir anlam ve düzen sistematiğine sokmalıdır” (s.12-13). “Zaten dünyanın bütün dinleri de kendi argümanlarını ve kabullerini benimseyen herkese, mantıklı bir yalınlığa ve huzur verici bir bütünlüğe sahip bir dünya kavramı sunar. M. Weber’in ifadesini kullanacak olursak; bilim ampirik nedenselliğin problemleriyle ilgilenirken din yeterli bir anlam arayışının problemleriyle ilgilenmektedir” (Allport, 2004:37-40). Sonuç olarak, hayatımızı daha anlamlı kılmak için duyduğumuz yoğun gereksinim, bizi dini hakikatlere yakınlaştırmıştır (Herrmann, 2002:135). Çünkü; bütün dinlerin özünü, şu soruya verilen cevap teşkil eder: Neden varım, beni kuşatan sonsuz kainatla ilişkim nedir (Tolstoy, 1999:78)? Bu sorulara yanıt bulan insan hayatına da anlam bulmuş olacaktır.

Ayrıca dini inançlar, inanan insanlara bir bakış açısı ve yaklaşım biçimi kazandırır. İnsan olayları açıklarken bu bakış açısı ve yaklaşım biçimini yansıtan dini kavramlar kullanır. Böyle bir insan için olayların meydana gelişi, kaynağı veya gerisindeki güce ilişkin açıklamayı anlamlı kılan şey dini içerikli kavramlardır. Bu anlamda dini sembol ve inanç sistemleri önemli birer anlam kaynağıdır. Bir başka ifade ile din insanı kutsalla ilintilendiren bir anlam arayış alanıdır. Hayatın çeşitli dönemlerinde karşılaşılan problemler ve sıra dışı olaylar, davranışın bilişsel sistemlerinde ve çatışmaları çözümlenmeye yarayan kurallarda kırılmalara neden olur. İşte böyle durumlarda din, karşılaşılan olayları ve yaşanan deneyimleri yorumlama olanağı sağlayan bir sistemler bütünü olarak devreye girebilir (Küçükcan ve Köse, 2000:71).

Gandhi bir şeyden vazgeçmek amacıyla bir şeyden vazgeçmeyi, yahut bedenine işkence etmek için vazgeçmeyi değerli saymaz. Bir mektubunda şöyle yazar “Bir ana hiçbir zaman ıslak bir yatakta yatmak istemez, ama bu hareketi çocuğuna kuru bir yatak sağlayacaksa buna seve seve katlanır.” Gandhi'nin çile çekmesi sevginin tabii sonucudur. Seven bir insan diğer insanlarla kaynaşmanın olağanüstü güzellikteki anlarını yaşar. Kutsal bir kişi, kendi kişiliğiyle uğraşmak yerine kendisini unuttur ve kendisini aşarak, kendisini bir diğeri imiş gibi duyunca, böyle birçok mutlu anlar yaşar.

Bu ortaklık, bu birleşme, hiç olmazsa bir dereceye kadar ben ve sen arasındaki uçurumu doldurur, insana güç ve mutluluk verir (Fischer, 1964:36-37).

Dindar insanların sık sık şunu söyledikleri işitilir: “Din olmasaydı ne yapacağımı bilemezdim.” Bu ifade göreceli olarak elde ettikleri anlam şemasının vermiş olduğu tatmine delalet eder. Böyle bir anlaşılabilirliği ve iyimserliği ortadan kaldırmak onların varlıklarının dayandığı temelin büyük bir bölümünü yok etmek gibidir (Allport, 2004:41).

C. S. Lewis şöyle demektedir: “Kendimde bu dünyada hiçbir tecrübenin tatmin etmeyeceği bir arzu keşfetsem bunun için en olası açıklama başka bir dünya için yaratıldığımdır. Eğer bu arzumu, hiçbir dünyevi zevk tatmin etmiyorsa; bu, evrenin bir yalan olduğu anlamına gelmez. Dünyevi arzular insanı tatmin etmeseler bile gerçek bir şeyi önermektedirler”. Bir sufi hikaye bu konuyu çok güzel ortaya koymaktadır (Allport, 2004:153): Şeytanın vesveselerine uğrayan bir derviş Allah’tan yardım istemeyi durdurmuş; çünkü Allah ona cevap vermiyormuş. Hızır ona görünmüş ve Allah’tan ona şu mesajı getirmiş: “Seni kendi hizmetime alan ben değil miyim? Benim isimle seni meşgul kılan ben değil miyim? Senin Allah çağrın ben buradayım demektir.” Bu hikayeye göre arayış gerçeği arayışı geçerli kılan şarttır: Dizelerde de bu gerçek şu şekilde ifade edilmiştir: “Hazineyi aramakla buldun / Sorunu kapat cevabını bulursun.”

Dini arayış yolunun başından sonuna kadar birey arayışına yalnız devam eder. O sosyal açıdan diğer insanlara bin yolla bağlı olmasına rağmen hiç kimse ona geliştirdiği inancı temin etmez. Bireyin dini, kendini yaratılışa ve yaratıcıya bağlayan cesur bir teşebbüstür. Bu bireyin ait olduğu genel bağlamı bularak kişiliğini tamamlama ve genişletme için yapmış olduğu mutlak teşebbüstür (Allport, 2004:158). Geertz, dinin özde, insan varoluşuna anlam veren kültürel bir sistem olduğunu kabul etmeyi önerir. Dini bu bağlamda tanımlayarak, onun böylesi bir anlam sunan evrensel bir işleve sahip olduğunu söylemeye çalışır (Morris, 2004:496).

İnsan yaratımının tamamlanması için vazgeçilmez bir unsurdur, yani aslında tek başına dünyaya nesnel varoluşunu veren insanın kendisi dünyanın ikinci yaratıcısıdır. (Milyonlarca yıldır duymayan, görmeyen, sessizce yemek yiyen, doğan, ölen, başını eğen insan olmasaydı, olmayışın en derin gecesinde dünya kendi bilinmeyen sonuna varmış olacaktı.) Jung’un insanoğlunun yaratma işini tamamladığı ve üzerine mükemmellik damgasını vurduğuna dair fikri, diğerlerinin de vardığı bir sonuçtur. Daha önce Hegel, “Dünya olmaksızın Tanrı, Tanrı değildir. Tanrı ancak kendisini tanıdığı ve

kendilik bilgisi, insanın içindeki kendisinin ve insanın Tanrı bilgisinin farkında olduğu sürece Tanrıdır” diye yazmıştır (Yalom, 2001:669).

Din insana bir yaşam felsefesi sunmakla kalmaz ayrıca, dindeki ahiret inancı, bir yandan uhrevi sorumluluk şuuruyla insanın ahlaki gelişmesine katkıda bulunurken öte yandan ölüm korkusunun insan psikolojisi üzerindeki tahrip edici etkisini önler. Ahiret inancı, insanın içindeki ebediyet duygusuna cevap vermek bakımından da önem taşımaktadır. Sıkıntılardan kurtulup ebedi huzura ulaşma, Allah’ın rızasını elde etme ideali insan da yaşama sevincine yol açar, dünyanın ıstıraplarına karşı tahammül gücü verir. Geçici dünya arzuları aslında insan ruhunu tatmin etmediğinden din ona en yüksek ve ulvi zevkler, manevi hazlar kazandırır (Tümer, 1994:317). Sonuç olarak din, insanın hayatına yön vermesiyle, eylemlerini açıklamasıyla ve bir bütün olarak yaşamını kuşatmasıyla onun anlam arayışına önemli bir cevaptır.

2.3. Gelişimsel Dönemlerde Hayatı Sorgulama ve Dini Yaşayış

Bu kısımda insanın çocukluktan yaşlılığa kadar geçirdiği evreler içinde sorgulamanın nasıl ortaya çıktığı ve dinle olan ilişkisi konu edilmiştir. Bu bağlamda çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık evreleri, sorgulama ve dini yaşantı açısından ele alınmıştır

İnsanoğlu doğumuyla ölümü arasındaki ömür çizgisi içinde farklı dönemlerden geçmekte ve beden yapısına göre, içinde bulunduğu yaşa göre bu dönemlerde farklı özellikleri göstermektedir. İnsan hayatı genel olarak çocukluk, gençlik, yetişkinlik, orta yaşlılık, yaşlılık ve ihtiyarlık olmak üzere altı evreye ayrılabilir. Bu evrelerden diğerine geçişte kesin yaş sınırları yoktur. Bununla beraber gelişimde belirli ve ardışık bir seyir izlenir. Bu gelişme seyri bütün insanlar için aynıdır. Gelişme sırasında geçilmesi gereken basamaklar atlanamaz. Bir önceki gelişme aşaması bir sonrakine basamak teşkil eder. İnsanın bütün yönleriyle nasıl birisi olacağı, saçının, teninin ve gözünün rengi, mizacı ve kişilik özellikleri, duygusal tepkileri, boyu ve kilosuna veya zihinsel özellikleri soyundan aldığı mirasa ve içinde yaşadığı çevre şartlarına bağlıdır (Kulaksızoğlu, 2000:17). İşte insanın yaşam boyunca geçirdiği bu değişim ve gelişmeler gelişim psikolojisinin konuları içinde yer alır. Kısaca söylemek gerekirse gelişim psikolojisi bireyin ana rahmine düşmesinden ölümüne kadar geçen zaman sürecinde geçirdiği değişim ve gelişimi inceler (Kayıklık, 2003:14).

Peker’e (1993) göre anormal gelişme ve duraklamalar gösterenler bir yana bırakılacak olursa genellikle bu dönemler ve yaş sınırları şöyledir (s.101): Bebeklik (0-2

yaş), ilk çocukluk (2-6 yaş), son çocukluk (6-11 yaş kızlar, 6-13 yaş erkekler), ilk ergenlik (11-15 yaş kızlar, 13-17 yaş erkekler), son ergenlik (15, 17-21 yaş), yetişkinlik (21-40 yaş), orta yaş (40-60 yaş), yaşlılık (60 ve üzeri yaş). Bebeklik döneminde düşünme ve sorgulama yetisi gelişmediği için bu çalışmaya dahil edilmemiştir. Diğer dönemler de çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olmak üzere dört ayrı bölümde ele alınmıştır. Ele aldığımız dönemlerin düşünme, sorgulama ve özellikle dini sorgulama yönleri ön plana çıkarılarak işlenmeye çalışılmıştır. Çünkü bilindiği gibi çalışmanın odak noktasını dini sorgulama oluşturmaktadır.

2.3.1. Çocukluk Döneminde Sorgulama ve Dini Yaşayış

“Çocuklar dünyaya geldikleri günden itibaren çevrelerinde kişisel ve sosyal etkiler, türlü duygular, fikirler, kanılar, sanılar, töreler, alışkanlıklar, belli dil, din, ahlak, sanat, hukuk gibi anlayış değerlerini bulurlar. Onlar bunlarla çevrelenmiş bir dünya içinde gelişmeye başlarlar. Bu anlayışlar ve değerler içinde hayatlarını sürdürürlerken ilk çocukluk döneminin ilk yıllarında rasyonel düşünceye rastlanmaz. Çocuklar bu dönemdeki denemelerinde duygusal bir tabiata sahiptirler. Onlar bağlı oldukları kişileri ve objeleri tanırken önce duygularıyla hareket ederler. İlerleyen yaşlarda ise rasyonel düşünce varlığını daha çok duyurmaya başlar. Bu bize önce duygusal, arkasından bilişsel güçlerin geliştiğini gösterir. Biz bunun ilk ciddi izlerini zihinsel gelişme ile meşgul olan düşünce psikolojisine göre çocuğun “*niçin- sorularında*” bulabiliriz. Çocukta “*niçin- sorularının*” ilk defa görülmeye başlaması, ondaki akli düşüncenin kesinlikle doğduğunu söylemek için yeterli değildir. Çünkü bilgi toplamaya ve tecrübe etmeye susamış olan çocuk nedensel düşünceyi hedef edinmeden de bilgilerini genişletmek için “*niçin sorularını*” sorabilir. Nitekim o, bu soru türünden önce kendi dünyasını kurmak üzere daha önce “*ne*” ve “*nasıl sorularını*” sormaya başlamış bulunmaktadır. Bu aşamada “*niçin sorularına*” daha çok duygusal kaynaklı sorular gözüyle de bakılabilir” (Yavuz, 1998b:81).

“Son çocukluk yıllarında (7-11/13), çocuk ilköğretim yıllarını yaşamaktadır. Dolayısıyla çocuğun başarmak zorunda olduğu bazı temel faaliyetleri vardır. Okul ders programındaki temel bilgileri öğrenebilme, yetişen bir insan olarak yaşlılarıyla uygun ilişkiler kurabilme, çevresindeki yetişkinlere uyum sağlayabilme, dilde yaşına uygun temel kavramları öğrenebilme, çalışma ve başarı duygusunu tanıyabilme, kendisine karşı olumlu tutumlar geliştirebilme gibi faaliyetler çocuğun üstesinden gelmesi gereken belirgin “gelişim görevleridir”. Bu dönemdeki çocuk anne-babanın etkisinin yanında

arkadaşlarının etkisine de açıktır. Arkadaşları artık görüşleri önem kazanan bireyler olmaya başlar. Öğretmen de çocuk için önemli olan birisidir. Çocuk artık işbirliğine dayalı sosyal faaliyetlere katılabilir ve kurallı oyunlar oynayabilir. Kuralların altında yatan genel soyut ilkeleri anlaması zamanla mümkün olacaktır. Bu dönemin sonlarına doğru buluş öncesi bedensel ve duygusal değişiklik belirtileri görülmeye başlanır. Buluşla birlikte kişisel ve zihinsel olgunlaşma hızlanacaktır” (Kulaksızoğlu, 2000:17).

“Çocukta, kendine yardım edecek, kendini her zaman koruyacak, görünmeyen ve henüz açıklanmamış fakat açıklanması gereken sonsuz bir kudrete karşı bitmek tükenmek bilmeyen bir merak ve arayış duygusu vardır. Çocuk sonsuzluğa karşı duyduğu bu merak ve arayışla henüz isim takamadığı fakat zamanla “mukaddes ve mutlak” dendiğini öğreneceği ilahi kudreti durmadan arar ve öğrenmek ister” (Yavuz, 1986a:133). Çocukta dini hayat, duygusal bir düşünce özelliği içerisinde kendisini gösterir. O, inandığı şeylerin derinine nüfuz etmeden, onları tam anlamıyla kavramadan dini bir inanç besler. Bu durum, çocuktaki somut ve gerçek olaylar dünyası dışında kalan gerçeklikleri algılamaya güç yetiremeyen bir zihin yapısının tabii sonucudur (Albayrak, 2002:307; Hökelekli, 2003:267).

“Öte yandan çocuk, dini inancın uyanmaya başladığı yıllarda, inancının sebebini araştırmaya yatkın değildir. Yalnız o zihnen geliştikçe, anlayamadığı ya da fikir yürütemediği dini konularla ilgili sorular yöneltecektir. Çocuk, bunları inanmak ve öğrenmek istediği için soracaktır. Aslında o arayıcı ve yoklayıcı olan bu soruları ile dini hayatın içine samimiyetle girmeye çalışmaktadır. O, bunu yaparken ya sezgisel iç gözlem yani kalp yolundan, ya akıl yolundan ya da eğitim ve öğretimden yararlanarak yapmaktadır” (Yavuz, 1983:128; 1986:135).

“Konuya bir de ilgi açısından bakacak olursak, bilimsel araştırmalar bize, çocuğun küçük yaştan, itibaren dine karşı ilgi duyduğunu göstermiş bulunmaktadır. Çocukta gittikçe gelişen ve tükenmek bilmeyen öğrenme ve anlama merakı, dini alana yayılma istidadı gösterince, dinle ilgili konular onun ilgisini ve merakını çekmeye başlayacaktır. Çocuk başlangıçta, henüz dini kavramların muhtevasını anlayamazsa da, dua, namaz, oruç gibi ibadetlere karşı ilgisi oldukça yüksektir. O, onları merakla takip eder. Bu durum giderek onda taklit etme (imitation) duygusunu uyandırır. Karşılığı olmayan bir şeye alaka duymayan çocuğun ilgi duyduğu ve merak ettiği dini konuların başında, hiç şüphesiz Allah konusu gelmektedir. O, merakını gidermek için, Allah nedir? Kimdir? Nasıldır? ve Nasıl yaratmaktadır? Neden yaratmaktadır? Neden şöyle ya

da böyle yaratmaktadır? gibi birbiri peşinden sürekli gelen sorularla, çevresini zorlayarak Allah'ı kavramaya çalışacaktır” (Yavuz, 1983:83-85; 1986:135).

Allport (2004)'a göre ise, özellikle çocukluk çağında kültürün benimsenmesi şüphesiz dini arayışın önemli bir kaynağını oluşturmaktadır. Bütün ülkelerde sosyal eğitim, çocuğu kabilesel ritüelleri kişisel alışkanlıklara çevirmeye yönelmektedir. İlk başta çocuğa öğretilen dini pratikler onun için bir anlam taşımamakta ya da o bunlara sonradan sahip olması gereken bir anlayış olarak bakmaktadır. Çocuk ritüeli ailesi ya da kabilesinin uğraştığı bir şey olarak görmesinden dolayı onun gerektirdiği davranışı öğrenmeyi istemektedir. Çünkü çocuk ritüeli kendisine sevgi, güven ve destek veren kişilerle özdeşleşmesini daha güçlü hale getirecek bir araç olarak düşünmektedir. Çocuğun ilk dini tepkileri baş eğme ve elleri birleştirme gibi önemsiz alışkanlıklardan ibarettir ve bunların hemen ardından basit duaları tekrar etmeyi öğrenir. Çocuğa göre bu hareketler diş fırçalama ve el sıkma kadar sıradandır ya da başka önemsiz hareketler kendisinin iyi anlayış düzeyinden çok anne babasının sıradan denemeleridir. Ritüeller önemleri öğrenilmeden öğrenilirler (s.43-47).

“Aslında çocuk, Allah'a inanmakla emniyet altında olduğunu ve böylece rahatladığını hissettiği gibi, o, inanmanın kendine yararlı olacağı hissini de duyar. Çünkü çocuk neye ilgi duyar ve neyi isterse, sanki o, kendisinin bir parçasıymış ve onsuz yaşayamayacakmış gibi hisseder. Eğer çocuğun dini konulara karşı ilgisi, teşvik edilecek olursa, giderek içinde eksikliğini duyduğu dini konulara karşı, ilgisi artacak, dolayısıyla onları çeşitli yollarla öğrenmek isteyecek ve böylece eksikliklerini tamamlamaya çalışacaktır” (Yavuz, 1983:80; 1986:135). “Görüldüğü üzere çocuğun gelişmesinde duygunun çok önemli bir yeri vardır. Bu, düşüncenin değerini düşürmediği gibi düşünceyi ihmal etmiş de sayılmaz. Esasen duygu peşinden düşünceyi davet eder. Bundan dolayı duygu ile düşünce yerine ve duruma göre genelde daha çok birbiriyle karışmış haldedir. Bununla birlikte bunlar birçok durumlarda birbirlerine ağır basabilirler. Ancak her ikisinin de gelişmesinde algılama ve öğrenmenin önemli rolü vardır” (Yavuz, 1998b:81).

Bir çok araştırmacının işaret ettiği gibi 10-12 yaşları arasında çocuklar, dini açıdan bir geçiş dönemindedirler ve kişinin inanç sistemi hakkındaki şüphe tohumları da bu dönemde filizlenmeye başlar. Farkına varılan alternatiflerin sayıca artmasından dolayı ergenlik öncesi dönemde dünya dinlerini araştırma öğrencinin şüphelenmesine ve sorgulamasına yol açarken, diğer dinlerin inanç sistemleriyle ilişkiye girme, inancı kuvvetlendirmenin bir vasıtası olabilir. Şüphe etme ve sorgulama, ergenliğin kilometre

taşı olan kişisel kimliğin gelişimine iyi bir yol açabilir. Bu kimlik, çocukluk dininin yeniden doğrulanmasını, farklı bir inancın doğrulanmasını, inançsızlığın doğrulanmasını ya da uygun bir dini bakış açısını sürekli araştırmayı içerebilir. Coles'in net bir şekilde açıkladığı gibi 'kendini araştırma' hem inananlar hem de inanmayanlarla ilgili hemen hemen evrensel bir fenomendir (Ratcliff, 2004:115). Sonuç olarak, çocukluk döneminde kimi zaman sorgulama gündeme gelse de çocuk bunları çevreye uyum sağlama ve taklit gibi amaçlarla yapmaktadır. Fakat zihinsel gelişimine paralel olarak her geçen gün hayatı sorgulama ve düşünme de artmaktadır. Buna bağlı olarak dini yaşantısı da sorgulamadan uzak kalamamaktadır.

2.3.2. Ergenlik Döneminde Sorgulama ve Dini Yaşayış

Ergen sözcüğü (adolescence) Latince'de "büyümek, olgunlaşmak" anlamına gelen "adolescencere" fiilinin sıfat fiili olan "adolescens"den alınmıştır. Bu fiil "esco" ekiyle bir durumu değil bir süreci belirtmektedir. Bu itibarla bu kelime günümüzde "bireyde gözlenebilen sürekli ve süratli bir gelişim devresi" olarak tanımlanabilmektedir (Webster's Third New International Dictionary, 1969:28). Ergenlik, çocuklukla yetişkinlik arasında kalan bir ara dönemdir. Gençlik belirli yaşlarla sınırlı olmayan bir hayat dönemidir. Bununla beraber gençlik kelimesi ergenlik yerine kullanılabilir. Buluş (erinlik, önergenlik) ise ergenliğin başlarındaki biyolojik-cinsel gelişme dönemidir (Kulaksızoğlu, 2000:32).

Ergenlik bireyin çocukluktan yetişkinliğe geçişini sağlayan bazı özelliklerinden dolayı diğer gelişim dönemlerinden farklı bir dönemdir. Gencin kendini, hayatı ve toplumu sorgulayarak eskisinden farklı bir şekilde dünyayı algılamaya başladığı bu dönemde en önemli sorunlardan biri, İlk olarak Erikson tarafından dile getirilen "kimlik krizi" veya "kimlik karışıklığı" olarak adlandırılan kendini tanıma ve tanımlamada çektiği sıkıntıdır (Kula, 2002:31; Kulaksızoğlu, 2000:32). Günümüz gençleri bir "kimlik bocalaması" ya da "bunalımı" sürecini yaşamaktadırlar. Kendini tanıma ve tanımlama, toplumdaki rolünü ve hayattaki amacını belirleme konusunda gençlerin ciddi sıkıntıları ve arayışları gözlenmektedir (Hökelekli, 2002:11; Bilgin, 1994:68). Çünkü genç, biyo-psiko-sosyal yönden bir değişime uğramıştır. Biyolojik olarak vücut organlarında bir gelişme gözlenirken, ruhi yönden tam olarak nasıl davranması gerektiğini bilememekten kaynaklanan bir davranış karmaşıklığı yaşamakta, sosyal açıdan da aileden çevreye yönelmiş bir sosyalleşme süreci içerisine girmektedir. Aynı zamanda soyut düşünme gücünün gelişmesine bağlı olarak ergen, bütüncü bir dünya

görüşüne sahip olma ve bu dünya içerisinde kendi yerini ve görevini belirleme ihtiyacıyla karşı karşıya gelmektedir (Kula, 2002:31). Bu dönemde gencin düşünme yeteneğinde önemli bir sıçrama olur. Soyut kavramları daha iyi anlar ve kullanır. İlgi alanı genişler ve çeşitlilik kazanır. Sosyal olaylara ilgisi artar. Politika ve ülke yönetimi hakkında görüşler ileri sürer. Coşkuludur. Haksızlığa karşı acımasız bir tavır takınır. Yaşanan gerçeklere pek aldırmadan toplum düzeni birden değişsin, eşitsizlikler birden ortadan kalksın ister (Yörükoğlu, 1989:376).

“Ergenin fiziksel ve fizyolojik değişime uğraması sonucunda, toplum içindeki rolü de değişir. Daha önceki çocuksu davranışlar, yerini yetişkin davranışlarına bırakır. Ergen kendi kişiliğine kavuşabilmek için önce ana-baba etkisinden sıyrılmaya çalışır. Onları dolaylı ve açık olarak eleştirir. Ergenler bir yandan ana-baba etkisinden kurtulurken öte yandan da kendilerine yeni modeller seçerler. Bunlar bir öğretmen, bir şarkıcı, bir siyasal lider olabilir. Ergen hayran olduğu bu kişilere her yönden benzemek ister. Ergen, duygularındaki kararsızlık sebebiyle bir süre sonra kendisine yeni bir model seçer ve onunla özdeşim kurar. Ergenin duygularındaki kararsızlık genellikle kimlik gelişimi tamamlanıncaya kadar sürer. Kimlik duygusunu geliştiremeyen ergen, ben kimim sorusuna olumlu cevap bulamayarak, nereye yöneleceğini ve toplumdaki rolünün ne olacağını kestiremeyecek demektir. Bu durumda kimlik duygusunu sağlıklı bir şekilde geliştiremeyen ergen, arkadaş seçiminde de yanlıgilara düşecektir. Tutum ve davranışlarındaki tutarsızlığı, bunalımlı ve başarısız oluşu nedeniyle akran grupları dahil çevresi tarafından ilgisiz karşılanacak veya reddedilebilecektir” (Özodaşık, 2001:44-45).

Ergenlik dönemi yukarıda ifade edildiği gibi sorgulamanın, bunalımın zirveye çıktığı bir hayat evresidir. Böyle bir dönemde dini yaşantı da yaşanan hayatın bir uzantısı olarak sorgulamadan ve eleştiriden bağımsız kalamamaktadır. Ergenlik dönemindeki fiziki ve ruhi değişme ve gelişmelere paralel olarak dini gelişmede de bir canlanma söz konusudur. Çünkü ergenlik döneminin ilk yıllarında özellikle 12-14 yaşları arasında soyut düşünme kabiliyetinin gelişmeye başlaması ve okulun, çevrenin de tecrübelerinin yardımıyla, ergende çevresindeki olayları tahkik etme, her şeyin hakikatini anlama, problem tahlilleri ve üst seviyede genellemeler yapma becerisi meydana gelir (Kula, 2002:37). Çevresini ve toplumu keşfetmek isteyen ergen önce kendisinden başlayacaktır. “Kendini keşfetmek aynı zamanda toplumu keşfetmektir. Bunun birinci işareti, bir ideale duyulan gereksinmedir. Çocuk idealini çevresinden alır,

ergen ise metafizik bir alemin sezgisinden alır. Din, sanat, ahlak da bu yaşta bir anlam taşır” (Şemin, 1984:84; Albayrak, 2002:308).

Ergendeki ruhi değişiklikler, onun kendini yeni bir oluşumun içinde olduğunu fark etmesini sağlar. Bu oluşum, ergende bir şaşkınlık da meydana getirir. Duygusal ortamın karışıklığı ergenin şaşkın, ne yapacağını tam bilemeyen bir kararsızlık içinde olmasına neden olur. Bu karışıklık ve şaşkınlık ortamı içinde olan genç için dini inanç ve değerler önem kazanır. Böylece gencin duygusal yönde yaşadığı iniş ve çıkışlar, çocukluk döneminde yaşanan, fakat dışı vurulmayan dini duyguları açık şuur seviyesine çıkartır. Ergen anlam taşıyan bir bütünlük içinde yaşadığının şuuruna varır varmaz dini bir arayış ve özlemle dünyaya yönelir. Ruhun duygusal derinliğinden hız alan bu dini arzu ve arayış, zihin gelişiminin yardımıyla şuurlu bir dini uyanışı hazırlar. Bu bakımdan şuurlu bir şekilde anlaşılan ve kavranılan dini hayat 12-13 yaşlarında görülmeye başlar. Bu yaşlardan sonra artık büyükler gibi bir din anlayışı gelişmeye başlar. Dolayısıyla bu yaşlar “dini uyanış ve gelişim” yaşları olarak da nitelendirilebilir (Kula, 2002:38; Hökelekli, 2003:268; Bahadır, 2002b:258-264).

Genç, kimlik oluştururken dini referans olarak almakla hayat, varlık vb. ile ilgili zihne takılan konularda bilgiler edinir. “Hayat nasıl başladı?”, “Ben nasıl dünyaya geldim?”, “Nereye gidiyorum?”, “Hayatın başlangıcı, sonu, hedefi ve manası nedir?” gibi sorularla hayatın temel dinamiklerini kavramak ister. Dinde mevcut inanç esasları ile “ferdin, cemiyet ve bütün alem içindeki yeri, bunlar karşısındaki durumu” açıklanır. İnanç sistemi ile din, ferdin “anlama ve bilme” ihtiyacını, hiçbir varlık sahasını dışarıda bırakmayacak şekilde karşılar. Fert, bu inanç sistemi ile aynı zamanda karşısında bulunduğu alabildiğince karmaşık alemini, “bir manalar bütünü” olarak idrak eder (Sezen, 1993:36; Mardin,1992:65). Mesela, Tanrı inancı sayesinde insanın ve diğer varlıkların Tanrı karşısındaki durumu, münasebetleri ele alınır ve belli bir izah tarzı ile hayatın portresi çizilmeye çalışılır. Yine dindeki ahiret inancı ile “Nereye gidiyorum?” sorusuna cevap vermeye çalışılır. İşte genç, dinin hayat, varlık, yaratılış vb. konular ile ilgili izahları sayesinde dünya görüşünü oluşturma sürecine girer (Kula, 2002:61-62).

Din, kişiye günlük hayatını nasıl geçirmesi gerektiği, yaşamın amacı vb. gibi konularda da bilgi vererek onun hayatını tanzim eder. Böylece din, kişiye bir hayat felsefesi kazandırır. Ancak Kula’nın ergenlerde kimlik ve din ilişkisiyle ilgili, 800 kişilik denek grubu üzerinde anket tekniği kullanarak yaptığı araştırma (2002), bunu desteklememektedir. Araştırmacı bunun sebebini şu şekilde ifade eder: Dinin gence hayat felsefesi kazandırmada bir rolünün olmamasında, ilk akla gelen, dini değerlerle

sosyal hayat arasındaki uyumsuzluktur. Ergen, dini değerlerin dünyevi değerlerden ayrıldığı ve her şeyin insani bir merkezden ele alındığı bir dünyada yaşadığının farkındadır. Toplumun düzeni, bilim, sanat ve ahlak dine nazaran kendi bağımsızlıkları içinde varlıklarını sürdürmektedir. Bu durumda ergen dini, ancak bu din-dışı dünyanın çerçevesi içinde kavramaya çalışacaktır. Bunun için de ergenin, her defasında varoluşunun çok çeşitli alanlarını birbirinden ayırması ve onları yeni bir tip birliğe kavuşturmaya çalışması gerekmektedir. Bu ise, kısa zamanda ve kolayca başarılabilir bir süreç değildir. İşte araştırmada dini hayat ile hayat felsefesi arasında herhangi bir ilişkinin olmaması, dinin bu yöndeki fonksiyonunun ergenler tarafından tam olarak algılanmadığına işaret olarak değerlendirilebilir (s.67).

“Ergendeki dini hayatı bilimsel yöntemlerle anlamaya yönelik merak ve ilgi, geçen yüzyılın başlarına kadar uzanan bir geçmişe sahiptir. O tarihlerde A.B.D.’li bazı bilim adamları (E. D. Starbuck, 1899 ve G. S. Hall, 1904) ilk olarak anket formları hazırlayarak, gençlerin kendi ifadelerinden hareketle, onların yaşadıkları bazı dini tecrübelerin sistemli bir tasvirini ortaya koymaya çalıştılar. Bu araştırmacıların gençlerde bulunduğu; yüksek bir dini potansiyelle birlikte, dini kararsızlık, şüphe ve arayış ve buna bağlı olarak dini değişim ve dönüşümlerin çarpıcı görünüşleri oldu. Sonraki araştırmalar da bu yönde bulgu ve sonuçlara ulaştı. Buna göre ergenlik ya da gençlik dönemi; dini uyanış ya da bilinçlenme, geleneksel değerlere karşı tenkit, tepki, şüphe ve güvensizlik tutumlarının gelişmesi, yeni dini arayış ve tercihlere yönelme, geçici ya da uzun süreli dine ilgisizlik ya da dini bir grup veya cemaat içerisinde kendini bütünüyle dine verme gibi davranış eğilimlerinin varlığını hissettirdiği bir süreç olarak yaşanmaktadır” (Hökelekli, 2002:13).

Gençlerin dini yönelimlerinde, değişen toplumsal şartlara göre bazı değişikliklerin olması kaçınılmazdır. Fakat temelde gençlik ruhu dine çok yakın ve dinle birçok yönden ilgili ve ilişkilidir. Hayatın anlamı, kimliğin tanımı, insani görev ve sorumlulukların sınırı gibi başta entelektüel konular olmak üzere duygusal ve sosyal birçok arzuların tatmini, gençlerin dini güdülenmelerinde etkili rol oynamaktadır. Gençlerin bütün davranış eğilimlerinde, dinin yanısıra ahlaki idealizmin etki ve izlerini görmek mümkündür. Dürüstlük, namus, büyüklere saygı, aile değerlerine bağlılık, manevi ve ahlaki değerlere verilen önem gençlerimizde kendisini yüksek düzeyde göstermektedir. Bir bakıma “ahlaklılık” gençlerin gözünde dindarlıktan daha önemli bulunmaktadır. Dine birinci sırada yer verenler bile genel ahlaktan sapmalar karşısında daha sert tavır almaktadır. Böylece bir kısım sosyal ahlak değerleri bütün toplumu çok

yakından ilgilendirmesi bakımından bireysel sınırların ötesine geçerken, dini diyebileceğimiz bir kısım değerler ise kişisel ve öznel bir kabul düzeyinde yer almaktadır (Hökelekli, 2002:15; Güngör, 1993:78).

Gelişmenin bu döneminde ergen kişi ikinci elden kazandığı alışkanlıkları bırakıp birinci elden alışkanlıklar kazanma yönünde bütün dini ve dini olmayan tavırlarını değiştirmek için kendini zorlar. Artık o anne babasının kendisi için düşünmesine izin vermeyecektir. Bu geçiş dönemi bazı örneklerde akıcı ve fark edilmez bir şekilde gerçekleşmesine rağmen genellikle bu dönem bir isyan dönemidir (Allport, 2004:51).

“Genç, önünde açılan yeni dünyanın onun çocukluğunda hayal ettiği mükemmel dünya olmadığını görür. Yetişkinlerin dünyasının mükemmel olduğu yolundaki inancı sarsılmıştır. Büyüklerin oluşturamadığı ideal dünyayı kendisi oluşturmaya karar verir. Genç, yetişkinlere güveni sarsıldığı için, gerçek nedir, güzel nedir, iyi nedir, vb. gibi hayatın anlamına dair sorularını artık onlara sormaktan vazgeçer. Kendisi arayışlarına başlar. Eğer genç, kişisel çabaları sonucunda daha önce verilmiş olan ve kendisinin de itirazsız kabul etmiş olduğu değerleri yeniden keşfederek, onların doğruluğunda karar kılabilirse, onlara bağlanır ve kendisini rahatlamış, yücelmiş hisseder. Eğer aksi olursa, yani genç o zamana kadar inanmış olduğu değerlerin geçersiz ve değersiz olduğu kararına varırsa bunalıma girebilir. O zaman yine çocukluğunda olduğu gibi hiç itirazsız, başka kişilerin verdiği hükümlere bağlanabilir. Bir farkla ki, bu kişilerin hükümlerini artık o, kendisinin hür iradesiyle seçtiği hükümler gibi algılar” (Doğan ve Tosun, 2003:57).

“Diğer taraftan ilmi ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak meydana gelen hızlı toplumsal değişimler sonucunda dini inanç ve değerlerin zayıflaması, etkisizleşmesi veya şekil değiştirmesi durumundan en fazla etkilenen kesim gençler olmaktadır. Kendine özgü hayat felsefesi, kişilik ve kimlik oluşturmaya çalışan genç insan, bu süreç içerisinde dini inanç ve değerlerle yeterli ve olumlu bir ilişki kuramadığı takdirde, içinde bulunduğu döneme özgü çalkantıların ve çatışmaların da etkisiyle kolayca umutsuzluğa düşebilmektedir. Sonuçta genç insanın çeşitli ruhsal rahatsızlıklara yakalanarak içki, uyuşturucu vs. gibi maddelere bağımlılık geliştirmesi hatta intihar etmesi kaçınılmaz olmaktadır” (Kimter, 2002:184).

İntihar eden gençlerin geride bırakmış oldukları notlara bakıldığında, “Ruhumuzu şeytana sattık, şeytandan bize mesaj geldi ve ölmemizi istedi, hayatın boş olduğunu ve bu dünyada daha fazla yaşamının bir anlamı olmadığını anladık.” vb. gibi ifadeler rastlanmaktadır. Bu ifadeler, bu tür gençlerin bir inanç boşluğu içerisinde

bulduklarını ve manevi tatmin arayışı içerisinde girdiklerini göstermektedir (Güç, 2004:263).

Hökelekli (2003)'ye dayanarak, ergende dini şüphe ve bunalımların doğmasında rol oynayan faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür: 1- Bağımsızlık duygusunun uyanmasıyla, her türlü otoriteyi reddeden isyankar eğilim; yetişkinlere olan güvenin sarsılması 2- Hayatın anlamsızlığı, mantıksızlığı duygusunun güçlü etkisi 3- Dini eğitim yetersizliği sebebiyle, uygunsuz ve başarısız bir dini sosyalleşme durumunun ortaya çıkması 4- Günlük hayat olayları ve ilmi teorilerle, dini bilgi ve duygular arasında bir anlamsızlık ve çelişki görülmesi 5- Dindarların ve din görevlilerinin bazı yanlış tutum ve davranışları 6- Din konusunda rehbersizliğin olması (s.272-273). Dini bunalım ve kararsızlık ergenlik döneminin sonuna doğru durulmaya ve şiddetini azaltmaya başlar. "Ergen, çocukluktan beri kendisi için huzur kaynağı olmuş olan dini inançlarına yeniden sarılır. Dine dönüş, farklı eğilimler arasında kararsız kalmış olan ergene kendi birliğini ve Allah'ta var olmanın delilini verirken, aynı zamanda şiddetli sevgi, mükemmellik ve yorum ihtiyacını tatmin etmeye imkan verir (Kula, 2002:40; Bahadır, 2002b:264-268).

Dini inanç ve değerler, çalkantılı ve buhranlı bir dönem yaşayan gençlerin amaçsızlıktan ve boşluk duygusundan kurtulmalarında, hayatlarına anlam, güven ve iç huzuru temin etmelerinde, sağlam bir kişilik ve olumlu bir hayat felsefesi geliştirmelerinde son derece etkili bir psikolojik güce sahip bulunmaktadır. Dini eğitim veren okullarda yetişen ya da dindar bir yönelim sahibi gençlerin uyuşturucu madde ve alkol kullanımında, dini bir formasyon ya da yönelimi olmayanlara göre en alt sırada yer aldığını gösteren araştırmalar bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Dini inanç sahibi bir gencin intihar düşüncesi çok istisnai bir durumdur. Din, hayat değerlerini koruma yönünde büyük bir motivasyon kaynağıdır (Kimter, 2002:184; Hökelekli, 2002:32).

Kısacası din, hayatta bir anlam ve amaç arayan gencin dünyayı anlama ihtiyacını tatmin ederek, hayatını bir manalar bütünü olarak kuşatmakta, sorgulamalarına cevaplar vermekte, arayışlarına yanıtlar sunmaktadır. Böylece hayatının anlam kazanmasında önemli bir etken olmaktadır.

2.3.3. Yetişkinlik Döneminde Sorgulama ve Dini Yaşayış

Gelişim psikolojisinin verilerine göre yetişkinlik dönemi 18 yaşlarında başlayan ve 60 (veya 65) yaşına kadar süren çok uzun bir zaman dilimini kapsamaktadır(Kayıklık, 2003:36). Bu dönemde, "ergenlikte yaşanan şüphe, kararsızlık ve çalkantılar durulur, dini hayatta bir dengelenme, yeniden yapılanma, eski inanç ve

alışkanlıkları gözden geçirip düzenleme yönünde gelişmeler yaşanır. Bu gelişmelerin duygusallıktan akılcılığa doğru oluştuğu söylenebilir. Kişi, bu dönemde ya dini şüphelerini çözümlyerek, kendisi açısından tatmin edici olan dine dayalı bir hayat felsefesi geliştirmekte ya da kendisine herhangi bir anlam ifade etmediği için ailesinin dinini reddetmektedir. Genelde bu dönemin ilk yıllarında bulunan yetişkinler için din, birinci derecede öneme sahip bir ilgi alanı olmaktan çıkar. Yani, bu dönemin başlarında dini ilgi azalır bu da kendini ibadetlere katılımda düşüş ve dini faaliyetlere ilgisizlik şeklinde gösterir. Bilimsel araştırmalar, bu dönemin başlarının “hayatın en az dindar olunan safhası” olarak tanımlar. Batıda yapılan araştırmalar 18-30 yaş arasındaki dini faaliyetlerde kayda değer bir düşüş olduğunu, buna karşılık 30 yaşından sonra ise devamlı bir artışın olduğunu göstermiştir” (Hökelekli, 2003:282).

Yurdumuzda Taplamacıoğlu (1962) tarafından yapılan bir araştırma, 16-30 yaşları arasında dini uygulamanın en düşük seviyeye indiğini daha sonra yaşla birlikte devamlı yükseldiğini göstermiştir. Yetişkinlik döneminin ilk yıllarında dini ilgi ve uygulamalardaki düşüşün sebepleri belki de meslek edinme, mesleğe uyum sağlama, evlenme, askerlik, yeni ortamlara ve şartlara intibak etme vb. şeklinde ortaya çıkan yoğun problemlerdir. Dine karşı görülen bu ilgisizlik, evlenip ana-baba olunca 30 yaşlardan itibaren kaybolmakta ve yeniden dine dönüş görülmektedir. Bunun sebebi çocukları iyi yetiştirmek ve onlara iyi örnek olmak arzusudur. Ayrıca evlilikle birlikte bu dönemin ilk yıllarından itibaren zihni meşgul eden evlilik beklentisi ve diğer arayış ve problemlerin geride bırakılmış olması da bu dönemin ikinci devresinde görülen dine dönüşün sebeplerinden biri olsa gerekir.

Kişi bu yaşlarda, artık hayatının sonuna kadar ufak tefek değişikliklerle sürecek bir inanç ve hayat felsefesine sahip olur. Çocukluktan itibaren din konusunda öğrendikleri ve ilişkide bulunduğu kişilerin etkileri, onu din konusunda lehte veya aleyhte bir tutum içerisine sokar. O, mevcut dinin ya hepsini olduğu gibi almıştır ya da bazı noktalarını kabul etmiş, bazı noktalarını reddetmiştir. Örneğin, dinin sadece inanç yönünü alır, ibadet yönünü terk eder. Yahut da herhangi bir inkar yoluna sapar. Özellikle bu dönemin başlarında ibadetlere karşı gösterilen ilgisizlik, evlenip anne-baba olunca yavaş yavaş kaybolur ve kişide dini görevlerini yerine getirme gayreti artar. Bunun sebebi daha ziyade çocuklarını iyi yetiştirmek, onlara iyi örnek olmak arzusudur (Peker, 1993:109).

Yetişkinlik dönemine geçiş insanın bireyleşme çabaları ile toplum normları arasında bir uzlaşma sağlanmasını gerektirir. Bu gerçekleştirilmesi son derece güç bir

duyarlı dengeyi içerir. Başaramayanların bir bölümü toplum normlarının egemenliği altına girer. Bu insanlarda bireyleşme çabası olmadığı için çevreye uyum sağlamada sorun yaşanmaz. Burada kastedilen kendi çıkarları için toplumla uzlaşan kişilerdir. Böyle bir insan, bir başka seçeneği hiç düşünmemiş olduğu için topluma boyun eğmiş biridir, topluma yaratıcı bir boyut katmasa da varolan sistem için yararlıdır ve çevreden saygı görür. Toplum değerleri geçerli olduğu sürece o da geçerlidir. Ama için için kendisini değersiz hisseder. Bu duygunun gerisinde varoluşuna anlam katma ve bireyleşme çabalarından vazgeçmiş olmanın suçluluğu vardır. Bir diğer grup ise, söz konusu duyarlı dengeyi kurabilmek için çaba göstermiş, ancak bunu başaramamış kişilerden oluşur. Bireyleşme çabalarında o denli ileriye gitmişlerdir ki, ait oldukları kültürle özdeşleşme olanağını da yitirmişlerdir. Toplumdan kopmuş olmanın korku ve suçluluğunu yaşarlar (Geçtan, 2000:161).

İnsan orta yaş dönemine geldiğinde, kendi durumunu değerlendirmeye alır. Karşılaşılan beklenmedik durum, onun yeni bir yaşam felsefesi oluşturmasına neden olabilir. Orta yaş insanının önde gelen sorunu, uygun kararlar alarak uyumlu bir yaşam biçimini ifade eden olgunluk düzeyini yakalamaktır. Bundan sonra ilgi ve faaliyetlerdeki çeşitlilik azalmaya başlar. Yani bu ilgi ve etkinlikler bir elemeye alınır. Önemsiz veya az önemli olanlar atılır, daha önemli olanlar üzerinde durulur. Artık yaşam daha sade bir hal almaya başlar ve önemli olan şeyler etrafında odaklanılır (Peker, 2000:175).

Levinson ve Gould'a göre, orta yaşa geçiş çoğu zaman orta yaş bunalımıyla beraber gelir. Orta yaş bunalımı, bireyin toplumsal desteklerini ve içsel kaynaklarını gelişimsel durumlar tehdit etmeye başladığında ortaya çıkan fiziksel ve psikolojik sıkıntılar bütünü olarak tanımlanabilir. Levinson, erkeklerin %80'inde kırklı yılların başlarında, böyle bir sıkıntı yaşandığını ileri sürmüştür. Bununla beraber boylamsal araştırmalar, orta yaşta görülen genel bir bunalımı tam olarak desteklememektedir. Elbette bazı insanlar, kırklı yaşlarda, bunalım yaşamaktadır. Ancak bu bunalımlar, bireylerin 20, 30, 50, 60'lı yaşlarda yaşadığı bunalımlardan daha büyük değildir. Hatta bazılarına göre, orta yaş, hayatın en doyumlu ve zevkli dönemidir. Hoffman ve arkadaşlarına göre de orta yaş bunalımı bireyin kendisini ve çevresini doğru algılayıp algılayamamasıyla ilgilidir. Yaygın olan düşünceye göre, bireyin ruh sağlığı, sahip olduklarıyla ümit ettikleri arasındaki uyuma bağlıdır. Yüksek başarı beklentileri ve aşırı derecede hırslı olanlar veya çocuklarının çok başarılı olması beklentisi içinde olanlar, orta yaş döneminde beklentilerinden farklı bir durumla karşılaşınca depresyona

girebilirler. Eğer birey, kendisini ve çevresini doğru algılayamaz, kendi koşullarına göre amaçlar edinmez, yüksek beklentiler taşırsa orta yaş dönemlerinde bunları karşılayamamanın sıkıntılılarıyla karşılaşabilir (Kayıklık, 2003:50-51).

Daha önce, çeşitli nedenlerle az da olsa dinsel deneyim sahibi olan orta yaş insanı, içinde bulunduğu bunalım, kararsızlık ve gerilimden kurtulmak ve izleyeceği yeni yolu çizmek için dine ilgi gösterebilir (Hökelekli, 2003:285). Ayrıca ocukluk, gençlik ve ilk yetişkinlik dönemlerini dinsel kültürün yaygın olduğu çevrelerde geçiren bireyler, orta yaş döneminde, dine daha çok ilgi duyabilir ve daha kolay uyum sağlayabilir (Kayıklık, 2003:77).

Yetişkin insan, eşiyle, çocuklarıyla, işiyle, kurumlarla ve hatta eşiya ve parayla olan ilişkisinde bu dengeyi korumak zorundadır. Bunu başaramayanlar özellikle orta yaşa geldiğinde anlamsızlığa düşer ve yaşamlarını boşa geçirmiş oldukları duygusuna kapılırlar. Çünkü, insan orta yaşa ulaştığında zamanla ilişkisi de önemli bir değişikliğe uğrar. İnsan gençken zamanı, kaç yılı geride bıraktığını düşünerek değerlendirir. Kaç yılı kaldığını düşünmeye başladığı andan itibaren de orta yaşa girmiş olur. Organizmanın artık eskimeye başladığını anımsatan sağlık sorunları, çocukların bağımsızlıklarını kazanmaya başlamalarının yarattığı boşluk, bazı yaşıtların erken ölümü vb. gibi durumlar da göz önünde bulundurulduğunda, böylesi bir değişikliği kabul edebilmenin neden kolay olmadığı anlaşılabilir. Ancak, orta yaşın toplum içinde karar verme yetkisine en çok sahip olan grup olması bu güçlüklerin başarılı bir biçimde dnlenmesini sağlar (Geçtan, 2000:162). Sonuç olarak din, orta yaş insanının yaşamında yer edinebilmişe, onun hayatını tümüyle kuşatmakta ona gaye ve hedefler sunarak hayatını anlamlandırmaktadır.

2.3.4. Yaşlılık Döneminde Sorgulama ve Dini Yaşayış

Yaşlılık dönemi insanın hayatının son dneminini oluşturur. Bu dönemin temel davranışı, daha önceki dönemlerde kazanılanların, bu dönemde tam bir kimlik oluşturmak için yeniden sentez edilmesidir. Yani birey geçmiş hayatını yeniden gözden geçirir. Bu gözden geçirme esnasında geçmiş hayatı mutlulukla, başarıyla dolu ise bu kimse için yaşlılık önemli bir sorun oluşturmayabilir. Erikson, yaşlı insanların ölüme yaklaştığıya hayatı yeniden gözden geçirdiklerini belirtmiştir. Bu dönemde yaşlı kişiiler, geriye doğru geçmiş hayatlarına bakarlar ve hayatlarının yaşamaya değer olup olmadığını kendi kendilerine sorarlar. İşte bu sorgulama sonunda yaşlı insanlar, yaşamış oldukları hayatın kendi ideallerinden uzak, gerektiği gibi olmadığı kanaatine

kapılabilirler. Bu noktada yaşanacak zamanın az kalması dolayısıyla, değişik hayat biçimlerini tecrübe etmek için artık imkan bulunmadığı ve iş işten geçtiği şeklinde karamsarlık duygularını yaşarlar. Bu durum onlarda hayattan tiksintiye ve umutsuzluk duygularına yol açar. Bu tiksinti ve umutsuzluğun sebebi, kişiliklerini arzu ettikleri biçimde oluşturamamaktan kaynaklanır. Geçmiş dönemlerin başarısızlığı, ölüm korkusu ve buna bağlı endişelerin ortaya çıkması kişiyi büyük bir paniğe sürükler (Özodaşık, 2001:49).

Aynı zamanda yaşlılık, çoğu insanın sandığı gibi durağan ve değişmez bir dönem değildir. Yaşamın tüm evrelerinin zorlamalarına karşın varolabilmiş olmanın güçlülüğünü ve bilgeliğini içerir. Özellikle, merak ve hayret tepkilerini sürdürebilen yaşlılar gerçekten dinamizmi olanlardır. Yaşlı insan, bir yandan gidenin yerine konacak kimse olmamasının yarattığı yalnızlığın ve toplumsal statüyü yitirmiş olmanın getirdiği rol yoksunluğunun acısını yaşar, bir yandan da kendini ölümsüzleştirmenin yollarını araştırır. Bu nedenle yaşlı insanın zamanla ilişkisi ölümden sonrasını da içerir. Miras düzenlemeleri, gençlere daha çok destek olma çabaları ve hayır yapma girişimlerinin temelinde geride bir iz bırakma isteği bulunur (Geçtan, 2000:162).

Yaşlı kimseler, ölüme yaklaşırken geçmiş hayatlarının anlamlı olup olmadığını kendi kendilerine sorarlar. Geçmiş hayatlarını ütopyalardan uzak, gerçekçi şekilde değerlendirdiklerinde ise yapmış oldukları hataların yanı sıra birçok başarılı yönlerinin de bulunduğunu kabul ederler. Geçmişlerinde o hayatın bazı sebepleri dolayısıyla ancak öyle yaşanabileceğini kabul ettiklerinde, kişilik bütünlüğü duygusuna sahip olurlar. Kişilik bütünlüğü sayesinde, hayatın geriye kalan kısımlarından zevk almaya başlarlar. Yaşlılıklarında gerek fiziksel, gerek sosyal bazı faaliyetlerinin azalmasına veya çoğunu kaybetmelerine rağmen, karamsarlıktan uzak olarak yaşlılığın da tadını çıkarma imkanı bulurlar. Jung'a göre, birçok ilkel toplumda, yaşlılar, bilgeliğin kaynağı, toplumların kültürel mirasının ifade edildiği efsane ve geleneklerin koruyucularıdır. Ona göre, insan, yaşlılıktaki anlam veya amacın açık bir algısına sahip değildir. Bundan dolayı, yaşamın ilk yarısının peşini bırakmamaya, geleceğe bakmak yerine gençliğe bağlı kalmaya çalışır. Aynı zamanda birçok insan doyurulmamış isteklerle yaşlılığa ulaşır fakat o geriye bakan birçok insan için kaçınılmaz bir durumdur ve gelecekteki belli bir amaca yönelmek için zorunludur. Nitekim dinlerin ikinci bir hayat ümidini ileri sürmelerinin nedeni; insanın, yaşamının birinci bölümünü olduğu gibi, ikinci bölümünü de yaşayabilmesine olanak sağlamaktır. Çünkü Jung'a göre yaşamın ikinci yarısında bireyin dikkati içe yönelir ve bu içsel keşif, bireyin hayatta bir anlam ve bütünlük

bulmasına yardımcı olabilir. Bu da ölümlü kabullenmeyi mümkün hale getirir (Kayıklık, 2003:24-25).

Geçmişin hesabını verirken hayatlarının sürekli başarısızlıklarla dolu olduğunu düşünen yaşlıların beklentilerine umutsuzluk duyguları hakim olur. Bu duyguları içinde kendilerinin hiçbir işe yaramadığını, bu hayatın yaşanılmaz ve çekilmez olduğunu, bu yüzden artık yaşamaları için bir sebebin kalmadığını düşünürler. Böyle yaşlı kimseler her şeyden tiksinti duyarlar. Aslında bu dönemde birçok şeye tiksintiyle bakmalarının altında, kendi hayatlarını ve kişiliklerini değersiz olarak görmek yatmaktadır. Sonuçta bazı yaşlı kimseler, toplumda sevilmeyen, yapayalnız kimseler olarak kalırlar. Öyle ki bu yalnızlık duygusu ölünceye kadar sürüp giden bir işkenceyi hatırlatır (Özodaşık, 2001:50).

“Hoffman ve arkadaşlarına göre, dinlerin ölümsüzlük vaadi, dünyada verilen süreyi tamamlayan her yaşamın son bulacağını, ölüm ve hayatı insanların buna göre değerlendirmeleri gerektiğini söyleyerek insanlara yardımcı olur. Toplumlar, kendi üyelerine, hayata anlam veren bazı ölümsüzlük kavramları sunarlar. Bazı toplumlarda, ölümsüzlük genellikle öbür dünya inancıyla biçim ve anlam kazanır” (Kayıklık, 2003:65).

“Kendisine ayrılan zamanın sınırlı olduğunun ve bir gün yaşamının sona ereceğinin bilincinde olmak insanı anlamlı yaşayıp yaşamadığı konusunda kaygılandırır. Anlamlı bir yaşamı gerçekleştiremeyen insan için için suçlanır ve bu duygusuyla yüzleşmemek için pekiştirdiği kaçınma mekanizmaları giderek kendisine daha da yabancılaşmasına neden olur. Zaman sınırlılığının bu baskısı özellikle yetişkin yaşam süresince hissedilir “(Geçtan, 2000:161).

Argyle yaşla dindarlık arasındaki ilişkiyle ilgili iki araştırmanın sonucunu şu şekilde birleştirir: Yaş ilerledikçe dinsel alandaki arayış gerilerken dinsel yaşayışın içsel kaynaklarının güçlendiği görülmektedir (Kayıklık, 2003:79). Bu bulguyu destekleyen bir başka sonuç da yine Kayıklık (2000) tarafından elde edilmiştir. Kayıklık’ın bulgularına göre birey, yaş ilerledikçe dinsel eğilim bakımından dinin samimi olarak yaşanmasını ifade eden deruni (içedönük) dindarlığı tercih etmektedir (s.82). Bu arada orta yaş insanının yaşlı insana göre, dindarlığın görünen yönünü ifade eden ve daha çok dışarıda gerçekleştirilen fizik güçle ilgili alanlarda daha sık görüldüğü belirtilmelidir. Çünkü özellikle 70 yaşından sonra, fiziksel zayıflık ve diğer rahatsızlıklar kendini daha fazla göstermektedir. Buna karşılık yaşlılar dua etme, televizyonda yayınlanan dinsel programları izleme ve radyodan dinsel programlar takip etme gibi çok fazla fiziksel güç

gerektirmeyen ilgilerde ön plana çıkmaktadırlar. Diğer taraftan yaşlılar arasında ahiret inancı daha yaygın ve güçlü bir şekilde kendini hissettirmektedir. Kendilerini ölüme yakın hissetmelerinden dolayı yaşlılar arasında, ölüm korkusu daha güçlü olmakla beraber, dinsel bakımdan güçlü insanların daha az ölüm korkusu yaşadıkları görülmektedir. Bütün bunlara, dindar insanların diğerlerine göre daha mutlu, daha az depresif, daha az yalnızlık çeken insanlar olduklarını da ilave etmek gerekir (Kayıklık, 2003:79).

Sonuç olarak yaşamın faniliğiyle yüz yüze gelen yaşlının, hayatında bir anlam bulmasında din önemli bir etkidir. Kendisine verilen sürenin bittiğini gören yaşlı dinle buluşabilmişse, paniğe kapılmadan yeni ve sonsuz bir hayatın başlayacağına inanıp yaptığı davranışların ödüllendirileceğini de düşünerek daha huzurlu olabilecektir.

III. BÖLÜM

DİNLERE GÖRE HAYATIN ANLAMI

Bu bölümde çeşitli dinlerden örnekler verilerek dinlerin, mensuplarının hayatını nasıl anlamlandırdığı anlatılmaya çalışılmıştır. Bölümün ikinci kısmında ise konu daha da özelleştirilerek İslam'ın hayatı anlamlandırış biçimine ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

3.1. Dinler ve Anlam Arayışı

Bu kısımda genel olarak dinlerin insan hayatını nasıl anlamlandırdığı işlenmiş olup bu noktada çeşitli dinlerden örnekler verilerek konu açıklanmaya çalışılmıştır. Buradaki örnekler daha çok İslam dışındaki dinlerden seçilmiştir. Çünkü bu bölümün ikinci kısmında İslam dininin, mensuplarının hayatlarını nasıl anlamlandırdığı ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Dinler insan hayatının anlamıyla ilgili olarak birbirleriyle çelişen kuramları farklı ölçülerde ifade eden inanç dizgeleridir (Ward, 2002:33). Dinlerin ve ulusçuluk gibi somutlaştırılmış ideolojilerin karmaşık olması gibi, hayatın anlamının nitelikleri de öyledir (Smart, 2002:63). Hayatın anlamıyla ilgili pek çok görüş vardır. Dinler de hayatın anlam arayışına cevaplar vererek bu konudaki çeşitliliğe katkıda bulunurlar.

Jacob Boehme⁴ der ki: “Ormanlarımızdaki kuşlara bakınız. Hepsi Allah’a, kendisine göre değişik şekil ve seslerde şükrediyorlar. Bu çeşitlilik ve farklılıktan dolayı Allah’ın kızarak birbirine uymayan bu sesleri susturduğunu görmüyoruz. Sonsuz varlık için bütün varlık şekilleri değerlidir”(Boutroux, 1997:453). Hindu Vedalar bunu şu şekilde ifade ederler: Gerçek tektir fakat insanlar onu farklı isimlerle çağırırlar (Allport, 2004:88). Dünya dinleri de bireysel ve toplumsal hayatımızı ve fiziksel varoluşumuzu aşan bir nihai değer kaynağına çeşitli biçimlerde işaret ederek, Sokrates’in “Sorgulanmamış hayat yaşamaya değer değerlidir” (Apoligia 38a) şeklinde özetlenen bu meydan okumasına karşılık veririler (Runzo & Martin, 2002:20).

Dini inançlar hayatın anlamıyla ilgili meseleler açısından özellikle önem taşır. Zaten, bir şeye başlı başına din dediğimiz zaman kastettiğimiz; onun, hayatın anlamına ilişkin kendine özgün bir görüş sunmasıdır (Runzo ve Martin, 2002:27). Dinler hayatın gerçek sorunlarıyla, hayatı değerden ve erişilebilir amaçtan yoksun bırakıyor gibi

---

⁴ J. Boehme, 1575-1624 yılları arasında yaşamış ve birçok dini eser yazmış olan Alman mistiklerinden biridir.

görünen etkenlerle, acı, ölüm, çöküntü ve kaygı gibi etkenlerle yüz yüze gelmeyle ilgilidir. Hem toplumsal ve kişisel değerleri sağlamlaştırmakla hem de hayatın gerçekten değerli niteliklerini güçlendirmekle ilgilidir. Dinler insan hayatının herhangi bir amacı ya da hedefi olup olmadığıyla ilgilidir. Can alıcı din meseleleri şunlardır: Hayatımdaki sorunlarla en iyi biçimde nasıl başa çıkabilirim? Gerçekten değerli bir hayat nasıldır? Hayattan ne bekleyebilirim (Ward, 2002:44)? Dinler, bu sorulara tatmin edici cevaplar vermeye çalışır.

Dinler, işlevlerini eksiksiz bir biçimde yerine getirirken, hayatla başa çıkmanın, daha uyumlu ve tatmin olmuş bir insan olmanın yolunu öğretir. İnsanı ona kendi değerini ve kalıcı memnuniyet verecek şeyi aramaya teşvik eder. Hayattan beklenenler konusunda olumlu düşünmeye teşvik eder. Olumsuz, kendi kendini yok etmeye yönelik eğilimleri alt etmeyi, güçlü, olumlu ve yaratıcı davranışları kazandırmayı hedefler. Yıkıcı dürtülerin üstesinden gelecek ve insanı daha çok bilgeliğe, zihinsel sakinliğe ve mutluluğa götürecektir eğitim yöntemleri sunar. Bu yüzden Budizm’de, benlik duygusunun üstesinden gelmek için meditasyondan yararlanılır. İnsanın mutluluk ve dinginliğe ulaşması ve açgözlülüğün, nefretin, aldanmanın alt edilmesi amaçlanır. Hıristiyanlıkta da dünyayı Tanrıyla uzlaştırma çağrısı olan dua, ortak bir amaç için birlikte hareket eden ve sevgi dolu bir toplum yaratılmasına yardımcı olmayı amaçlayan, derin saygı, değer bilirlilik, iç hesaplaşma ve merhamet içeren bir sevgi eğitimidir (Ward, 2002:45).

Karma yogiler hayatlarının anlamını Tanrıya hizmet etmekte bulurlar; bazı şeylerin yapılması gerekir ve hayat onların çağrılarına karşılık vermesiyle önem kazanır. “Yaşamayı öğrenmek insanın dünyaya ne sunmayı öğrenmesinden, sonra da bunu nasıl sunacağını öğrenmesinden ibarettir” diye yazıyordu T. Merton. Biz de buna, bitkinlikten ölene kadar, milyonlarca bilinçli yarattığı öldüren çok şiddetli bir orman yangınına dökmek üzere, uzaktaki bir gölden gagasıyla su taşıyan kuşla ilgili Budist meseli ekleyebiliriz. Kuşun çabaları, aklına hiçbir zaman gelmeyen göreve denk değildi, çünkü o koşullar altında yapmak istediği tek şey buydu. Onu da yapıyordu (Smith, 2002:387).

Hindular ve Budistler hayatta insanın başına gelenleri, geçmiş yaşamlarındaki eylemlerin, ödül ya da ceza olarak belirlediğini söylerler. Hayatın örneğini, kutsal ceza ve ödül yasası karma oluşturur. Her şeyin belirli bir biçimde meydana gelmesinin belli bir nedeni vardır, bu neden de ahlaki güçlerin bencil ve arzu dolu edimleriyle ya da ahlaki veya manevi gelişimleriyle ilgilidir. Bazı Hıristiyanlar Tanrının her olayı bir ceza, bir öz denetim ya da günahı kurtulmak için bir fırsat olarak düzenlediğini

söylerler. Hıristiyanlar açısından, Tanrı deneyimi başka hiçbir deneyimle karşılaştırılmaz. Anselmus⁵'un klasik özlü bildirisinde, Tanrıdan “daha büyük (daha büyük bir değere sahip) hiçbir şey tasavvur edilemez” ve bu gerçeklikle ilgili deneyimin kendisi yaratılmış varlıkların erişebilecekleri en yüksek değerdir (Ward, 2002:47-50). Sonuç olarak, din her ne anlama gelirse gelsin her aşamada anlam ve açıklamayı içermektedir.

3.1.1. Hayatın Anlamı: Tanrının Merhametine Duyulan Güven

Tektanrılı dinlerde, tanrının parçası olmak ya da onun merhamet ve bağışlayıcılığına sığınmak da anlamın bir parçası olabilir. Bununla ilgili olarak, Yahudilik örneğinde, “Çünkü yerin üstünde gökler nasıl yüksekse, (İsrail’in Tanrısının) inayeti, kendisinden korkanlar üstünde öyle yüce” (Mezmurlar 103:11) olduğu ya da Eski Ahdin kutsal Tanrısının sınırsız bir biçimde seven bir Tanrı olduğu veya Kur’an da kendisini ortaya koyan Allah’ın daima bağışlayıcı ve merhametli olduğu ifade edilir (Zümer, 39:53).

Tanrısal inayetten ya da Tanrısal merhametten yararlanarak ya da egonun bakış açısının giderek sınırlarının aşılmasından ve kendi en derin özümüzü kavrayışımızdan yararlanarak, büyük mutluluk, cennet, Tanrıyla birleşme, Tao ile uyum, Brahman tarafından yutulma, Nirvana vb. gibi çeşitli biçimlerde tasavvur edilen en yüce iyiliğe erişebiliriz ya da onu edinebiliriz. Bu sınırsız bir biçimde daha iyi bir durum herkes tarafından elde edilebilir olduğu sürece, her büyük dinin iletisini iyi haberler oluşturur. O halde, dünya dinlerinin kozmik iyimserliği temelde doğruysa, evrenin bir parçası olmaktan memnuniyet duyabilir ve şu anda insan olarak var olduğumuz için büyük sevinç gösterip, minnettar olabiliriz. Benzer deyişle, hayatın anlamı öyledir ki, hayatın acı ve üzüntüyle dolu en karanlık anlarında bile nihai bir güven ve emniyet duyabiliriz (Hick, 2002:405-406).

Tanrı ürkütücü olsa da aynı zamanda bağışlayıcı, vericidir. Bundan dolayı Tanrı her şeyden önce sevgiyi ifade eder. İlahi Gerçeklik’in korkunç olmasının yanı sıra sevecen, bağışlayıcı ve merhametli olması, farklı büyük dinlerin geleneklerinde bir düşünce olarak er ya da geç bulunacaktır. Bu, Tanrının kurtuluşu bahsettiği duygusunu güçlendirir; kurtuluş hayatın gerçek anlamını oluşturan ilahi varlıkla ilişkilidir (Smart, 2002:72).

---

⁵ Anselmus 1033-1109 yılları arasında yaşamış olan ve Tanrının varlığına ilişkin ontolojik kanıtıyla tanınan Hıristiyan filozof

Fakat genel iyimserliğin tersine, Hinduizmin ve Yahudiliğin yalnızca kendi toplumlarıyla ilgili olarak ne ölçüde iyimser, insanlığın geri kalanıyla ilgili olarak ise ne ölçüde kötümser olduklarını gözden geçirmemiz gerekir. Sonunda çoğu Hindu'nun ve çoğu Yahudi'nin yanıtı kurtuluşun kendi toplumlarıyla sınırlı olmadığıdır. Yine de tektanrıci inananlarda, insan soyunun büyük çoğunluğunun –ya kilisenin dışında kaldıkları ya inançsız oldukları ya da “kitabı inanan insanlar” olmadıkları için- sonsuz cehenneme yazgılı olduklarına inanılması kozmik iyimserlikten ziyade bir kozmik kötümserlik biçimini de gösterebilir (Hick, 2002:408).

Bir başka açıdan düşünüldüğünde insan hayatının manası, Tanrının sınırsızlığını somutlaştırma –ayrıntılarıyla anlatma- biçiminden ibarettir. Bizim burada olmamız mümkün olduğumuzu kanıtlar, mümkün olup da burada olmasaydık, Tanrının sınırsızlığı gölgelenirdi. Tanrının bütünlüğünün kalıbında bir delik olur (meseleyi kabaca ifade edersek) ve Tanrı eksik olurdu. Kısacası, bizler olmasaydık Tanrı, Tanrı olmazdı (Smith, 2002:380). Hayatlarımız için, Tanrıyı Tanrı yapmak adına üzerimize düşeni yapmanın sağladığından daha önemli ne isteyebiliriz (Smith, 2002:385)?

Varoluşçu bir şair olan Rilke şöyle diyor (Aydm, 2000:233):

Ben ölürsen ne yapacaksın Tanrı? / Ben senin sürahinim, kırılırsam ne olur? / Ben senin içeceğimim, dökülürsem ne olur? / Ben senin kaftanın ve mesleğimim / Beni kaybedersen anlamını yitirirsin. Sonuç olarak, Tanrının bağışlayıcı olması, kulları üzerinde merhametini göstermesi inanan ve Tanrıya güvenen insanın hayatına önemli bir anlam katmaktadır.

3.1.2. Dini Anlatılarda Anlam

Yüce varlıklar ve durumlar (Nirvana gibi) efsanelerde ya da kutsal anlatılarda somutlaşır. Yahut da kutsal kişilerin ya da grupların yaşamlarında ve edimlerinde gerçekleşir, bunlar da anlamlı hayatlara bir amaç ve biçim katar, somut modeller sağlar. Örneğin, Yahudilikte yalnızca bir Yüce Varlık yoktur, bu varlığın İbrani Kutsal Kitabında ve Talmut'ta baştan sona anlatılan bir de hikayesi vardır. Sofu Yahudi kadın hayatın anlamını, bu Tanrı ile ilişkisinde ve her gün Tevrat'a göre hareket etmekte bulur. Dinsel inançlarına sadıksa, günlük edimlerini kendisinin ve ailesinin yemeğini hazırlamak kaplar. Böylece hayatın anlamının hem öğretisel hem de öykü biçiminde bir boyutu olur. Aynı zamanda, Hz. Muhammet'in hayatıyla ilgili anlatılanlar her Müslüman'ın hayatına rehberlik edecek örnek bir anlatı oluyor. Benzer biçimde Hz. Ali, Hz. Fatma ve diğerleriyle ilgili anlatılanlar da örnek ve ideal olarak gösterilir. Kutsal

kişilerle ve din liderleriyle ilgili anlatılar anlamlı bir hayatın ahlaki boyutunu kaplar. Peygamberlere, avataralara⁶, bilge kişilere ve geleneğin kahramanlarına yönelik bağlılık, sadakat ve hayranlık sayesinde ahlaki inançlar bir şekil bulabilir. Hz. Muhammet gibi asil, Hz. İsa gibi alçakgönüllü, Buda gibi sezgileri güçlü, Konfüçyüs gibi zeki, Krişna⁷ gibi sevgi dolu, Davut gibi yürekli, Mahavira⁸ gibi zararsız olunabilir (Smart, 2002:67-75).

İnanan insan için peygamberler de hayatlarıyla önemli kaynaklardır. Onlara hayran olmamızın nedeni, içimizde hissettiğimiz, bizim yolumuzun da onların yolu gibi olması gerektiği duygusudur. Düşünceler ancak onun öğretisince yaşıyorsa, kişiselleştiriliyorsa, canlandırılıyorsa başkası üzerinde etkin olabilir. Eğer yumuşak başlı bir insan alçak gönüllü olmayı anlatıyorsa, onu dinleyenler o zaman yumuşak başlılığın ne olduğunu anlayacaklardır. Üstelik yalnızca onu anlamakla kalmayacak, sözcükleri seslendirmek yerine gerçekliği dile getirdiğine inanacaklardır. İç dünyamızda sembollerin aracılığı olmadan fark edemeyeceğimiz boyutlar vardır. Tıpkı melodi ve ritim olmadan müziği fark edemeyeceğimiz gibi. Peygamberler de yüksek değerler taşıyan sembollerdir (Özdoğan, 2004: 57-59). Yine aynı şekilde velilerin ve dini değer taşıyan büyük kişilerin hayatlarını konu alan menkıbeler de bu anlamda bir değer ifade etmekte ve inanan insanın hayatını anlamlı hale getirmektedir.

3.1.3. Mistisizm

Mistisizm dini ve felsefi bir cereyanın genel adıdır. Kökü Yunanca “mister: sır” dan gelmektedir. Mistik, ilahi şeyler hakkında bir takım batini bilgilere sahip olan ve bunlar hakkında kimseye bir şey söylememesi gereken kimse demektir. Mistisizm ise, tabiatüstü bir alemle irtibat kurarak, akli denemelere dayanmadan sezgi yoluyla, eşyanın özüne ait bilgiye ve Allah’a ulaşacağını ileri süren bir doktrin ve buna inananların halleri ve yaşayışlarıdır (Peker, 1993:113).

Mistisizm karşı çıkılan ancak hiç de aksi iddia edilmeyen, Tanrının varlığını hissettiren, değerleri derin düşünceye dayalı deneyimdir. Mistik deneyim tipik olarak zamanın dışında görünür ve sonsuz mutluluğa gömülmüştür ya da belki sonsuz mutluluğun ötesindedir. Tanrının varlığını hissettiren deneyim, Tanrıyla ya da Tanrılarla

⁶ Avatara: Hinduizme göre bir tanrının zaman zaman çeşitli nedenlerle insan veya hayvan şeklindeki bir dünyevi varlık suretinde bedenleşerek yeryüzüne inmesi (Gündüz, 1998:50).

⁷ Krişna: Hindu Tanrıları arasında en popüler olanlarından birisi, Vişnunun sekizinci veya dokuzuncu avatarası olduğu söylenir (Gündüz, 1998:224).

⁸ Mahavira: Dinsel anlamda büyük kişi, Caynizmin Kurucusu (Gündüz, 1998:242).

ilgili olduğundan, genellikle ölümsüz olarak görülür. Bu nedenle, içindeki ölümsüzü arayan gizemcinin yaşadığı açık seçik deneyimin Tanrının varlığını hissettiren deneyimle bir tür birleşme gerektirdiğini düşünmesine sık rastlanır. İster Tanrının varlığını hissettiren olsun, ister açık seçik bir karşılaşmaya ait olsun, böyle deneyimler kişi için anlam ve eylem açısından sarsılmaz bir zemin yaratır ve dini anlatılar üretir (Smart, 2002:75).

Mistisizmde amaç Allah'a yahut ideal edinilen şeye ulaşmak, kendini aşarak Allah'la bir olmaktır. Mistik, dünyaya ait olandan sıyrılıp Allah'a varma ve onda yok olma şuuruyla yaşar. Bu, dinlere göre farklı isimler alabilir (Allah, Brahma, Nirvana gibi). Ancak amaç aynıdır. Amaç aşkın varlığa ulaşmak, onda yok olmaktır ya da Budizmde olduğu gibi mutlak olgunluğu yakalamak, yani Nirvanaya varmak (yokluğa ulaşmak)tır. Bunun için nefsi terbiye etmek, kalbi temizlemek, ruhu yüceltmek ve buna ulaşmak için de çilelere katlanmak ve mücadele, çeşitli dinlerdeki mistisizmin ortak yönleridir ve tasavvufta da vardır. Şüphesiz dayanılan dini esaslarda ve başvuru alan metotlarda farklılıklar olduğu bir gerçektir. Fakat ruhi bir disiplin olarak ele alınınca, bütün dinlerdeki ruhani hareketleri mistisizm adı altında toplamak mümkündür (Peker, 1993:114).

Bütün manevi geleneklerdeki çeşitli ruhsal eğitimlerin hedefi ben merkezci bir bireysel aydınlanma değil, geçirilen eğitimin ardından topluma daha iyi hizmet verebilmektir. Batıda hümanistik psikolojinin amaçlarından biri kendini gerçekleştirmek olsa da kadim gelenekler tarafından gerçek sağlık olarak anlaşılan, benliğin aşkınlaştırılması asıl hedeftir. Achterberg tarafından açıklanan, Amerikan yerlilerinin bakış açısı karakteristiktir. Şamanik kültürler için, hayatın amacı ruhsal gelişmedir. Evrenin ve bütün yaratıkların aynı ipten dokunmuş olduklarının sezgisel olarak algılanmasıdır. Sağlık, evrenin dalgalanmalarını hissetmek için bireysel bilinci aşmaktır (Özelsel, 2003:204). Tasavvufi yaşantıda dünyaya ait her şeyi gönülden çıkartarak, nefsin istek ve arzularının tasfiyesi tamamlanır ve şahıs Allah'tan başka hiçbir şeye değer vermez duruma gelir. Allah'ın istek ve arzuları kendi arzuları yerine geçer. Allah düşüncesi zihnini, Allah aşkı kalbini kaplamaya başlar (Peker, 1993:128).

Yalnız imanı bilip mistik duygunun ne olduğunu bilmeyenler için Allah ile birleşmek, arzu ve aksiyonun gayesidir fakat bu gaye, şimdiden sağlanamaz ve bu dünyada da son derece eksik bir şekilde gerçekleştirilebilir. Buna karşılık mistiklerin şuurunda ise Allah ile birleşmek, insan ruhunda doğuştan ve tabii olarak vardır. İnsan ruhunun görevi, bunu anlamak ve bütün hayatını onun üzerine kurmaktır. Sade bir

mümin Allah ile birleşmeye doğru yürümek için, düşünce ve amelden duyguya doğru gittiği halde, mistik bizzat birleşmeden hareket eder ve bu birleşmenin öncelikle duygularını sonra da fikir ve amellerini belirlediği kanaatindedir. Mistik, daha bu dünyada, Allah ile birleşmenin mutluluğunu duyar. Bu birleşme “vecd” adı verilen özel bir durumda tam bir şekilde gerçekleşir. O vakit ruh, “Allah”da Allah vasıtasıyla yaşadığını hisseder, kendisini yok olmuş saymaz (Boutroux, 1997:201).

Mistik tecrübe yaşamış insanların kendi ifadelerinden anlaşıldığına göre bu deneyimin bizzat gayesi de, anlam arayışı olabilmektedir. Örneğin; 1992 yılında halvete girmiş 41 yaşındaki bir kadının ifadeleri şöyledir: “Halvete girmekteki amacım; hayatım için bir anlam bulmak ve görevlerimi yerine getirmektir” (Özelsel, 2003:213).

“Çok küçük bir azınlık için ulaşılabilir olmasına rağmen, insan-ı kamil mertebesi de ilham veren bir ideal olarak görülebilir (Özelsel, 2003:241). İnsan-ı kamil mertebesine ulaşma umudu, insanlığı en çok cesaretlendiren ilhamlardan biridir. Geçmişin parçalanmalarından, günün çelişkilerinden, kültürel sınırlamalardan ve benliğiyle uğraşmasının üstesinden gelebilmesi için insana yol göstericidir. Sırf varlığa entegre olabilme potansiyelinin farkındalığı bile ruhsal ve psikolojik bakımdan uyarılmayı sağlamaktadır. Amaca ulaşılmasa bile bu yolda istekli olmak ve amacı akılda tutmak da cesaret, gelişim ve ümit kaynağı olabilir” (Özelsel, 2003:134). Ya da Mevlana’nın dediği gibi: “Aynen göğün sınırlarına ulaşmaya çalışan bir kuş gibi, hiçbir zaman ulaşamamasına rağmen, an be an dünyadan uzaklaşmakta ve tüm diğer kuşlardan daha yükseklere çıkmaktadır” (Mevlana, 2002:73).

Goethe, Faust’ta şöyle der: “Kalbin ne kadar büyük olursa olsun, onu görülemez (invisible) ile doldur. O, mutlulukla dolup taşıdığı zaman istediğin kelimeleri söyle: Mutluluk kalp, aşk, Allah! Sana kelime teklif edecek değilim. Duygu her şeydir; kelime ise bir gürültüden, bir dumandan ve göklerin azametini bizden gizleyen bir sisten başka bir şey değildir” (Boutroux, 1997:233). Sufizm bir açıklama değildir. O, anlam ve yaşamın kaynağına giden yolu bulup, o yolda yürümenin adıdır (Wilcox, 2003:14). Bazı filozoflar şüphe halinden kurtulmanın çaresini Mistisizm’de bulmuşlardır. Bunlara örnek olarak, İslam dünyasında Gazali’yi, Batı dünyasında Pascal’ı verebiliriz. Her ikisi de bunu bütün mantıki akıl yürütmelerden bağımsız, hakikati din sevgisinin ve ahlaki erdemlerin eseri olarak ilahi ilhamda aramışlardır (Ülken, 1967:326).

Burada yeri gelmişken Maslow'un 'doruk deneyimler' olarak isimlendirdiği tecrübeye de değinmek gereklidir. Maslow'a göre; doruk deneyimler⁹, ara sıra ortaya çıkışları ile hayatı yaşamaya değer kılabilmekte, yaşama anlam kazandırmakta ve yararlı olduklarını kanıtlamaktadırlar. Bunu daha değişik biçimde söylemek gerekirse, sağladığı tüm olumlu şeyler nedeniyle doruk deneyimler intiharın engellenmesine de yardımcı olmaktadır. Bu deneyimleri, araç deneyimler olarak görmektense amaç deneyimler olarak benimsemek, bir başka önemli noktayı oluşturmaktadır. Bu deneyimler, bir kere deneyimleyen bir kişiye, dünyada amaçların ve kendi içlerinde yararlı, değerli olan, arzu edilecek daha bir çok nesnenin ve deneyimin var olduğunu kanıtlar. Deneyimin kendisi, yaşamın ve yaşamanın anlamsız olduğu önermesinin çürütülmesidir. Bir başka deyişle, doruk deneyimler 'yaşam değerlidir' ya da 'yaşam anlamlıdır' ifadesinin işlevsel tanımının bir parçası olmaktadır (Maslow, 1996:78). Sonuç olarak, mistik deneyimler de anlam arayışına bir cevap oluşturabilir. İnsan Allah yoluna kendini adayarak, onun yoluna girerek hayatına anlam bulabilir. Hatta hayatın gayesi salt bu Tanrıya yöneliş de olabilir.

3.1.4. Mehdi İnanıcı

İslamiyet, Hıristiyanlık gibi dinlerde daima felaket devrini kapayacak veya kıyametten önce bir islahat hareketinde bulunacak bir şahıs tasavvur edilir. Bu eskatolojik şahsa (ahir zaman kurtarıcısına) mehdi denir (Sarıçioğlu, 1997:22). Mehdiler, tabii ve sosyal felaketlerin zirveye ulaştığı, kötülüklerin dünyayı çepeçevre sardığı bir zamanda dünyaya gelerek bütün kötülöklere son vereceklerdir. Dilimizdeki "Kul bunalmayınca Hızır erişmez" tabiri, her sıkıntının arkasından bir ferahlığın geleceğı ümidini ifade eden en güzel sözlerden biridir. Sıkıntı ve güçlüklerin çekilmez bir devreye girdiğı zamanlarda ilahi yardımların insanlara ulaşacağı, sıkıntıların son bulacağı inancının bütün dinlerde olduğu ve insanlara yaşama sevinci ve ümidi verdiği görölmektedir (Sarıçioğlu, 1997:113; İlhan, 1993:177).

Bunalımlı bir ortamda kurtarıcı beklentisi, insanlık tarihinde evrensel bir eğilimdir¹⁰ ve hemen bütün toplumlar ve dinlerde mevcuttur. Bunun tipik örneklerini modern dönemde, sömürgeci ve misyoner Avrupa ölkelerinin Afrika, Avustralya ve Amerika gibi kıtaların yerli halklarının geleneksel ve cemaatvari toplumlarında

⁹Geniş bilgi için, Abraham Maslow (1996)'un, 'Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler' isimli kitabına bakılabilir.

¹⁰ İlk yazılı kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Mehdi düşüncesi tarihin her devrinde bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili, Samuel Noah Kramer (2002)'in 'Tarih Sümer'de Başlar' adlı kitabına bakılabilir (s.331).

meydana getirdikleri büyük ve köklü değişim ve tahribat ortamında bu halkların arasında “Kargo Kültler” denilen kurtuluş dini türünden hareketlerin ortaya çıkmakta oluşu vakıasında da görmekteyiz. Böylece bir kurtarıcı beklentisi eğiliminin insan topluluklarındaki köklülük ve yaygınlığını daha esaslı bir biçimde anlama imkanımız olmaktadır (Günay, 2001:26; Eliade, 2004:93-113).

Mehdi inancı her dinin kendi içinde, kendi tarihi psikolojik ve sosyolojik şartlarına göre doğmuş ve gelişmiştir. Abegg’e göre Hinduizmde mehdiliğin menşei Tanrı Vişnu (Hinduizmde Koruyucu Tanrı)’nın müstakbel avatarası inancıdır. Budizmde ise Buda Şakyamuni’den önce Budaların dünyaya geldiği gibi istikbalde de bir Buda’nın geleceği tasavvuru bu inancı doğurmuştur. Bunda Bodisatva¹¹ (Bodhisattva) inancının da rolü olmuştur. Zerdüştilikteki mehdi inancı ise kurucusunun şahsiyetiyle yakından ilgilidir. Köklerini Avesta (Mecusilerin Kutsal Kitabı)’nın çekirdeği sayılan Gatalar¹² teşkil eder. Yahudilikteki Mesih inancı da kendi içinde Kral Davud özleminden ve Tanrının ona hükümdarlığının ebedi olacağı hakkındaki vaadinin istikbalde gerçekleşeceği ümidinden doğmuştur (Sarıkcıoğlu, 1997:18). Nitekim tarihleri boyunca hızla değişen Müslüman toplumlar içerisinde bunalımlı ortam, başta Şii çevreler olmak üzere Sünniler arasında da bir kurtarıcı beklentisine olan inancın köklü bir biçimde yer tutmasına imkan vermiş ve “Mehdi” inancı güçlü bir biçimde yerini almış bulunmaktadır (Günay, 2001:26).

Mehdiler ülkelerini içte ve dışta mutlak sulh ve adalete kavuşturacaklardır. Müstakbel mehdiler, daima ülkeyi dıştan rahatsız eden komşu milletlerle ve içte istenmeyen gruplarla savaştırılmaktadır. Mesela Müslümanlar mehdiyi dışta Bizans’la içte Emevi saltanatının temsilcisi olan Süfyani ile savaştırırlar ki bu husus mehdi tasavvurunun doğuş ve gelişimindeki siyasi sebeplere kuvvetle ışık tutmakta ve devrin siyasi akımlarının etkisini dile getirmektedir. Mehdilerin hakimiyetlerinin bir dünya hakimiyeti olacağı ifade edilirse de tasavvur edilen siyasi olaylar o dinin yayılma sahaları dışına çıkmaz. Mehdiler genellikle ilgili dinin komşu ülkeleriyle ve dindarların içte memnun olmadıkları gruplarla savaştırılırlar. Eski devirlerin bilinen uzak ülkelerinden dahi söz edilmez (Sarıkcıoğlu,1997:114). İslam dünyasında konunun ortaya çıkması, Hz. Peygamber sonrası yönetimi ele alan halifelerden Hz. Osman ve Hz. Ali devirlerini takip eden siyasi, sosyal kargaşalara rastlamaktadır. Daha önce çeşitli

¹¹ Bodisatva (Bodhisattva): Yalnız kendisi için kurtuluşu aramayıp sevgi ve bilgelik erdemiyile ıstırap çeken kişilerin de kurtuluşa ulaşması için çalışan ve bunun için Nirvana’ya girmekten kaçınan Budist azizi (Gündüz, 1998: 68).

¹² Gatalar: Mecusiliğin en eski metinleri, Avesta’nın Zerdüş’t’e ait bölümü (Gündüz, 1998:137).

dinlere mensup Mehdi-Mesih tasavvurlarıyla Müslüman olan yeni din mensupları, kargaşaların sıkıntısında eski bilgilerini yeni dinin ışığında yorumlamaya başlamışlar, sosyal sarsıntılarla ümitleri kırılan cemaatlerine manevi güç ve ümit vermek için, mehdi inancına sarılmışlardır (Sarıkcıoğlu, 1997:116; İlhan, 1993:55).

Sonuç olarak Mehdi inancı inanan insanlara bir umut vererek yaşama tutunmasını sağlamakta ve umutsuzluktan uzaklaştırmaktadır. Beklenen Mehdinin gelmesiyle tüm sıkıntılardan, toplumsal bunalımlardan kurtulacaklarını düşünen insanlar belki de hayata daha bir ümitle sarılacaktır.

3.1.5. Dini Anlamın Çeşitli Boyutları

Hayatın anlamı kısmen, insanların hayatlarındaki sevgi ve merhamet duygularında bulunan, ahlaki boyutta toplanabilir. Uluslar, sangha (Budist rahipler topluluğu), aileler, camiler ya da her nerede olursa olsun, insan topluluklarının dayanışmasında da bulunabilir. Hayatın anlamının değerlerin varlığını sürdürmesine ve çeşitli boyutlarda yaratılmasına ait olduğu söylenebilir. Tipik olarak hayata anlam veren şey, kişiler ve kültürler arasında değişen, bir değerler bütününe dayanır. Hayattaki amacınız, ailenizin refahına ya da ülkenize ya da mesleğinize katkıda bulunmak gibi, süregelen bir süreçle ilgili olabilir. Sayelerinde hayatınızın anlam kazandığı, süregelen çeşitli amaç planları vardır. Bir amaca hizmet etmenin kendi içinde değerli olan şeyin yaratılmasına ya da açıkça ortaya konmasına yardımcı olması gerekir. Din de buna bütünüyle daha güçlü bir anlam katar, çünkü din, diğerlerinin arasında, nihai ya da derin olan o değerlerle ilgilidir (Smart, 2002:79). Değerler salt varolmalarıyla da anlam katabilir. Din de en önemli değerlerden biri olduğu için, insanın kişisel hayatında dinin bulunması onun hayatını anlamlandırabilir.

İnsan hayatının amacının, insan hayatının doğal sürecini sona erdiren bir son durum olması gerekmez. Amaç gereği gibi sürecin kendisinde olabilir. Süreç, Tanrı var olmasını tasarladığı için var olduğunda amacına erişir. İnsan hayatı bakımından, Tanrı insanların Tanrıyla ve diğer bilinçli varlıklarla özgürce seçilmiş, bilinçli, sevgi dolu bir ortaklık içinde yaşamasını tasarlar. Böyle yaptıkları zaman, böyle bir ortaklığı sınırlayan ya da engelleyen her şey bertaraf edildiğinde, insan hayatının nesnel (ilahi bir biçimde tasarlanmış) amacına ulaşılır (Ward, 2002:48). Hayatın amacının her zaman ulaşılması gereken bir hedef olması gerekmez. Bazen salt sürecin kendisi de anlamlı olabilir.

Hayatta anlamın yaratılma ve temsil edilme biçiminin maddi bir boyutu da vardır. Avrupa'daki katedraller, Barabudur ve Angkor'un karmaşık ve zarif mimarisi,

Hinduizmin son derece süslü tapınakları, Assisi ve Sri Lanka'nın hayranlık uyandıran freskleri, hepsi Tanrısal ya da aşkın olanın maddi olarak ifade edilme biçimlerine tanıklık eder (Smart, 2002:77). Bir şehrin mimarisi, ibadet yerleri, görünümü o şehirde yaşayan insanların kutsalla ilgili düşüncelerini ele verir. Oradaki insanların neye değer verdiklerini, hayatlarına neyin anlam verdiğini gösterir.

Tek bir insanın hayatının gerçek bir özgül değere sahip olması halinde anlamlı olduğu düşünülebilir. Dindar ve dindar olmayan insanlar insan hayatının kutsal olduğu, bu yüzden de gerçek bir özgül değere sahip olduğu konusunda uzlaşabilirler, ancak neden kutsal olduğu konusunda uzlaşamazlar. Hristiyanlar ve Yahudilerin insan hayatının kutsallığını, Tanrının suretinde ve benzerliğinde yaratılan insan açısından açıklamaları doğaldır. Tekvin'in başında Tanrı, "Suretimize, benzeyişimize göre insan yapalım" der. Bir sonraki ayet de bize "Ve Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrının suretinde yarattı" (Tekvin:1/26) der. Tanrı özgül olarak mükemmel bir biçimde iyi olduğundan, onun suretinde yaratılan insanlar da özgül olarak iyi olacaklardır ama daha aşağı bir düzeyde (Runzo ve Martin, 2002:97). İslam da insan hayatının kutsallığı ile ilgili bu açıklamayı Kur'an-ı Kerim'de geçen "Onu en uygun şekilde yarattı ve ona ruhundan üfledi..." (Secde, 32:9) ayetiyle paylaşır. İlahi dinlerdeki, insanın Tanrıdan geldiği inancı da anlamın bir parçası olabilir. Çünkü anlam arayışında aranan; bir değer bulmaksa, Tanrı inanan insan için en büyük değer olduğundan, insan Tanrıdan geldiğini düşünerek hayatını anlamlandırabilir.

Dini anlamlar genellikle törensel boyutları büyük ölçüde güçlendirir ve ifade eder. Törenler bütün değerleri ve düşünceleri vurgulamaya yardımcı olur ve onlara duygu katar. Örneğin, ayinler, geçit törenleri, hac yolculukları vb. Tanrının aşkını ve ihtişamını, insanların kutsallığını ve insan bilincinin yüceliğini ifade etmeye yardımcı olur. Tören olmaksızın insan hayatının derinliğini anlama yetisi kaybolur. El sıkışma ve el sallama, sıkıca tutulan eller ve selam verme, vaftiz ve cenaze töreni, secde etme ve hac yolculuğu, Tanrıya söylenen ilahiler ve dinsel şarkılar, beden suya bütünüyle daldırılarak yapılan vaftiz vs. olmadan durumumuzun mukaddesliği silinip gitmeye başlar. Şahıs olmanın tadı yavanlaşır ve hayatta anlamın görünümü donuklaşır (Smart, 2002:76). Kısacası din sosyal hayattaki görünümleriyle hayatı törenselleştirip anlamlandırır.

Bazen kişi hayatın anlamı olup olmadığını sorduğunda, öğrenmek istediği dünyada bir ereğe hizmet edecek diğer gayelerle birlikte insanları biçimlendiren insan üstü bir zeka olup olmadığıdır. Geleneksel Tanrıcular, Tanrının rastlantıya dayanan

evreni bütünüyle yarattığına ve kendi amacı için varlığını koruduğuna inanırlar, pek çoğu da ayrıca insanları özel amaçlarla yarattığına inanırlar. Ancak bu özel amaçlar ne olabilir? İçtenlikli ve dinsel inançlarına sadık bir Hıristiyan'ın bu soruya yanıtı; Tanrı bizi kendi iyiliğini göstermek ve cennette sonsuza dek süren kendi mutluluğunu bizimle paylaşmak için yarattı, şeklindedir. Cennet mutluluğunu kazanmak için ne yapmalıyız? Cennet mutluluğunu kazanmak için bu dünyada Tanrıyı tanımalı, sevmeli ve ona hizmet etmeliyiz. Başka deyişle, Tanrının insanlar için başlıca amacı öbür dünyadaki sonsuz mutluluk veren görüntünün tadını çıkarmaya gelmeleridir, Tanrının insanlar için ikincil amaçları da bu hayatta kendisini tanımaları, sevmeleri ve ona hizmet etmeleridir (Runzo ve Martin, 2002:105). Hayatın gayesi yaratılış amacını keşfetmektir. Bu yapıldığında hayatın gerçek anlamı bulunmuş olur. Hatta hayatın anlamını aramaya gerek yoktur. Çünkü hayatın gayesi kutsal kitapta yazılıdır. Bu yüzden de Peters (2002)'a göre Müslümanların hayatın anlamından anladıkları, vahyi kuşatan kitapta, Kuran'da aranmalıdır. O halde Müslümanlar için hayatın anlamı Tanrı tarafından vahiy olunduğu için bellidir (s.151).

Öte yandan insanın hiç bir dini inancı olmasa da hayatının anlamı olabilir. İnsan, esasen yapmaya değer olan, tatmin edici ve eğlenceli şeyler keşfedip, onların peşine düşerse hayatta bir anlam bulur. Bunun için, kişinin kendi eğilimlerini ve güdülerini iyi bilmesi, insan hayatının sunabileceği türden değerleri kabul etmesi gerekir. Kişinin büyük ölçüde bilgeliğe ve duyarlılığa sahip olması gerekir. Ama dini inançlara ihtiyacı yoktur. Zihinsel potansiyelimizi eğlenceli, zaman ve çaba harcamaya değer biçimde kullanmamızı sağlayacak projelerin peşine düşerek, makul bir biçimde erişebileceğimiz sınırlı olanaklarla mutlu olarak anlam bulabiliriz (Ward, 2002:45). Elbette hayata anlam veren yegane unsurun din olduğu iddia edilemez. İnsan hiçbir din olmadan da hayatına anlam bulabilir.

Kuşkusuz dine dayanmayan anlam kaynakları bulunabilir. Ancak, hayatın anlamına ilişkin belirgin bir dini bakış açısının varolduğu savunulabilir. Dinler “insan hayatının en yüksek olası değerini”, “insan hayatının önemsizlikten en uzak amacını” ifade ederek ve hedef ister Moksa¹³, ister Nirvana ister Tanrının kanıtı olsun, bu en yüksek değer ve amaca erişmenin yolunu göstererek en yüksek anlamı sunma iddiasındadır. Dinler evrensel ve nesnel bir gerçekliğe sahip olduğunu iddia ettikleri

---

¹³ Hint din felsefesinde vücut bulma –samsara- çevriminin sona erişini belirten Sanskritçe sözcük.

yüce bir değeri gerçek olarak kabul eder ve amaçla dolu bir doyuma giden yolculukla, insandaki gizil gücün mutlak doyumunu savunur (Runzo ve Martin, 2002:29-30).

Kısacası, hayatın anlamı dünya görüşlerinin ya da daha dar bir anlamda dinlerin sergilediği çeşitli boyutlarla bağlantılıdır. Bunun evrenbilimle, anlattığımız öykülerle, her şeyden önemlisi Tanrılarımızla ve kahramanlarımızla ilgisi vardır. Deneyimlerimizle ve düşüncelerimizle ilgisi vardır. Tanrının varlığını hissettiren deneyimin ilk telkiniyle karşılaşmamış olanlar bile onu kavrama yetisine ve huşu duygusuna sahiptirler; gizli saklı yaşamlarında açık seçik deneyimi kavrama yetisine erişmemiş olanlar bile yaşlıların ve mistik azizlerin hayatlarında onun işaretiyle karşılaşabilirler (Smart, 2002:78). Sonuç olarak dinler, hayata bir değer katarak, insana değerli olduğunu hissettirerek ve kutsal kitaba yönlendirerek hayatta bir anlam anlayışı oluşturulmasında araç olurlar.

3.1.6. Bazı Dinlerde Hayatın Anlamıyla İlgili Yaklaşımlar

Burada bir önceki bölümde bazı örnekler vesilesiyle yer verdiğimiz İslam, Hıristiyanlık ve Budizmle ilgili örnekler tekrar edilmeden, yaşayan diğer dinlere de değinilmeye çalışılacaktır. Örneğin Yahudiliğe baktığımızda, Talmut Tevrat'ı (bütün klasik Yahudi metinleri dahil, Tevrat'ın incelenmesi) bu dinin temel değeridir. Hatta her Yahudi'ye, hayatı boyunca Tevrat'ı inceleyerek, Tevrat'ın ben ya da bat'i (Tevrat'ın oğlu ya da kızı) olması emredilir. Yahudilerin hayatına anlam veren bir başka şey ise, her günün törenselleşmesidir. Törenler, sabahtan akşama kadar, Tevrat açısından, hayatın anlamını tanımlar ve hayatın dokusunu yeniden oluşturur. Günü (günde üç defa dua), sonra haftayı (haftanın doruğu olarak sebt/şabbat günü), yılı (yinelenen tatil dönemleri), bir ömrü (sünnet, bar mitzva¹⁴ gibi her kuşak için yapılan törenler) ve son olarak toplumun kolektif hayatının sınırlarını çizerek, zamanı genişleyen dünyevi çevrimlere bölerek düzenler. Bu törenler yaşayanları gün boyunca Tevrat'ın belirlediği adetlere göre biçimlendirir, Tevrat'ın öğretilerinin aralıksız yerine getirilmesi olarak kabul edilebilir. Bunlar yerine getirilirken kadınlara da önemli roller düşmektedir. Yine Yahudilerin hayatında önemli bir yeri olan unsur yurt özlemidir. Yurt, evden, *beit midraş*¹⁵, tan ve sinagogtan ayrı olarak, ister düşsel bir mekan, ister ütöpik bir mekan, ister gerçek bir mekan olsun, Yahudiliğin temel ve kimlik oluşturan mekanlarından biri

¹⁴ Bar mitzva: Yahudilikte çocukların ergenlik çağına ulaştıklarında onlar için yapılan dine giriş töreninin adıdır (Gündüz, 1998:59).

¹⁵ Yahudilikte eğitim verilen yer, okul (Vaux, 2003:87).

olarak kurulan İsrail yurdudur (Fonrobert, 2002:121-140). Çünkü yurt, yurtla ilgili düşler, yurt özlemi her Yahudinin hayatına anlam katan önemli bir olgudur. Yine Kutsal Kitabın okunması ve her günün törenselleşmesi, Yahudilerin hayatına anlam veren diğer unsurlardandır.

Hinduizm'in hayata nasıl anlam kattığına bakacak olursak, hayatın hedefi, uygun ahlaki hayat tarzı esasına dayanarak, Brahman'daki ya da daha ziyade Brahman olarak her şeyin altında yatan kimliği kavramaktır. Örneğin, geleneksel olarak bir kadın, insan olarak, dürüstlük, sabır, bilgelik, özdenetim ve duygu denetimi, iyilik vb.'den oluşan ahlak kurallarını uygulamalıdır. Bir kadın (stri) olarak kocasına karşı ihtimamlı olmalı, çocuklarıyla evdeki görevleriyle ilgilenmeli ve cinselliğinin, törensel saflığının (stridharma) ifadesiyle ilgili olarak cinsiyetinin kurallarına uymalıdır (Lipner, 2002:194).

Caynacılığa gelince, Cayna ve Yoga kurallarına uymak canlı varlıklara yönelik şiddeti en aza indiren bir hayat tarzı ve meslek seçimini emreder. Şiddetten uzak durma ahlakına böylesine katı bir biçimde bağlanma Mahatma Gandhi'nin, Martin Luther King'in ve daha yakın bir zamanda Nelson Mandela'nın siyasi düşünce ve eylemlerini etkiledi. Caynalar, yoga yapanlar ve bu çağdaş eylemciler için, hayatın anlamı canlı türlerine belirleyici nitelikleri çerçevesinde değer vermekte yatar. Hayata değer verme; davranışları değiştirmeye, kişinin kendi kendine çaba göstermesiyle, kendini arındırmaya çalışmasıyla sonuçlanır. Bu arınma ideal olarak şiddetin azaltılmasıyla, diğer canlı türlerinin gereksinimlerine ve gerçekliklerine açık olmakla, bütün varlıkların hayatlarına yönelik bir saygı duygusuyla sonuçlanır (Chapple, 2002:231).

Budizm'in yaşama yaklaşımı belki de daha da ilginçtir. Budizm, insanın varoluşunu kaçınılmaz sonu ölüm olan bir hayat tarzı olarak kavramaz. İnsanın varoluşu, daha ziyade, kesintisiz bir yaşam ve ölümdür. İnsanın varoluşunun, hayatın kaçınılmaz sonunu ölüm olarak gören yorumu hayatın yalnızca ölüme karşı konarak yaşandığını varsayar ve ölüme yenmeyi –ölümsüzlüğü ya da sonsuz hayatı- hedefler. Bu noktada, ölüm her zaman hayata yabancı bir şey, alt edilecek bir şey gibi görünür. Buna tezat oluşturacak bir biçimde, insanın varoluşunun kesintisiz bir yaşama ve ölme olarak yorumu, hayatı ve ölüme birbirine karşı hedefler olarak değil, bölünmez bir gerçekliğin iki yönü olarak görür. Şimdiki hayat sürekli olarak yaşama ve ölüme maruz kalan bir şey olarak anlaşılır. Bu nedenle, bu kavrayışa dayanan Budizm, salt ölümün alt edilmesinden ziyade yaşama-ölmeden (şoiji) kurtulmayı hedefler. Budizm'in amacı; ölüme yok eden bir yeniden dirilme sayesinde ölümsüzlük ve sonsuz hayat değil,

yaşama-ölmenin kendisinden kurtularak direkt olarak yaşama-ölme ve onun sayesinde gerçekleştirilen doğmayan ve ölmeyen (fuşo-fumetsu) Nirvana durumudur (Abe, 2002:237).

Konfüçyüsçülüğün temel felsefesini, Konfüçyüsçü ruhani tanıklardan Hsun Tzu¹⁶,ya ait şu satırlar ortaya koyuyor: Bir beyefendinin aklını beslemesi için, doğruculuktan daha yetkin bir şey yoktur. Bir insan doğruculuğun yetkinliğine erişmişse, insanlık ilkesinden yana olmaktan ve adaetli davranmaktan başka bir kaygısı olmayacaktır. Aklın doğruculuğuyla insanlık ilkesinden yana olursa bu ilke biçimlenir. Biçimlendiği zaman, anlaşılabilir hale gelir. Anlaşılabilir hale geldiğinde, dönüşüme neden olabilir. İnsan aklın doğruculuğuyla adaetli davranırsa, bu doğadaki düzene uyum sağlar. Açıklık kazandıktan sonra, değişime yol açabilir. Ardışıklıkta gelişmek üzere dönüşüme ve değişime yol açmaya “Doğanın Gücü” denir (Berthrong, 2002:260).

Taoizme göre bu dünyada insanın temel sorunu Tao’ya ulaşmak ve bu şekilde mutlu, dingin ve erdemli bir yaşama kavuşmaktır. İnsan Tanrıya ulaşmak için, öncelikle kendi nefisini silmelidir. Kendi nefisini silmek, benliğini donatan arzu ve itkilere göre değil, akla göre yaşamayı tanımlamaktır (Aydın, 2000:80).

Sonuç olarak dinler, hayatın anlamını bazen kutsal kitabı uygulayabilmek için sıkı sıkıya okumak ve dini törenlere katılmakta, bazen doğrulukta ve Nirvanaya ulaşmada, bazen uygun ahlaki hayat tarzına göre yaşamakta, bazen bütün varlıkların hayatlarına yönelik bir saygı duygusuna sahip olmada ve bazen de nefisini silerek, arzu ve isteklere göre değil, akla göre yaşamakta bulmuşlardır.

Elbette inanan insan için din; Tanrının sunduğu amaç ve hedefleri içinde barındıran belki de hayatının merkezindeki bir olgudur. Bu durum bütün dinler için böyledir fakat daha yakınımızda yaşanması nedeniyle biz bunu İslam ve Kur’an temelli ele alıp biraz detaylandıracağız. Bu sebeple ayrı bir bölüm olarak ele almanın, konunun anlaşılması bakımından daha verimli olacağını umuyoruz.

3.2. İslamda Hayatın Anlamı

Burada ilk olarak dindar insanın hayatına dinin nasıl anlam verdiği inanç esasları çerçevesinde değerlendirilecektir. Sonra, insan olumsuz duygularla başa çıkarken, dinin nasıl bir rol oynayacağı ele alınacaktır. Son kısımda da Kuran’dan ve Sünnet’ten

---

¹⁶ Eserler verdiği yıllar; İÖ. 310-213.

hareketle insan hayatında sorgulamanın nasıl biçimlendiğine ve Kuran ve Sünnet'in anlam arayışı konusundaki tavrına değinilecektir.

Her insan çok sayıda varoluşsal soruyu da beraberinde getirir. Bu sorular bireyin kendisiyle olduğu gibi, çevre ve evrenle ilgili olabilir. İnsan nereden geldiğini, nereye gideceğini, yaşamının amacının ne olduğunu, her insanın ölmek için doğduysa mutluluğun ne olduğunu, yaşamın acılarından kurtulmanın yolunun ne olduğunu bilmek ister. Çoğu insan, bu soruların doyurucu yanıtlarını, ancak dinsel bir yaşam biçiminde bulabilmektedir (Kayıklık, 2002:35).

Bu sebeple hayatın anlamını arayan bir çok insanın dine yöneldiği gözlenmektedir. Örneğin ABD'de 2000'den fazla insana niçin dindar oldukları sorulduğunda en yaygın olarak "din hayatımıza anlam veriyor" yanıtı alınmıştır. Bir anlam sistemi olarak din, bireylere dünyayı anlamada yardımcı olduğu gibi onların bazı olaylara ilişkin tahminlerde bulunmalarına, olayları denetim altında bulundurma duygusu edinmelerine ve nihayet özsaygılarını korumalarına katkıda bulunur. Nitekim Pargament ve çalışma grubunun 586 kişi üzerinde yaptıkları bir araştırmada dini inançların bazı olayları anlamaya yardımcı olduğu saptanmıştır. Bu araştırmaya katılanların %78'i, kendi hayatlarında karşılaştıkları ciddi boyutlu olumsuz olayları anlama ve bunlara göğüs germede dini inançların bu süreçlere etki ettiğini ifade etmişlerdir. Bu bulgular dinin kederli olaylar karşısında tahammül ve başa çıkma sürecini etkilemesinin aslında sıra dışı değil genel bir olgu olduğu görüşünü teyit etmektedir (Küçükcan ve Köse, 2000:72).

İlahi dinler, dünya ve insan hayatının Tanrının buyurduğu planın parçası olduğu ilkesine dayanan kapsamlı bir anlam şeması sunmaktadır. İlahi adalet şu önermenin doğal sonucudur: Uygun bir şekilde yaşanan hayat ödüllendirilecektir. Bireysel varlığın hayattaki anlamı ilahi olarak buyurulmuştur: Tanrının isteğini ortaya çıkarmak ve yerine getirmek her insanın görevidir. İnsan bu isteği nasıl bilecektir? Dinsel görüş, Tanrının anlamının kutsal sözcüklerde bulunduğunu ve iyi bir hayatın Kutsal kitabın kelimesi kelimesine doğru ve dikkatli bir biçimde yapılan yorumlarına dayandırılabilceğini savunur (Yalom, 2001:664). Biz de bu bölümde İslam dininin temel kaynağından (Kur'an) hareket ederek, insanın hayatına dinin nasıl anlam verdiğini çeşitli başlıklar halinde incelemeye çalışacağız. Konuyu incelerken sadece ayetlerden hareket etmeyecek, aynı zamanda Kuran'a hakkıyla inanmış insanın sahip olması muhtemel psikolojiyi de göz önünde bulunduracağız. Ayrıca çok az da olsa İslam dışındaki dinlerin görüşlerine de yer vereceğiz.

3.2.1. Dindar İnsanın Hayatındaki Anlam

Burada ilk olarak dindar insanın hayatına, dinin nasıl anlam verdiği inanç esasları çerçevesinde değerlendirilecektir. Bu bağlamda Allah'a iman, ahiret inancı, ibadetler, dua, tövbe, sabır, mistisizm ve mehdi inancı gibi konular işlenecektir.

3.2.1.1. Allah'a İman

İslami gelenekte iman kelimesi sözlük anlamına uygun olarak “tasdik etmek, güvenmek, boyun eğmek” gibi manaları ihtiva etmektedir. Sonuçta bunların hepsi “itminan” kelimesine indirgenebilir ki, bu da “güvenip dayanmak ve kalben huzur ve tatmin içerisinde bulunmak” demektir (Hökelekli, 2003:156).

İnanç insanın kendisi ve bütün kainat üzerinde hakimiyetini kabul ettiği, duyular üstü, yüce kudret ve kuvvet sahibi bir varlık ve bu varlıkla insan arasındaki ilişkileri düzenleyen bir takım esaslarla ilgilidir. Bir dini inancın söz konusu olabilmesi için tam bir teslimiyet ve kabul gerekir. Çünkü iman kalbin gönül ferahlığı ile kabul ettiği bir şeydir¹⁷ (Peker, 1993:47).

İnsanın ruhsal yapısında bir bağlanma temayülü vardır (Kutup: 1977:153). Biz bunu din duygusu içinde ararsak onun Allah'a yöneldiğini görürüz. Allah'a inanmak ve onun dinini kabul etmekse Müslüman olmak demektir. Müslüman olmak da bir nevi teslim olmak anlamına gelir (Kayıklık, 1994:45). Nitekim bunu E. H. Yazır şöyle ifade etmektedir: Dinin gerçek manası teslimiyettir. Allah katında da gerçek din İslam olduğuna göre (Al-i- İmran:19), Müslüman olmak Allah'a teslim olmak demektir (Yazır, 1992:330).

İnanan insan için Allah dilediği takdirde insanı en büyük sıkıntılardan kurtarabilecek güç ve kudrete sahiptir. Ona inanıp bağlananların hem bu dünyada hem de ahirette yardımcısıdır. Müslüman ise sadece Allah'a kulluk ettiğini ve yalnız ondan yardım dilediğini, namazlarının her rekatında okuduğu “Fatiha” suresinde dile getirir. Sıkıntılarını ve dertlerini Allah'ın bildiğini, hakkında hayırlı olan neyse Allah'ın onu kendisine nasip edeceğine inanır. Allah'tan asla ümit kesmez. İşte Allah'a güvenme ve ona ümitle bağlanma, insana canlılık ve huzur verir. Hakkında böylesinin daha hayırlı

---

¹⁷ İmanın boyutlarıyla ilgili bkz. H. Hökelekli (2003), Din Psikolojisi, s. 159-168. Yine iman kavramıyla ilgili geniş bilgi için, Toshihiko İzutsu (2000)'nun 'İslam Düşüncesinde İman Kavramı' isimli eserine bakılabilir.

olduğuna, dilerse Allah'ın şerleri hayra çevirebileceğine olan inancı onu ümitsizlikten alıkor (Peker, 1993:167).

İnanan insanın hayatında imanın önemli bir yeri vardır. Hatta onun hayatındaki en yüce tutkunun iman olduğunu söyleyebiliriz (Kierkegaard, 2002:176). Ayrıca iman, dinamik bir terimdir. O, sıcak hatta tutkulu bir bağlılığı doğurur ve sonuç olarak kimi eylemleri yapmaya teşvik eder. “Allah'a iman” tabiri, sadece kelimelerle ifade edilmiş bir Allah inancını akla getirmez, ayrıca inanan kişinin sorumluluklarını ifade eden bir sadakati de akla getirir (Clark, 2004:67). İnsan-Allah ilişkisi, öğretisel bir içeriğin bilgisi değil, varoluşun ötekine doğru hareketidir. İman kendini sarsan tecrübelerle göre yenilenir ve Tanrı tarafından gelen mesaja kulak verir (Özdoğan, 2005:161). İnsan için, her olay karşısında sığınabilecek, gücü sonsuz olan bir güvence gerektir ki o da Allah'tır. Allah her şeye kadir, mutlak bir varlıktır. İşte böyle bir varlığı güvence olarak kabul edip ona teslim olan kişi, çevresinde olup biten ve durumunu sarsabilecek her türlü hadiseye karşı dayanıklılık gösterir, kişiliği rencide olmaz (Öner, 1994:29). Erzurumlu İbrahim Hakkı (1974:149) bu durumu;

Hak şerleri hayreyle / Zannetme ki gayreyle / Arif anı seyreyler / Mevla görelim neyle / Neylerse güzel eyler dizeleriyle ifade etmiştir.

Kur'an-ı Kerimde de insanların Allah'a yakınlığını, her türlü sıkıntıda O'na dua edebileceklerini ve gerçek huzuru yakalayabilmek için Allah'ı anmaları gerektiğini vurgulayan çeşitli ayetler vardır. Örneğin; “Ey Muhammed, kullarım sana benden sorarlarsa (söyle) Ben onlara yakınam. Bana dua edenin duasını kabul ederim. Doğru yolu bulmak için bana yalvarsın, bana inansınlar” (Bakara, 2:186), “Kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur” (Rad, 13:28), “Kim özünü Allah'a teslim eder güzel davranırsa sağlam desteğe tutunmuş olur” (Lokman, 31:28) gibi ayetlerle Allah kendisine inananlara güven vermekte ve yol göstermektedir.

İslamiyet, insanın bir taraftan çalışmasını diğer taraftan da şükretmesini, kanaat sahibi olmasını ve sabretmesini ister. İslam'ın bu konudaki prensibi, “Kendinden iyi durumda olanlara bakarak çalışmak, kendinden kötü durumda olanlara bakarak şükretmektir.” Çünkü hiçbir insan, gerek fiziki, gerekse ruhi, sahip olduğu imkanlar açısından birbirine eşit değildir. Bu, toplum halinde yaşayabilmenin bir sonucudur. Ancak burada haksızlık olduğu da düşünülmemelidir. Zira kime ne kadar verilmişse, onun sorumluluğu da o orandadır. İşte bu durumda insanın yapması gereken, sahip olduğu nimetlerin bilincinde olarak Allah'a şükretmek, kanaatkarlığı elden bırakmamak

fakat daha iyi durumda olmak için de kendini fazla yıpratmadan ve aşağılık kompleksine kapılmadan çalışmaktır (Peker, 1993:169).

İnsan zayıf ve kendi kendine yetmeyen bir varlıktır. Bu zayıflığını ve yetmezliğini içinde bulunduğu şartlar çerçevesinde elinden geldiğince gidermeye çalışıyorsa da bunda tamamen muvaffak olduğunu söylemek oldukça zordur. İşte bu haliyle insan karşılaştığı problemleri çözmek ya da hiç karşılaşmamak için Allah'a sığınmayı tercih etmektedir (Kayıklık, 1994:49). Karşılaştığı güçlükleri, üstesinden gelemediği sorunları, yüce bir gücün yardımını isteyerek aşmaya çalışması ve bu varlığa gönülden bağlanması inanan insana elbette bir güven ve huzur verecektir. Allah'a içtenlikle inanan ve ona sığınan insan, her şeye gücü yeten bir varlığa yönelmenin huzurunu yaşayarak yaşamını daha anlamlı hale getirecektir.

Elbette burada Allah'a iman derken imanın diğer unsurları da beraber düşünülmektedir. Allah'a iman, meleklerin varlığına inanmak, kutsal kitaplara inanmak, peygamberlere inanmak, ahirete inanmak gibi hususları da ihtiva ettiği var sayılarak tek tek ele alınmamıştır. Ancak çeşitli paragraflarda dolaylı da olsa değinilmiştir. Zaten İslam dininde Allah'a iman etmek onun sahip olduğu bütün özellikleri de birlikte kabul etmek anlamına gelmektedir. Allah tektir. Her şeye gücü yetendir. İnsanların davranışlarını ahiret deneni yerde ödüllendirecek veya cezalandıracaktır. Bunlara inanan insanın doğal olarak doğruyu ve yanlışı gösteren ilahi buyruğa ve onu insanlara ulaştıran elçiye de inanması gerekmektedir ki bu da kitaplara, peygamberlere ve meleklerle inanmak demektir.

3.2.1.2. Ahiret İnancı ve Ölümsüzlük Arzusu

Ölümsüzlük arzusu dünyanın en eski ve felsefi sorunlarından birisidir. Bu dünyada uzun bir ömür dahi insanın ölümsüzlük isteğini tatmin etmez. Ölümsüzlük duygusu kişinin ruh derinliğinde bir din duygusu gibi yoğunludur. Bundan dolayı insanı kısa bir ömre razı etmek adeta imkansızdır. Ruhun bu sınırsız temayülü üç günlük ömür içine sığmamakta yüz binlerce alem kendisine verilse de bir türlü huzur bulamamaktadır. Hayatını mesleğine hasretse de güzel uğraşlar temin etse de bir türlü gönlünü, ruh boşluğunu doldurup mutluluk temin edememektedir. Bundan dolayı bu gibi hislerle dolu olan insan için ölümsüzlük duygusunu, tarihin derinliklerinden gelen büyük bir zaaf olarak kabul etmek gerekir. Nitekim psikolojide sürekli bir şeyin istenilmesi kuvvetli bir motivasyonun göstergesi olarak kabul edilmektedir. Hatta ahiret

inancı olmayan dinlere dahi dikkat edildiğinde reenkarnasyon gibi inançların bulunması bunu teyit etmektedir (Aydın, 1999:84).

“Bilindiği gibi insan içgüdüsel olarak ne pahasına olursa olsun, kendi varlığının devam etmesini arzu eder. Çünkü onda yaşama arzusu vazgeçilmez bir tutkudur. Bu arzu, başka bir istekle değiştirilemez. Ondaki varolma ve bunu devam ettirme isteği insanın özünde mevcuttur. Din insanın bu vazgeçilmez talebine sahip çıkar ve onun varlığını kendi inanç sistemi ile sağlama alır. Öyleyse insan onunla birlikte varolmayı ve varlığını emniyet altına almayı hedeflemektedir. Onun kendini korumak ve sonsuzluk içinde varlığını devam ettirmek istemesi doğal bir beklentidir. Çünkü bireyin sığınma, bağlanma, korunma ihtiyacı ve isteği kendiliğinden gelen içgüdüsel ve vazgeçilmez bir duygudur. Nitekim insan çaresiz kalınca ya da çok sıkıştığında en son çare olarak her şeyin üstünde mutlak bir varlığa yönelme eğilimindedir. Güçsüzlüğünün ve çaresizliğinin farkında olan insanın varlığını devam ettirebilmesi, kendini emniyette hissedebilmesi bakımından her şeye gücü yeten ve her şeyi veren ilahi bir kudrete inanması ve güvenmesi doğal bir harekettir” (Yavuz, 2003:40).

J. E. Barnhart ve M. Prozesky dini, faniliği gidermeye yönelik temel bir ilgi ve nihai mutluluk aracı olarak görürler. Barnhart dini fenomenlerin, inananlar için fiili olarak neyi başardıkları ya da yerine getirdiklerini anlamaya çalışarak dine içkin olan anlamı görür. Din mensubunun perspektifinin içine girmeye çalışarak her din içindeki faniliğe dair merkezi endişeyi tespit eder. Fenomenler içindeki fiili kümelenmeler değişik geleneklerde birbirinden farklı olsalar da bunların hepsi beşeri varoluş içindeki ortak sorunu ele alırlar (Cox, 2004:225).

Freud, “özellikle ölüm olayında tezahür ettiği gibi, kaderin acımasızlığı ile bizi barıştırma” ve ölümü “daha yüksek bir tekamül yolunda merhale, yeni bir varoluş türünün başlangıcı” yapma görevinin Tanrılara verildiğini düşünmektedir. Üstelik, ölümden sonra hayat bir mükafat manasını taşıyacaktır. Tanrıların vazifesi “medenileşmiş insanların toplum hayatının insana zorla kabul ettirdiği mahrumiyet ve ıstıraplardan bizleri kurtarmak” da olacaktır. “Bu dünya hayatında olmasa bile en azından ölümden sonra başlayan ahiret hayatında, er geç iyilik daima mükafatını, kötülük de cezasını bulur” (Vergote, 1999:60).

Prozesky dinin kötülüğün, ıstırapın ya da halkı tehdit eden başka her ne olursa olsun azaltılmasına ya da üstesinden gelinmesine yönelik bir araştırma olduğu kanaatine varır. Ona göre din bu fonksiyonu inananlara bir umut, anlam ya da kesinlik duygusu verip mezarın yalnızca ebedilik eşiği olduğunu garanti ederek icra eder. Bunlar, dinin

faydalarını, inananlar tarafından değerlendirildiği şeklinde takdim ederler (Cox, 2004:226).

Nermi Uygur’un denemelerinde anlattığı bir hikayede bilge bir çingene ile genç bir adam arasında şöyle bir konuşma geçer: Genç soruyor:

- Ölüm üzerine ne düşünüyorsun? Çingenenin yanıtı şöyle:

- İnsan öldü mü toprağa gömerler. Varsa anası-babası, çoluk çocuğu ağlar.

Yoksa, kimse ağlamaz. Haydi kara toprağa!

- Ne dersin, her şey bitiyor mu orada?

- Her şey. İnsanın sonu toprak, ötesi yok. Ne yazık ki öyle!

- Neden böyle söylüyorsun?

- Yaşamak güzel de ondan.

- Nesi güzel?

- Geceler, gündüzler, güneş, ay, yıldızlar, kıyılar, ormanlar, çiçekler, bağlar.

- Ben ölmek istiyorum ama.

- Aptalsın sen, delisin. Akıllı bir insan ölmek ister mi hiç?

- Ya hastaysa, peki?

- Olsun güneş var, yıldızlar var.

- Gözleri görmüyorsa?

- O zaman da esen rüzgar var, o doyulmaz şey. Öyle güzel ki dünya, sonsuza dek yaşamak istiyorum (Uygur, Tarihsiz:120-121). Diyalogdaki son cümlelerde de vurgulandığı gibi insan, hayatın acısıyla tatlısıyla devam etmesini ister. Kur’an Hz. Adem (as)’ın bu cazip duygu yüzünden şeytanın vesvesesine kapılarak Allah’ın emrini çiğneyip Cennetten atılmasına temas etmektedir (Araf, 7:121-123).

“Derken şeytan onun aklını karıştırıp Ey Adem dedi, sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?” (Taha, 20:120) Bu ayet insanoğlunun dayanılmaz ölümsüzlük arzusunu göstermektedir. Kur’an bu duygunun yeri olarak ahiret yaşantısını, insanın dikkatine sunmakta, dünyanın yaşantısının bu arzu için kafi gelemeyeceğini sık sık tekrarlamakta, cennet yaşantısını ele alırken “Orada sonsuza kadar kalırlar.” (Tegabun, 64:9, Talak, 65:11) ifadesini kullanmaktadır.

“Fakat o Şeytan onlara, gözlerinden gizlenmiş olan edep yerlerini açığa çıkarmak için vesvese verdi. Onlara şöyle telkinde bulundu: “Rabbinizin size bu ağacın meyvesini yasaklamasının tek sebebi, sizin meleklerden veya ölümsüz hayata nail olanlardan olmanızı önlemektir” diyerek kendisinin onların iyiliğini istediğine dair yemin üstüne yemin etti.” (Araf, 7:20)

İslam inancına göre dünya bir sınav yeridir. İnsan bu dünyada yaptığı her hareketin karşılığını öldükten sonra görecekler. İyi davranışlarının ve karşılaştığı çeşitli sıkıntıların karşılığını ahirette mutlaka mükafat olarak bulacaktır. Bu nedenle Müslüman çektiği sıkıntılara ve karşılaştığı güçlüklerle karşı bunların kendisi için bir imtihan vesilesi olduğu ve bunlara sabrettiği takdirde ahirette mükafatını kat kat alacağı şeklindeki inancıyla göğüs gerecektir (Peker, 1993:167).

Allah insanların dünyada çeşitli şekillerde deneneceğini, olaylar karşısında sabırlı davrananların müjdelenen kişiler olacağını bildirmektedir. Bu konuda şöyle buyrulmaktadır: “Amelce hanginiz daha güzeldir diye, sizi imtihan etmek için hem ölümü, hem hayatı icat eden odur. O azizdir, çok bağışlayandır” (Mülk, 67:2), “Andolsun ki sizi biraz korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azalma ile imtihan ederiz, deneriz. Sen sabırlı davrananları müjdele” (Bakara, 2:155).

İşte Müslüman, hayatta karşılaşılabileceği her türlü olayın Allah’tan geldiğini bilir ve bunları bir imtihan vesilesi olarak değerlendirir. Allah’tan geldiği için bunları hoş görmesinin mükafatının cennet olacağını düşünmesi huzur duymasına neden olur. Diğer taraftan insan hayatta bir takım haksızlıklarla karşılaşabilir ve ona haksızlıkta bulunan, zulmeden şahıs toplumda sözünü dinleten, güçlü kuvvetli, zengin birisi olduğu takdirde hakkını alamayabilir. İşte bu durumda ona zulmedenin dünyada olmasa da ahirette ceza göreceğine ve kendisinin ondan hakkını alacağına inanması ruh sağlığını koruyacaktır (Peker, 1993:168). Ayrıca sonsuz bir hayata duyduğu yoğun özlem ahiret inancıyla karşılanmış olmaktadır.

3.2.1.3. İbadetler

Sözlükte ibadet “Tanrı buyruklarını yerine getirme, Tanrıya yönelen saygı davranışı, tapınma, tapınış, kulluk” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak, Allah’a karşı kulluk ve bağlılığı ifade eden sözler ve hareketler, ona yaklaşmak için yapılan dini davranışlar diye tanımlanan ibadet; dini inanç, duygu ve düşüncenin, nesnel dünyadaki bir uzantısıdır (Peker, 1993:67). Allah’a inancı ve bağlılığı simgeleyen bütün davranışlar ibadet olarak isimlendirilebilir. İbadet Allah’la kurulan tabiatüstü ilişkinin görünür varlığı, belli sözler, jestler ve davranışlar sistemi şeklindeki tezahürüdür (Hökelekli, 2003:233) şeklinde tanımlar yapılmaktadır.

İbadetin insan hayatını nasıl etkilediğini araştıran çalışmalara baktığımızda ise son yıllarda Din Psikolojisi alanında yapılan araştırmaların sonuçlarının, bireyin ahlaki ve sevecen değerlerle yüklü, umutlu, başkaları ile ilişki kurabilme yeteneğine ve belirli

bir özerklik duygusuna sahip kişisel bir benlik inşa etmesinin, ancak din ve dinsel değerlerle olanaklı olduğuna dair bilgi ve öneriler sunmakta olduğunu görürüz. Bu araştırmalarda her türlü dini ibadet ve yaşantının, insanın bireysel ve toplumsal hayatı üzerinde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir (Hayta, 2002:117). Dini pratikleri yüksek düzeyde yerine getirenlerin diğerlerine göre daha mutlu ve hayatlarından daha memnun oldukları, aynı zamanda bir cemaate devam etmelerinin de bu kişilere bir güven verdiği, önemli ölçüde iç huzuru sağladığı tespit edilmiştir. İnanç ve ibadetlerle kişinin kendisini iyi, stresten uzak ve sağlıklı hissetmesi arasında pozitif ilişkiler bulunmuştur (Hallahmi ve Argyle, 1997:184-189).

İbadetler bireyin alçakgönüllü olmasına, huşu içerisinde ilahi olanı, sonsuzu duyumsamasına, kendi sınırlarının farkında olmasına ve kendinin derin yönlerini keşfetmesine, benlik bilincini güçlendirmesine sebep olur. Ayrıca dua ve ibadetler bunalım anlarında içimizde, sığınabileceğimiz bir dayanak yaratmaktadır. Sözcükler, sözel formüller, her türlü tapınma eylemi olarak ibadetler bireyin ölüm, özgürlük, soyutlanma, anlamsızlık gibi kaygılardan kurtulmasına ve derin yapıları anlamlandırıp çözmesine çok önemli katkılar sağlar (Hayta, 2002:118).

İbadetler günümüzün en önemli ruhsal hastalığı sayılan gerilim ve strese karşı da yararlı görülmektedir. Çünkü çağdaş insanın ruhsal yapısı aşırı etkinlik gösterme, hor görme, saldırganlık, aşırı gerginlik, istenç ve yarışma gibi unsurlar üzerine temellenmiştir. Bunların sonucunda ortaya şiddetli gerginlik, hayatta bir anlam bulamama ve boşluk, hayatın güçlükleriyle başa çıkamama, kaygı ve stres ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de insanın bütün üretkenliğini, yaşam sevincini, umudunu azaltan ve engelleyen stres, insan organizmasının dengesini bozarak ve sinir sistemini yıpratarak kişide yorgunluk, sıkıntı, gerginlik, dikkat dağınıklığı ve çöküntü şekillerinde ortaya çıkan önemli bir zorlama rahatsızlığıdır (Baltaş ve Baltaş, 1990:26). Din ve dinin ibadet boyutu ise kişinin hayatını anlamlandırmasında; ölüm, hastalık ve sakatlık gibi kişinin ruh sağlığını önemli ölçüde etkileyen acılara katlanmasında, yaşam umudunu yenilemesinde ve hayatın bütün zorluklarıyla baş edebilmesinde ona güç vermektedir (Pargament ve Park, 1997:43-53).

Örneğin, insan namazın sonunda direkt olarak Allah'ı tesbih ve O'na duada bulunmaktadır. Bu da namazdan sonra bir süre rahatlama ve sükunetin devam etmesine yardımcı olmaktadır. İnsan duada Rabbine münacatta bulunmakta, ona yaşamında müşteki olduğu ve kendisine endişe veren, onu kaygıya sevk eden problemleri dile

getirmekte, ondan problemlerin çözümü, ihtiyacının giderilmesi hususunda destek olmasını istemektedir (Bayraktar, 1987:70-72; Necati, 1998:250).

İbadet ve duanın insan psikolojisine sağladığı derin katkı ve zenginliğe V. Frankl'ın II. Dünya savaşı sırasındaki Toplama Kamp'ı Tecrübesi örnek olarak verilebilir. Frankl'ın gözlemlerine göre, fiziksel açıdan çok zayıf olmalarına rağmen ibadet ve dua vasıtasıyla iç zenginliği yaşayan insanlar diğerlerinden daha dayanıklı, iradeli ve güçlü olarak kamp ortamının dayanılmaz acılarına katlanabilmişlerdi (Frankl, 2000:42-44).

Namaz ibadetinde de insan, kendisinin ve evrenin yaratıcı olan Rabbi önünde itaat ve niyaz ile durmakta, cılız ve zayıf bedeni ile her şeye güç yetiren, var olan, her zerrede otorite sahibi, yer ve göklerdeki işleri tedbir eden, ölümle dirimin kudretine bağlı olduğu, insanlar arasında rızkı dağıtan, kaza, kader ve yaşamda başımıza gelen hayır ve şerrin kendi direktifiyle olduğu kahhar güce sahip bir ilahın önünde kullukta bulunmaktadır. İnsanın namazda Allah'ın önünde itaat ve niyaz içinde durması ruhsal saflık, kalbi dinginlik ve psikolojik bakımdan güven bilincinin oluşması hususunda kişide ruhsal bir aktivite yaratmaktadır. Yaşamın bütün problem ve sıkıntılarında tam anlamıyla bir yüz çeviriş olan namaz esnasında düşünce faaliyetinin yokluğu, insanın Rabbi önünde tam itaat içinde durması, insanda tam bir rehavet halini; nefsin sükunu ve aklın rahatlamasını meydana getirmektedir (Necati, 1998:247).

İbadet kişinin çaresizliğe, düzensizliğe ve ümitsizliğe karşı koymasını sağlar. İçsel doygunluk sağlayarak denge oluşturur ve kişide çok yönlü açılımlar yaparak onu yalnızlıktan kurtarır ve toplumsallaştırır. Gerçekten de ibadetler ahlaki yönleri haricinde, emir ve yasakları ile tavsiye ve yönlendirmeleriyle, sosyal bağları kuvvetlendirerek, sosyal bütünleşmeyi sağlayan önemli motivasyonlar içermektedir. İbadetlerde insanları birbirine yakınlaştıran ve kaynaştıran bir atmosfer vardır. İbadetler aynı merkezi tecrübeye dayanan insanları etki altına alarak birbirlerine bağlar ve birleştirir (Bayraktar, 1987:19-20; Hayta, 2002:125; Taplamacıoğlu, 1983:199).

Örneğin cemaatle kılınan namazın, ruhsal tedavi bakımından önemli etkisi bulunmaktadır. Fert cemaat namazı için camiye gidip geldiğinde, diğer insanlarla faaliyet içinde olma, sağlam sosyal ilişkiler oluşturma, içinde bulunduğu semt sakinleri ve komşularıyla arkadaşlık ve sevgi bağlarını kurma fırsatını elde eder. Bu tür sosyal ilişki ve diğerleriyle kurulan arkadaşlık ve sevgi bağları, ferdin şahsiyetinin gelişmesine ve tepkisel olgunluğa ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Nitekim bunlar, yalnızlık duygusu, insanlardan çekinme ve sosyal gruba üye olamama veya toplumun kendilerini

kabul etmediğini hissetmekten dolayı bazı fertlere arız olan stresten korunmayı sağlamak üzere ferdin sosyal grubun üyesi olma, sosyal kabule olan ihtiyacını tatmin etmektedir¹⁸ (Necati, 1998:252; Bayraktar, 1987:19-20).

Hayta “Dini Pratiklerle Psikososyal Uyum Arasındaki İlişki”yi incelediği ve İlahiyat Fakültesi öğrencisi olan 408 örneklem üzerinde yaptığı araştırmasında (2002) şu bulgulara rastlamıştır: Öğrencilerin dua etme ihtiyacı ile ilgili sorulara verdiği cevaplara bakıldığında, “Yaptığım ibadetlerden sonra ve özellikle sıkıntılı anlarda dua ederim.” tutum cümlesini yüksek oranda (%85) tercih ettikleri görülür. “Büyük bir içtenlikle dua ettiğim zaman bir çok rahatsızlık ve sıkıntılarımın ortadan kalktığını hissederim.” tutum cümlesine %88.7’lik bir öğrenci grubu “Katılıyorum” cevabını vermiştir. “Allah’a olan inancım, dua ve ibadetlerim, zorluklara karşı benim için bir güç ve kuvvet kaynağı olmaktadır.” cümlesine “Katılıyorum” cevabını verenler ise %96.8 gibi çok yüksek bir oranı oluşturmuşlardır. Bu cümleye katılmayan ya da kararsız kalanlar ise %1.2 oranında kalmışlardır (s.131).

Araştırmanın sonuçlarına baktığımızda, inanan insanların sıkıntılı anlarda dua ettikleri ve bunun neticesinde rahatsızlık ve sıkıntıların ortadan kalktığını düşündükleri görülmektedir. Yine aynı şekilde Allah’a olan inancın, dua ve ibadetlerin zorluklara karşı bir güç ve kuvvet kaynağı olduğu belirtilmiştir. Sonuç olarak, duasıyla, namazıyla, orucuyla Allah’a tam bir kalple yönelen insan dünyalık sorunlardan uzaklaşmakta ve içsel bir huzura doğru yol almaktadır. Tüm bu sebepler, inanan insanın hayatına ibadetlerin pek çok anlam kattığını göstermektedir.

3.2.1.4. Dua

Dua Arapça bir kelime olup çağırma, davet etmek gibi anlamlara gelir. Terim olarak, dua, inanan kişinin Allah’a yakarışı ve yalvarışı (Peker, 1993:69), insanla Allah arasında bir haberleşme ya da iletişim olarak tanımlanabilir (Hökelekli, 2003:212). Dua bilindiği gibi bir kurtuluş, güçlülere karşı önemli bir sığınma, rahatlama ve yaşam sevincini yenileme fonksiyonlarını içerir (Hayta, 2002:146). W. James (1945) duanın dinin özü olduğunu söyler (s.454). Çünkü konusu ne olursa olsun dua bir iletişimdir. Bu iletişimde insan kendini muhtaç ve arzu eden bir kişi olarak kabul eder. Duanın asıl anlamı kendi beşeri durumuna hayıflanmamak, faniliğini itiraf etmek, her şeye rağmen hayatın bir anlamı olduğunu kabul etmek ve kendi arzusunu desteklemek, onun

---

¹⁸ İbadetlerin insana kazandırdıklarıyla ilgili daha geniş bilgi için, M. Bayraktar (1987)’in “İslam İbadet Fenomenolojisi” isimli çalışmasına bakılabilir.

iyiliksever, faal ve güçlü olduğunu itiraf ederek ilahi varlığa yönelmektir (Vergote, 1999:239; Hood ve arkd., 1996:397).

Dua eden insan Allah'la kurduğu derin ilişki sonucu her türlü sıkıntı ve endişelerini paylaşmakta, talep ve isteklerini Yüce Varlık'a ileterek ondan güven, güç ve cesaret almaktadır. Sonuçta kendine güveni tazelenmekte, yeteneklerini ve sınırlarını kabullenerek, kaygı ve endişeden uzak, umutla dolu, hayatın olumlu yönlerine yönelik tutumlar geliştirebilmektedir (Hayta, 2002:146; Peker, 1993:73). Dua ile insan dorudan doğruya Allah'a başvurmakta ve O'nunla konuşmaktadır. İşte dua Allah'la konuşarak insanın kendi geçici eğreti durumu hakkında şuur kazanmasıdır. Duayı canlandıran anlamlı niyet, insanın neye ihtiyacı olduğunu bilmese bile "eksiklik şuuru"dur ve dua bu eksikliğin doğurduğu gerginlikleri gidermek için dile getirilir (Hökelekli, 2003:213).

Allah'la kurulan derin ve samimi bir ilişki tarzı olarak dua, aynen ibadet gibi kişinin dayanma ve direnme, güçlüklerle baş edebilme gücünü arttırarak, umutsuzluğa düşmesini engelleyici bir ruhsal yücelme tekniği olmaktadır. Dua, bir istek ya da dileğin ortaya konulmasıdır. Bu istek ve dileği canlandıran ise umuttur. Onun için dua bir nevi umuttur. Dua ile mümin, iç hayatını korku, keder ve elemden sükunet ve ümide çevirmektedir (Heiler, 1958:37). Hastalık, trafik kazaları, tabi felaketler, başarısızlıklar vs. karşısında yalnızlık ve çaresizlik içerisinde kıvranan insan için dua, bir imdat, yardım çağrısı olmaktadır (Hökelekli, 2003:226; Kimter, 2002:191-192). Zira insan kendisini güçsüz, iradesini zayıf hissettiği anlarda kendisine bir teselli ve himaye aramaktadır. İşte böylesi durumlarda dua, mü'min için bir umut kaynağı olmakta ve onun umutsuzluğa düşmesini engellemektedir (Peker, 1993:73; Kimter, 2002:192).

Duanın kaygı, stres, anlamsızlık, boşluk ve yalnızlık gibi çağımızın önemli ruhsal hastalıklarına karşı ruh sağlığını olumlu şekilde etkilediği ve kişiliği geliştirdiği önemle vurgulanmaktadır. Ayrıca, dua kişiye güçlüklerle katlanma, her türlü olumsuzluğu olumlayabilme ve başarıya doğru yönelme, arzu duyma gücü vermektedir (Hayta, 2002:141; Peker, 1993:74). İnsanlar namaz, dua ve tövbe ibadeti ile kendini ifade eden, kendini kabullenen, kaygıdan uzak, etkin, sosyal ve sorumluluğunun farkında olan bir birey durumuna gelirken kendini gerçekleştiren insanların özelliklerine de sahip olmaktadır (Hayta, 2002:143; Peker,1993:74).

İnsan özellikle kendisinin üstesinden gelemeyeceği ya da çaresiz kaldığı durumlarda veya kendisine bütün kapıların kapandığını sandığı sıralarda Rabbine dualarıyla sığınarak, ondan gerekli yardımı talep edecektir. Zira müminin inancına göre bütün çareler tükense yaratıcısının çaresi tükenmez. O ister ve dilerse olmayacak hiçbir

şey yoktur. Çünkü onun iradesi “olmaz” veya “imkansız”ı her zaman “olur” ve “mümkün”e çevirebilir. Mümin Allah’ın “O bir şeyi yaratmak istediği zaman sadece olur, o da hemen oluverir” (Bakara, 2:117) kelamına gönülden inanmıştır. Böyle olunca mümine göre, Allah dilerse yapamayacağı bir şey yoktur ve isteğin asıl kaynağı da odur.

Aslında duanın kendisi bir arzunun sonucudur. İnsan arzu ettiği bir şeye ulaşmak için çeşitli yollar kullanmaktadır. Bunların içinde az ya da çok arzudan söz etmek mümkündür. İnsanın Allah’a kavuşmak için duayı bir vasıta olarak kullandığını söylemek yanlış olmadığı gibi bunun arzu ile de yakından ilişkisi olduğunu söylemeliyiz. Nitekim Heiler (1958) bu konuyu “...ihtiyaçlar ve şiddetli arzular Allah’a direk yol bulur” (s.73) “İhtiyaçlar insana dua etmeyi öğretir” (s.3) ifadeleriyle ortaya koymaktadır.

Özellikle çok zor durumlarda kalınca ve büyük tehlikelerle karşı karşıya gelince insanın zorunlu olarak Allah’tan yardım istediğini, ona dua ettiğini Kur’an ayetlerinden anlamaktayız. Bu ayetlerden biri şöyledir: “...gemiler, içinde bulunanları hoş bir rüzgarla alıp götürdüğü ve (onlar) bununla sevindikleri sırada, birden gemiye şiddetli bir kasırga gelip de her yerden gelen dalgalar onları sardığı ve artık kendilerinin tamamen kuşatıldıklarını (bir daha kurtulamayacaklarını) sandıkları zaman dini yalnız Allah’a halis kılarak ona yalvarmaya başlarlar. Andolsun eğer bizi bu felaketten kurtarırsan şükredenlerden olacağız (derler)” (Yunus, 10:22).

Duanın temelinde bir güven ve yüce bir inanış olduğu için mümin, inandığı, güvendiği sonsuz merhamet ve şefkat sahibi Allah’ın kendisine yardım edeceğini düşünmektedir. Zaten kişinin zihninde dua etme isteği uyandığı andan itibaren içinde bir umut ışığı belirmiş demektir. Kişi dua ettiği anda ve sonrasında tam bir güven kazanır. Bu sebeple günahkar bir müminin dua etme çabası içerisinde de günahlarının bağışlanabileceği duygusu vardır. Çünkü bu kimse inandığı Allah’ın rahmetinin genişliğine güvenerek tövbe ettiğinde şirk dışında bütün günahlarının affedileceğinin bilincindedir. Bu sebeple tövbe, günahlarının çokluğundan umutsuzluğa düşmüş bir kimse için umut ışığı olmaktadır. Gerek hayra ve fazilete dair bütün arzularının gerçekleşeceği, gerekse istemediği durumlardan, hoşlanmadığı şeylerden kurtulacağı, günahlarından arınacağı umudu ve beklentisi içerisinde inanan insanın, Allah’a yönelik dua etmesi hayat için büyük bir güç kaynağıdır (Kimter, 2002:192; Pazarlı, 1968:175).

P. Safa, A. Carrel’in ‘Dua’ adlı kitabıyla ilgili yazısında şöyle der: “Devamlı ve içten olduğu takdirde duanın yalnız ruh değil, vücut üzerindeki tesirleri de açık ve parlaktır. Sanki şuurun derinliğinde bir alev yanar. Allah’ın inayetine varan yol ısınır ve

aydınlanır. Yavaş yavaş bir iç huzuru, sinir ve ruh işleyişlerinin bir ahengi, fakirliğe, iftiraya, üzüntüye, acıya, hastalığa, ölüme karşı bir dayanıklılık peyda olur. Her şey, Allah insanı dinliyor ve ona cevap veriyormuş gibi cereyan eder. İnsanın, suya ve havaya ihtiyacı olduğu kadar Allah'a da ihtiyacı vardır" (Carrel, 2001:10).

Yapılan bilimsel çalışmalar, ibadethanelere gitmek, dua etmek, kendi kutsal kitaplarını okumak gibi dini bağlılıkların tıbbi olaylar üzerindeki etkisini ortaya koyuyor. Bu sayede depresyon, intihar, korku gibi zihinsel rahatsızlıklar daha kolay tedavi edilebiliyor; kalp krizi, kanser ya da cinsellik yoluyla bulaşan hastalıkların yarattığı acılar daha katlanılır hale geliyor; yaşam süresi uzuyor. Ayrıca dua ve dini psikoterapinin de iyileşme şansını artırdığı tespit edilmiş durumda. Sağlık açısından dine bağlılık, inançlı kimselere pek çok avantaj sunmaktadır. İnsanın kendini huzur veren düşüncelere bırakması, kutsal odaklı toplantılara katılması, ona hayatın anlamı ve amacı konusunda ihtiyaç duyduğu umudu temin eder. İman acılı, yaşlı ya da umutsuz olduğu zamanlarda insana huzur verir (Matthews, 2002:83-84).

1990'lı yıllarda American Journal of Psychiatry dergisinde yayımlanan dört çalışma, dindar insanların daha az bunalıma girdiğini; girenlerinse dindar olmayanlara oranla daha çabuk iyileştiğini ortaya koyuyor. Dindarlık, insanın yaşamına bir amaç ve yön veriyor, acıyı ve sıkıntıyı anlamlı kılıyor, insanların en zor koşulların bile üstesinden gelmesini sağlıyor. Öyleyse, giderek artan sayıda dindar insanın manen daha iyi durumda oluşuna şaşmamak gerekiyor. Bu insanlar başkalarına kıyasla daha mutlu. Daha az korkuyor, alkole ve haplara daha az başvuruyor, diğerlerinin aksine intihardan medet ummuyorlar (Koenig, 2002:86).

Yaşı 65 ve üzerindeki 1718 denek üzerinde Duke Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırma, Tanrıtanımazların bağışıklık sisteminin daha güçsüz olduğunu gösteriyor. Dahası, dindar olmayanların vücudundaki kan proteinleri ile, AIDS, Alzheimer, şeker ve kanser gibi hastalıklara yakalanan hastaların kan yapısı benzer özellikler taşıyor. Oysa düzenli olarak dua edenlerin kanında daha çok protein var. Bu da onların daha güçlü bir bağışıklık sistemine sahip olduğunu gösteriyor. AIDS'e yakalanan hastaların dindar olanları da olmayanlara göre daha dirençli bir bağışıklık sistemine sahip. Anlaşılan o ki, din bir yandan yaşam süresini uzatırken, öte yandan da hayatın niteliğini ve anlamını artırıyor (Koenig, 2002:87-88).

Denilebilir ki, basit insanlar Allah'ı güneşin ısısı gibi kolayca hissedebilir, bir dostun iyiliği gibi anlayabilirler. Organik tesirleri olan dua bazı özel karakterler de arz ediyor. Öncelikle bu duada hiç menfaat gözetilmez. Tuvall ressama, mermer heykeltıraşa

nasıl kendini verirse, insan da öylece Allah'a sığınır. Aynı zamanda şefaate dileyerek kendisinin ve bilhassa başkalarının ihtiyaçlarını arz eder. Genellikle şifa bulan, kendisi için dua eden değildir. Bu çeşitli dua, ön şart olarak nefis feragatini yani münzeviliğin en yüksek bir şeklini gerektirir. Mütevazı insanlar, cahiller, fakirler bu feragat zenginlerden ve entelektüellerden çok daha yatkındırlar (Carrel, 1997:110). Sonuç olarak dua, kulluk bilincinin önemli bir unsurudur. Allah'a gönülden bağlanan insan ihtiyaçlarını, arzularını, beklentilerini her şeye gücü yeten Rabbine arz etmekte ve ona yalvararak ondan yardım beklemektedir. Dua edilirken Carrel'in de vurguladığı gibi belirli kurallara da uymak gereklidir. Böyle yapılan dualar dua edenin hayatını anlamlandıracaktır. Çünkü her türlü ihtiyacını sonsuz bir güçle paylaşmanın huzurunu ve güvenini duyumsayacaktır.

3.2.1.5. Tövbe

Kelime manası itibariyle "dönmek" (rücu) anlamına gelen tövbe terim olarak bir insanın işlemiş olduğu günahından vazgeçmesi ya da özel anlamda günahından vazgeçerek Allah'a itaate dönmesi ve işlediği suçu ya da kabahati bir daha işlemeyeceği hususunda Allah'a söz vermesidir. Başka bir deyişle o, ferdin dinen kötü olandan, olumsuz huy ve davranışlardan uzaklaşarak samimiyetle iyi ve güzel olana yönelmesi ve evvelce işlemiş olduğu günahını itiraf edip pişman olarak bir daha yapmamaya karar vermesi demektir (Yapıcı, 1997:46; Peker,1993:75).

İnsan isteyerek veya istemeyerek dince günah sayılan ve toplum tarafından da kabul edilmeyen pek çok davranışta bulunmaktadır. Bu tür bir davranış sonucu kişide önemli bir ruhsal çöküntü, pişmanlık ve korku ortaya çıkmaktadır. İbadetler, dua ve tövbe aracılığıyla insana bu halden geri dönme veya temizlenme fırsatı vermektedir (Gazali, 1981:9-31). Böylece insan, korku ve ümit hisleri eşliğinde çeşitli derecelerdeki hata, günah ve kusurları bırakarak daha iyiye yönelme, eksikliğini görüp kendini bütünleme, ruhsal dengeyi kurma, böylece şahsiyetini tamamlama yolunda bir metot, bir vasıta elde etmektedir (Fırat, 1982:106-111).

Genel olarak dini inançla barışık olarak yaşayan bir kişi, günah işlediği zaman, yaşayışını inancı ve idealleri doğrultusunda değerlendirir. O, varlığına ve yaşayışına dini inancı ve Allah ile olan ilişkilerini katarak anlam yüklediği için günah işlediği zaman kendisini bir boşlukta hissedebilir. Çünkü o, varlığının ve hayatının dinle bir anlam bulduğuna inanmaktadır. Günahsa Allah ile ilişkilerini koparan veya gevşeten ve böylelikle varlığının anlam kazandığı esasları kendisinden uzaklaştıran bir unsur olarak

tezahür etmektedir yani o, günahının hayatına anlam veren dini inancını zedelediğini düşünür ve hayatının kendisiyle anlam kazandığı değerleri korumak için tövbe etmeye ihtiyaç duyar (Yapıcı, 1997:279).

Uzun zaman dini yaşayıştan uzak kalmış ve günah işlemeyi alışkanlık haline getirmiş kişiler de yaşadıkları hayattan bıkip varoluş ve yaşantılarına bir anlam bulma ihtiyacı hissettiklerinde tövbeye yönelebilmektedirler. Çünkü insan yaratılış, varlık ve ölüm hakkındaki problemlerine dinin açıklamalarıyla çözüm bulabilmektedir. Başka bir deyişle o, anlamakta güçlük çektiği konulara dinin açıklamaları doğrultusunda yaklaşır. Böylece anlam arayışına ve bununla ilgili zihni problemlerine kendisini tatmin edecek cevabı yeniden dini hayata dönüşle bulabileceğini hisseden ve anlayan insanı, bu duygu ve düşüncesi tövbeye sevk eder (Hökelekli, 2003:115-117; Yapıcı, 1997:279). Tövbe pratiği kişiyi, günah işlemenin yol açacağı içine kapanma, kaygı ve endişe, toplumdan uzaklaşma gibi kişiliği geriletici ve ruh sağlığını bozucu davranışlardan kurtararak hayatın içine doğru olumlu olarak motive etmektedir (Hayta, 2002:141; Peker, 1993:74).

İnanan bir insan varoluşunu ve varlık sebebini Allah'a bağlayan insandır. Ancak o, anlam arayışını dini bir platforma yerleştirdiği için, günah işlediği zaman Allah'ı gücendirdiğini düşünür ve iç dünyasında varlığının anlam bulduğu değerleri kaybettiğini ya da onlardan uzaklaştığını anlamaya başlar. Bu haliyle o, kendisini bir boşlukta hisseder. Hatta bu duruma gelen günahkar işlediği günahını anlamsız ve saçma olarak değerlendirme temayülündedir. Çünkü o, varlığının temel anlamı olan "Tanrı"nın kendisinden uzaklaşmasını istemez. Zira inandığı varlık ile ruhi bağlarının kopması durumunda hayatı da anlamsızlaşacaktır. Aslında inanan bir insanın bu durumu kabullenmesi ya da dini inançtan kopuk olarak yaşayabilmeyi göze alması fevkalade güçtür. Bu sebeple o, istemediği ve beklemediği durumlardan kurtulmak ve varlığına yegane anlam verici olarak kabul ettiği Allah'a sığınmak, O'na yeniden ve daha derinden bağlanmak için tövbe edebilir (Yapıcı, 1997:281).

Hayta tarafından İlahiyat Fakültesi öğrencileri arasından belirli bir örneklem grubu üzerinde yapılan bir araştırmada (2002); "Dince günah sayılan davranışları sık sık yapıyor musunuz?" ifadesine %52.2 oranında "Hayır" cevabının verildiği, %26.5'in kararsız olduğu, %11 oranında ise "Evet" denildiği görülmüştür. "Günahkarlık ve suçluluk duygusuna kapıldığınız zaman ne yaparsınız?" sorusuna ise öğrencilerin %82.6'sı "Daha fazla ibadete sarılır, tövbe eder ve Allah'a yalvararak affımı isterim." cümlesini tercih etmiştir. "Üzülür ve insanlardan uzaklaşıyorum" diyenlerin oranı %10.8,

“Böyle bir duyguya kapılmam ya da önemsemeyi geçiştiririm” tercihinde bulunanlar ise %3.9’dur (s.131).

Araştırma sonuçlarının da gösterdiği gibi, dinine bağlı insanlar öncelikle günah sayılan davranışları yapmamaya çalışmaktadır. Ancak günah sayılan bir eylemi yaptığında günahkarlık ve suçluluk duygularına kapılmaktadır. Böylesi durumlarda da daha fazla ibadete sarılıp tövbe etmekte ve Allah’a yalvararak affedilmeyi istemektedir. Böylece Allah’a yönelen, hatalarını itiraf eden ve gerçekten pişman olduğunda affedileceğinin bilincinde olan insan suçluluk duygularından kurtulabilecektir. Sonuç olarak, tövbe pratiği inanan insanın Allah’la olan ilişkisini güçlendirip onun psikolojik hayatına katkı yapacaktır.

3.2.1.6. Sabır

Sabır, bir kişinin arzu etmediği bir hal başına geldiğinde ona tahammül göstermesidir. Başa gelen hal ister maddi, ister manevi olsun, yerine göre, beden ve ruhta tahribat yapar. Bu halin etkisi devam ettiği sürece tahribatın azaltılması ona karşı dayanıklılık göstermekle olur. İşte ferdin takınacağı bu tavır sabır halidir. Sabır, başa gelen istenmeyen halin geçici olduğunu, geleceğin daha iyi olacağı inancına dayanır. Böyle bir inanca sahip olma insanda güven duygusunu doğurur ve güven duygusu da kişinin paniğe kapılmasını önler. Öyle ise sabrın temelinde güven duygusu vardır. En sağlam güven duygusu veren de Allah’tır. O halde sabır hali dini inanca dayanırsa daha etkili olur (Öner,1994:29).

Kur’an-ı Kerim’de de sabretmeyi teşvik eden ve sabredenleri müjdeleyen çeşitli ayetler vardır. Örneğin;“...Ancak sabredenlere mükafatları hesapsız ödenecektir” (Zümer, 39:10), “Biz sabredenlerin mükafatını daha güzeli ile vereceğiz” (Nahl, 16:96), “... Sabredin, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir” (Enfal, 8:46), “Sıkıntıda, hastalıkta, savaş zamanlarında sabredenler, işte doğru olanlar onlardır (Allah’ın azabından) korunanlar da onlardır” (Bakara, 2:177), “Andolsun, sizi, korku, açlık, mallar, canlar ve ürünlerden eksiltmek gibi şeylerle deneriz. Sabredenleri müjdele ki onlara bir bela eriştiği zaman ‘Biz Allah içiniz ve O’na döneceğiz’ derler. İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlarıdır ve doğru yolu bulan da onlardır” (Bakara, 2:155-157) gibi ayetler bulunmaktadır.

Görülüyor ki Allah sabredenlere büyük değer vermekte, onlara mükafat vad etmektedir. Gerçek bir müminin buna layık olmak için büyük gayret sarf etmesi gayet tabiidir. Sabır bir irade işidir. İnsan, iradesini, arzu etmediği bir hal başına geldiğinde, o

hadisenin tahribatının yapacağı ruh çöküntüsünü önleme istikametinde kullanarak, paniğe kapılmayıp metanet göstererek, ona teslim olmamaktadır. Bu şekildeki bir tutum da ona huzur vererek hayatını güzelleştirecektir.

3.2.2. Olumsuz Duygularla Başa Çıkma Dinin Rolü

Bu kısımda umutsuzluk, yalnızlık, ölüm korkusu ve intihar gibi insan hayatındaki olumsuz duyguların yok edilmesinde dinin oynayabileceği roller ele alınacaktır.

3.2.2.1. Umutsuzluk

Umut: “ummaktan doğan iç erinci, güven duygusu, bu duyguyu veren şey, olması beklenen ya da olacağı, gerçekleşeceği sanılan şey” (Püsküllüoğlu, 2004:1742) anlamlarına gelmektedir. Kur’an ve tasavvufta umut etme anlamında kullanılan *reca*, sözlükte “ummak, yalvarmak, rica etmek, temenni etmek, dilemek” (Kimter, 2002:184) manalarını taşımaktadır. Terim olarak ise birçok psikolog ve sufi yazar tarafından umudun değişik tanımları yapılmıştır. Psikologlar arasında gelecekle ilgili beklenti yönüne dikkat çekilerek “Umut, gelecekle ilgili bir amacı gerçekleştirmede sıfırdan fazla olan beklentilerdir” diye tanımlayanlar olduğu gibi “paylaşılan bir hayaldir” (Meadow ve Kahoe, 1984:227) şeklinde tanımlayarak umudun toplumsal ve hayal ile ilgili yönüne dikkat çekenler de olmuştur.

Umutsuzluk (hopelessness), sözlükte “umut işaretleri taşımamak”, “gerçekleşemez şey”, “umut belirtilerine sahip olmamak” (Sezer ve İçen, 1999:204; Redhouse, 2003:192) gibi anlamlara gelmektedir.

Benliğin yitirilmesi, inancın yok olması, anlam yokluğu ve amaçsızlık, üretici ve yaratıcı bir şekilde yaşayamama, bedensel sakatlık ve organ yetersizliği, insanların arzularıyla gerçek yaşantıları arasındaki fark ve yaşamdaki diğer bir takım olumsuzluklar kişilerin umutsuzluğa düşmelerine sebep olabilmektedir. Bilinçli, bilinçsiz, bireysel ve toplumsal umutsuzluk gibi türleri mevcut olan umutsuzluğun kendisi, ruhsal bir hastalık olmasa da potansiyel olarak hastalık yapıcı bir niteliğe sahiptir. Kişileri depresyon, nevroz, sadizm, sosyopatlık, mazoşizm, yıkıcılık (tahripkarlık) gibi bir takım ruhsal bozukluklara kadar götürebilen umutsuzluk, sigara, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı hatta intiharla sonuçlanabilmektedir (Kimter, 2002:188).

Kierkegaard, (2002) bu umutsuzluk durumunu şu şekilde ifade etmektedir: “Eğer her şeyin altında akıl sır ermez, doymak bilmez gizli bir boşluk yatıyorsa, yaşam

umutsuzluktan başka ne olacaktır? Eğer böyleyse, eğer insanlığı birleştiren kutsal bir bağ yoksa, eğer ormanın yaprakları gibi bir nesil diğerinin ardından doğuyorsa, bir nesil ormandaki kuşların şarkıları gibi bir diğerinin yerine geçiyorsa, eğer insan soyu dünyadan, denizden geçen bir gemi ya da çöldeki bir rüzgar, düşüncesiz ve meyvesiz bir kapris olarak geçiyorsa, eğer ebedi bir unutkanlık; avı için aç bir biçimde pusuya yatmış bekliyorsa ve onun pençelerinden kendisini kurtaracak kadar güçlü hiçbir güç yoksa, o zaman yaşam ne kadar boş ve huzurdan yoksun olacaktır” (s.57).

İnsanın geleceğe dönük bir takım amaçlarının, tasarılarının, beklentilerinin olması ve bunların gerçekleşmesi için çaba sarf etmesi; yaşamı, insanları sevmesi ve dünyaya karşı iyimser bir bakış açısına sahip olması, ruh sağlığının da bir ölçüsü sayılmaktadır. Buna karşılık hayatın olumsuzlukları karşısında yaşama sevincini yitirerek, amaçsız, hedefsiz bir hale gelmesi, dünyaya karamsar bir bakış açısı sergilemesi yani umutsuzluğu ise ruhsal ve bedensel rahatsızlıkların kaynağını teşkil etmektedir. Din, ruh sağlığı açısından ortaya koyduğu değerler ve dünya hayatına ilişkin olarak getirdiği açıklamalar sayesinde, insanların yaşamına bir anlam kazandırmakta, çaresizlikler ve olumsuzluklar karşısında güven ve iç huzuru temin etmektedir. Dolayısıyla umut, büyük ölçüde dini inanç ve değerlerle beslenen bir ruhsal tutumdur. Dini inançların zayıflaması ve yok olması ise umutsuzluğa neden olabilmektedir (Kimter, 2002:183).

Mü'min kişi, sıkıntılarını ve dertlerini inanıp bağlandığı Yüce Yaratıcı'nın bildiğine, hakkında hayırlı olan ne ise Allah'ın kendisine onu nasip edeceğine inanmaktadır. Bu sebeple istemediği ve olmaması için çaba sarf ettiği halde hoşuna gitmeyen birtakım şeyler gerçekleşmişse, hakkında bunların hayırlı olduğuna ve Allah'ın şerleri hayra dönüştürebileceğine inanmak suretiyle umutsuzluğa düşmekten kendisini kurtarabilmektedir (Peker, 1993:167). Dolayısıyla dini inancın telkin ettiği “kadere inanma” da kişilerin umutsuzluğa düşmemelerinde son derece etkili olmaktadır.

Mü'min kimse gösterdiği tüm çalışma ve gayretlerine rağmen birtakım olumsuzluklara maruz kaldığında bunların kendisi için bir imtihan vesilesi olduğunu düşünerek, sabretmesi durumunda öbür dünyada mükafatlandırılacağına inanır ve umutsuzluğa düşmek bir yana ruhen büyük bir huzur duyar. Dolayısıyla İslam inancının telkin ettiği sabır ve ahiret inancı da mü'min kimselerin umutsuzluğa düşmemeleri konusunda etkili olmaktadır. Öteki dünyada ilahi mahkeme inancı, kişinin bu dünyada karşılaştığı haksızlıkların, mahrumiyetlerin acısını katlanabilir hale koyan teselli ve telafi edici bir fonksiyon icra etmektedir. Ahiret inancına bağlı olarak bu dünyada iyi ve

güzel ameller işleyenlerin öbür alemde cennetle mükafatlandırılacakları inancı, mü'min kimseyi olumlu davranış ve faaliyetlerde bulunmaya sevk etmek suretiyle onun tembelleşip umutsuzluğa düşmesini engellemekte, daima aktif ve dinamik olmasını temin etmektedir (Kimter, 2002:190).

Günümüz insanı kendisini “kalabalıklar içinde yapayalnız” hissetmekte ve bu durum onda birtakım bunalımlara sebep olmaktadır. Çağdaş yaşamın beraberinde getirdiği ferdileşmeden kaynaklanan onun bu durumu kaçınılmazdır. Oysa ibadetler (Cuma Namazı, Bayram Namazları, Hac vs.) müminin Allah'la olduğu kadar diğer insanlarla da yakınlaşmasını sağlamak suretiyle, onun bu husustaki umutsuzluğuna adeta bir ilaç olmaktadır (Hökelekli, 2003:245). Aynı duygu, düşünce ve inancı paylaşan bir topluluk içerisinde olmanın iç huzurunu duyan kişi, cemaat ruhu sayesinde beraber bulunduğu insanlara karşı içinde bir sevgi, sempati ve güven duygusu hissedecektir. Dolayısıyla bu durum da onun yalnızlık duygusunu, sıkıntılarını ve gerginliklerini yok edecektir.

Kierkegaard (2004), umutsuzluk içinde bulunan bir insanın durumunu: “Eğer yaşamın yalnızca umutsuzluğu taşıyorsa gerisinin hiçbir önemi yoktur! İster zaferler isterse yenilgiler söz konusu olsun, senin için her şey kaybedilmiştir, sonsuzluk seni artık hiç içine almaz, seni hiç tanımamıştır veya daha da kötüsü seni tanıırken seni kendi ben'ine, umutsuzluğun ben'ine çiviler!” (s.38) şeklinde ifade etmektedir.

Dini inanç ve değerlerin başta gelen fonksiyonu insanın hayatına bir anlam kazandırmak olduğu için dini inanç ve tecrübeye sahip olan insan, hayatın yapısından kaynaklanan boşluk, anlamsızlık ve ölüm gibi insanı umutsuzluğa sürükleyen birtakım kaygıların üstesinden rahatlıkla gelebilmektedir. Zira Allah'a, kadere, kainattaki düzene ve ahirete olan inanç, insana karşılaşılabilecek en kötü tecrübelerin bile bir anlamının olduğunu öğreterek umutsuzluğa düşmesine engel olabilmektedir. Çünkü umut en zor durumlarda insanın harekete geçebilmesini sağlayan bir “psikolojik güç” kaynağı olmaktadır (Kimter, 2002:188-189). İnanan kişi umduğunu, umutları gerçekleştirebilecek yegane güç olan Allah'tan beklemektedir. Mü'min kimsenin, dünyası için de ahireti için de ümidi vardır. Kısacası o, inancının gereği olarak sürekli umut içerisinde olmak durumundadır. Çünkü Yüce Allah “Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz” (Zümer, 39:53) buyurarak umutsuzluğu yasaklamıştır. Allah'a gönülden inanan insan onun her şeye gücünün yetebileceğini ve her şeyi değiştirebileceğini bilir. Başına gelen kötü şeylerin sonunda hayır, iyi diye düşündüğü

şeylerin sonunda şer olabileceğinin farkındadır. Kısacası din, inanan insanı umutsuzluk çukurundan kurtararak, ona umut vaat etmekte ve hayatına anlam vermektedir.

3.2.2.2. Yalnızlık

Yalnızlık, bireyin kendisini diğer bireylerden ayrı hissetmesi ve onlara üstü kapalı bir ihtiyaç duymasıdır. Yalnızlık, basit bir yalnız olmadan daha ileri hoş olmayan çağrışımlara sahiptir. Nitekim birey tek başına olabilir ama yalnızlığın negatif ve hoş olmayan yönlerini yaşamaz. Yalnızlık, fiziksel bir tek başınalık anlamına gelmez. O, diğer bireylerin olduğu bir ortamda, bireye kendini hissettirebilir (Kayıklık, 2000:48-49).

Fiziksel yalnızlık, çözümlenebilen bir yalnızlık türüdür. İnsanlar yorulduklarında, içinde yaşadıkları ortamın kalabalığından bunaldıklarında veya hayati bir konuda karar verecekleri zaman, dinlenmek ve kendilerini dinlemek için çoğu zaman yalnız kalmayı tercih edebilmektedirler. Bu insanlar fiziksel olarak yalnız kalmalarına rağmen düşünce ve eylem bakımından yalnız değildirler. Çünkü hayatlarının her aşamasında, geliştirdikleri her yeni düşüncede ve yaşama biçiminde diğer insanlar sürekli vardır (Geçtan, 1991:109; Özodaşık, 2001:18).

Psikolojik yalnızlık ise insana öylesine acı veren ve ürküten bir duygudur ki insan bu durumla yani içine düştüğü duygu ile yüz yüze gelmemek için her türlü çabayı göstermekten geri kalmaz. İnsan sosyal bir varlıktır, kendisinin hayatı dolu dolu, coşkulu bir biçimde yaşayabilmesi için diğer insanların varlığına ihtiyacı vardır. İnsanın varlık sebebi ve değeri toplum içindeki aktivitesi ile orantılıdır. Medeni ve modern insan, sosyalleşmesini; pozitif duygu, düşünce ve davranışlarla tamamlayabilmiş, bütün estetikliği bünyesinde barındıran kimsedir. İnsanlarla birlikte olma, hayatı paylaşma ve onlar için sorumluluk alma, yaşama biçimini anlamlı ve coşkulu kılarken yalnızlık ise ya bir kaçış ya bir yok oluş ya da tüm duygularla içe kapanıştır. Bu yaşama tercihi, anlamsız ve coşkusuz bir iletişim sürecidir (Özodaşık, 2001:18; Geçtan, 1991:111).

Yalnızlık duygusu kişisel bir nitelik arz eder ve kişiden kişiye değişik özellikler gösterir. Yalnızlık hissi yaşayan insanların, yüzlerinde bu duygunun belirtileri vardır. Bu insanlar, genelde psikolojik çöküntü içinde olup, yüz ifadeleri anlamsız, dalgın olarak bir noktaya bakan ve her şeyden kaçıp kendilerini soyutlayan davranış kalıbı içindedirler. Güçsüzlüklerini ve çaresizliklerini kabullenirler. Olaylar karşısında sinik, halsiz ve tepkisiz insanlardır. Bu tip belirtilerin süresi ve şiddeti, yalnızlığa sebep olan

tesirin önem derecesi ile birlikte, kişide yaptığı ruhsal ve bedensel streslere de bağlıdır (Yıldırım, 2002, http).

Çağdaş sanayi toplumlarının oluşmasından sonra, toplum içinde adaptasyonunun bir sarsıntı geçirdiğini derinden hisseden yeni insan, birtakım problemlerle karşılaşmıştır. Kendi kendisine adını koyamadığı, ifade edemediği bu problemler insanı çeşitli zorlanma ve sorunların içine itmiştir. Bu insan, yeni toplum içindeki uyum güçlüğü ve çeşitli sorunlara karşı verdiği savaşımla, tarihin hemen hiçbir döneminde karşılaşmadığı kadar yalnız, yapayalnız yaşamaktadır (Özodaşık, 2001:12).

Fromm'a göre yalnızlık ve hiçlik duyguları insanın "normal" sorunudur. İnsan bir kez evren içindeki durumunun gerçekten farkına vardığında, varoluşunun önemsizliğiyle yüzleşmek zorunda kalır. Fromm'a göre insanın güçlerini harekete geçiren temel etmen, onun içinde bulunduğu "belirsizlik" durumudur. Eğer paniğe kapılmadan gerçekle yüzleşebilirse, yaşamın kendi başına bir anlamı olmadığını ve ancak kendinde var olan güçleri, harekete geçirerek yaşamına anlam katabileceğini fark edebilir (Geçtan, 1996:309).

Bugün büyük şehirlerin caddelerinde, modern üniversite kampüslerinde ve geniş sanayi merkezlerinin varoşlarında insan, etrafındaki büyük kalabalıklara rağmen yalnız kalmakta, tek başına kalmış olmanın ezikliğini ve ıstırabını derinden duymaktadır. Fakat acı olan odur ki, yeni toplum içindeki bu yalnız insan içinde yüzdüğü sorunların ne adını koyabilmekte ne de bu sorunlarına bir çıkış yolu bulabilmektedir. Hatta Ortega, tüm hayatı yalnızlığın kuşattığını ifade eder. Ona göre "Yaşamak kökten yalnızlıktır." (Özodaşık, 2001:9-12). Ö. Asaf'ın ifadesiyle "Yalnızlık duygusu içe ait bir kavram olduğu için paylaşılamaz da, paylaşılsaydı yalnızlık olmazdı"(Yıldırım, 2002, http). Bu duyguyu C. S. Tarancı (2004), 'Yalnızlık Macerası' isimli şiirinde şu şekilde ifade ediyor (s. 200):

Yalnızlık Macerası

Öyle yalnız kaldım ki hayatımda
Kimi gün öldüm, kimi gün ilah oldum
Çok zaman annemin dizlerine hasret
Koydum başımı kendi dizlerime
Doya doya ağladım.

Yalnızlık ve din ilişkisine bakacak olursak; yalnızlık ve dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı araştırmalar bir ilişkiden söz etmemektedirler. Örneğin; Rubenstein ve Shaver yaptıkları bir araştırmada dindarlıkla yalnızlık arasında bir ilişki

olmadığı sonucunu elde etmişlerdir (Kayıklık, 2000:48-49). Yine Kayıklık (2000) tarafından yapılan araştırmada da dindarlık ve yalnızlık arasında bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır (s.81).

Buna karşın, Sadler ve Johnson duygusal dinin en güçlü güdüsünün yalnızlık olduğunu söylerler (Kayıklık, 2000:81). Kimter'e (2002) göre de, ibadetler sayesinde kişi, benliğin dar kalıplarını aşarak, diğer insanlarla bütünleşir. Yalnızlık ve içe kapanıklık hallerinden kurtularak, kendisiyle ve diğer insanlarla barışık, dışa dönük ve sosyal bir fert haline gelir. Mü'min kimse, herhangi farz bir ibadeti gereğince yerine getirdiğinde ruhen ve vicdanen huzurla dolmakta ve Allah'a karşı vazifesini yerine getirmiş olanmanın verdiği iç huzuru, gönül rahatlığı ve güvenliği içerisinde gelecekle ilgili kaygılarından uzaklaşabilmektedir. Ayrıca, sonuçta elde etmesi mümkün bir mükafatın gizli ümidiyle, moral düzeyini yüksek tutabilmektedir (s.191). Sonuç olarak dindar insanın ibadetlerle veya tanrıyla bir çeşit iletişim kurarak yalnızlık duygusundan kurtulacağı düşünülebilir. Ayrıca dinin bazı pratikleri yerine getirilirken doğal olarak diğer insanlarla bir araya gelme ve kaynaşma da mümkün olabilmektedir. Bunun neticesinde kişi yalnızlık duygusundan kurtulabilmekte ve daha huzurlu bir hayat yaşayabilmektedir.

3.2.2.3. Ölüm Korkusu

Ölüm tecrübesi, insanlık tarihinde merkezi bir öneme sahiptir. Hatta bu tecrübenin, bizim insan olma sürecimizi başlattığını da söyleyebiliriz (Gadamer, 2004:144). Her zaman ölüm bizimle olmuş ve olmaya da devam edecektir. İnsan varlığının ayrılmaz bir parçası olmasından dolayı ölüm, hepimizin çok ilgi duyduğu bir konu olmuştur. İnsanoğlu ortaya çıkışından beri ölüm üzerinde düşünmüş ve onun gizemlerini bulmaya çalışmıştır. Çünkü ölüm sorusunun cevabı hayatın anlam kazanmasında önemli bir rol oynar. Hayatın en yüce manevi değerleri, ölümün düşünülmesinden ve araştırılmasından doğabilmektedir (Yıldız, 1998:20).

İnsan, varoluşunun temel yapısını kavramak ve varlık nedenini anlamlı bir biçimde çözüme kavuşturmak gereksinimindedir. Ancak varlığı anlamlı bir biçimde kavramak, ölümün ve anlamsızlığın da bilincinde olmayı gerektirir. İnsanın özgürleşerek varlığını anlamlı kılma çabası, gerçekte içindeki ölüm korkusu ve hiçlik duygusunu bastırma amacına dönüktür. Çünkü insanın doğası, özgürlük, kaygı, karamsarlık, çelişki, ölüm korkusu, nedensizlik ve anlamsızlık gibi karmaşık duygularla donatılmıştır. Heidegger korkuyu yalnızca özgürlük ve varoluşla ilgili endişeler

açısından değil, her şeyden önce ölüm endişesiyle ilişkilendirmektedir. Bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır: “Ölüm karşısında insan çaresizdir. Ölüm korkusu, yaşamın anlamını yok eden, insanı ezen ve hiçleştiren bir korkudur” (Aydın, 2002:217).

İnsanoğlu için doğumdan itibaren tek mutlak gerçek olan ölüm, varoluşun temelinde yatmakta ancak aynı zamanda artık varolmama tehdidini de temsil etmektedir. Dolayısıyla ölümden kaçamayacağının farkında olabilen tek varlık olan insan, varoluşsal bir kaygıyla da karşı karşıya gelmektedir (Karaca, 2000:17). Kübler-Ross (1997), özellikle kanser vb. gibi ölümcül hastalıklara yakalanan hastalar üzerinde yaptığı araştırmasında, ölümlle ilgili beş aşamadan söz etmektedir. Tehlikeli bir hastalığa yakalanan bir hasta bunu öğrenmesinden başlayarak ölene kadar yadsıma ve yalıtılma, öfke, pazarlık, depresyon ve son olarak da kabullenme gibi psikolojik evrelerden geçmektedir.

Kübler-Ross’a göre ölüm fizik bedenini, kelebeğin kozasını terk etmesi gibidir. Ölüm, hissetmeye, görmeye, duymaya, gülmeye devam edilen, gelişmeyi sürdürmenin mümkün olduğu yeni bir şuur durumuna geçiştir. Bu değişim sırasında kaybettiğimiz sadece artık çok eskimiş olduğunu ve bir daha kullanamayacağımızı düşündüğümüz kışlık mantomuzu bir yere yerleştirmemiz gibidir. Ölüm bundan başka bir şey değildir (Yıldız, 1998:21). Bir insanın huzur içinde ölmesini izlemek, bize kayan bir yıldızı anımsatır. Uçsuz bucaksız gökyüzünde, ebediyen sonsuz geceye karışmak üzere sadece bir an parlayan milyonlarca ışıktan bir tanesi... (Kübler-Ross, 1997:318).

“Çok küçük bir çocukken ölümü çok düşünürüz, hatta bazılarımız bu konuyu saplantı haline getirir. Ölümü keşfetmek zor değil. Yalnızca etrafımıza bakıp ölü şeyleri görüyoruz: Yapraklar, zambaklar, sinekler, böcekler. Evcil hayvanlar ölüyor. Ölü hayvanları yiyoruz. Bazen bir kişinin ölümünü duyuyoruz. Kısa bir süre ölümün herkese geleceğini fark ediyoruz. –Büyükannemize, annemize, babamıza, hatta kendimize... Sonunun gelmesi çok korkunç. Artık olmamak” (Yalom, 2002:302). Ölüm, insanın hayatında arzu edilen her şeyin nihayete ermesiyle ilgilidir. Her zaman ve her yerde güzellik, aşk, arkadaşlık ve başarıya ilişkin insani değerler ölüm karşısında tehdit altındadır. Ölüm bize değer verdiğimiz şeylerin trajik, anlamlı, ve anlamsız olarak sona ermesini hatırlatır (Yıldız, 1998:21).

N. Uygur, denemelerinde şu şekilde ifade ediyor: Şimdi şurada göçüp gidecek olsam, benimle birlikte yok olacak olan dünya, bu dünya değil, benim kendi dünyam. Benim kendi işim gücüm, sevgilerimle, özlemlerimle, ağrılarım korkularım, alışkanlıklarım, yorumlarımla, değerlendirmelerimle, etkilerim tepkilerimle, iç

kıvılcıklarım dışı dönüşlerimle, çeşit çeşit duyumlamalarımın oluşan dünya, benim dünyam. Herkesin dünyası gibi benim kendi dünyam da biricik dünya. Benimle var, benden sonra yok. Yalnızca bana özgü bir dünya bu (Uygur, Tarihsiz:93).

Hayat ve ölüm bir bütünün iki parçası gibidirler. Ölüm de doğum gibi hayata aittir (Kübler-Ross, 1997:311). Yani hayatın olduğu yerde mutlaka ölüm de bulunmaktadır. Yalnız bu iki kavramın kendilerine özgü hususiyetleri, her canlı için özel olmalarıdır. Heidegger'in dediği gibi; birçok sorumluluklar başkalarına devredilebilir. Fakat ölüm görevinin bir başkasına devri mümkün değildir. Hayat da tıpkı ölüm gibi bir başkasının yerine yaşanamaz. Zira bir başkası için yaşadığını iddia eden birisi yine kendi hayatını yaşamaktadır (Karaca, 2000:17).

Varoluşçu psikolojinin temel ilkeleri arasında yer alan ölüm kavramı ise şöyle açıklanmıştır: “Ölüm insanların içinde bulunduğu en büyük ikilemdir. İnsan isterse ölümü seçebilir. Fakat istemese de ölümü yaşayacaktır. Ölüm varoluşun çözemediği ama yaşamak zorunda olduğu belki de yaşamın anlamının içinde saklı olduğu en büyük gizemdir” (Yıldız, 1998:20).

Sokrates savunmasında ölümle ilgili olarak şöyle diyor: Ya ölen kimse hiçliğe, yokluğa eriyor, hiçbir şey bilmez oluyor ya da denildiği gibi ölüm bir değişmedir, bulunduğumuz yerden canın, tinin bir başka yere göçmesidir. Ölüm her duygunun kısılması, sönmesi ise deliksiz ve düşsüz bir uykuya benzer. Bir uyku ise ne eşsiz bir kazançtır ölmek! Bir insanın deliksiz ve düşsüz bir uyku çektiği gecelerden birini, yaşamının öbür geceleri ve gündüzleriyle karşılaştırmak için seçmek gerekseydi, bu gecedен daha güzel, daha iyi kaç gece geçirdiğini düşünüp taşındıktan sonra söylemek gerekseydi, herhangi bir yurttaşın değil, koca kralın bile böyle geceleri, geçirdiği öbür gecelere ve gündüzlere bakarak parmakla sayılabilecek kadar azdır, sanırım. Ölüm bu türlü deliksiz ve düşsüz bir uykuya benzer bir şeyse, bence büyük bir kazançtır; öyle ya geri kalan bütün zaman tek bir geceymiş gibi gelecek. Öte yandan, ölüm bizi buradan başka bir yere götürecek bir geçitse, denildiği gibi orada bütün insanlar bir arada toplanıyorlarsa, bundan daha büyük bir iyilik olur mu? (Eflatun, 1996:60-61). Sokrates'a göre hayat ölüm için bir çıraklıktan ibarettir ve hayatın manasının keşfedilmesi için ölüm üzerinde düşünmek gereklidir (Karaca, 2000:42).

Stoacılar ölümü tabii bir olay olarak karşılarlar. İnsanın ölüm fikrine alışması lazımdır. Epiket şöyle diyordu: “Her hareketimizde daima ölümlü olduğumuzu, sonunda öleceğimizi hiçbir zaman aklımızdan çıkarmamalıyız. Çocuğumuzu okşarken, onun fani biri olduğunu hiç akıldan çıkarmamak icap eder, ancak bu takdirde o öldüğünde ıstırap

duymayız.” Epikürcüler de tam aksini düşünürler: “Yaşadığımız müddetçe ölüm mevcut değildir. Ölüncü de biz mevcut değiliz o halde ölümlü düşünmemek lazımdır” (Öner, 1994:18).

Ölüm korkusunu yenebilecek veya en azından azaltabilecek şey ölümle insanın tamamen yok olmayacağı fikridir. Bu da ruhun ölümsüzlüğünü kabullenmekle olur. İlahi dinlerde ahiret fikri vardır. Ölümle insanın tamamen yok olmayacağına, tekrar dirilerek ahiret denen öteki alemde ebedi yaşantısına devam edeceğine inanılır. Orası bir hesap yeridir. İnsan yaptıklarının hesabını orada verecektir (Öner, 1994:27).

İslam dininde de ölüm konusuna geniş yer ayrılmış ve ölüme bir yok oluş olarak değil, bir dönüş olarak anlam verilmiştir. Örneğin; “Biz Allah’a aitiz ve yine O’na dönenleriz” (Bakara, 2:156), “Her canlı ölümlü tadcıdır. Sonra bize döndürülürsünüz” (Ankebut, 29:57), “Ey mutmain nefis, razı olan ve razı olunmuş şekilde Rabbine dön” (Fecr, 89:27-28) gibi ayetlerde görüldüğü üzere “dönmek” fiili kullanılmıştır. Hadislerde ölüm, hayattan bir başka hayata geçiş, en iyi nasihat ve beden kafesinden ruhun bir kuş misali azat olması olarak anlamlandırılmıştır. Ayet ve hadislerdeki ölüm anlayışı tüm İslam alim ve mutasavvıflarının ölüm anlayışlarının kaynağını ve temelini oluşturmuştur (Yıldız, 1998:23).

Mevlana’nın ölüm anlayışında “rücu” (dönmek) ve “vuslat” temaları hakimdir. Ona göre ölüm “ebedi sevgiliye kavuşmaktır”. Asıl ölüm ölmemektir. Ölüm bir evrim ve sonsuza uçmaktır. Hak ile hak olmaktır. Allah’a vuslat bulacağı veya ölümsüzlüğe erişeceği geceyi “şeb-i arus” (gerdek gecesi) metaforu ile ifade eden Mevlana Allah’a kavuşturacağı için ölümlü şekerden bile lezzetli bulmaktadır. Bir başka mutasavvıf Hallac ise, “ben bir kuşum, burası benim kafesim ve hapishanem idi, ben burada mahpus olarak yaşıyorum” ve “beni öldürünüz dostlarım, benim hayatım ölümümde! Benim ölümüm yaşamaktır, hayatım ölmektir!” ifadeleriyle İslam’daki ölüm anlayışını ebedi bir üslupla ifade etmektedir (Yıldız, 1998:23).

Dindeki ölüm, son değil yeni bir hayata açılan yolculuktur. Ölümün gemiye benzetildiği bir hikayede bir sahilde durmuş denize açılan bir gemiye veda ederek el sallayan bir grup insan tarif edilmişti. Gemi yalnızca yelken direği görünene kadar uzaklaşmıştı. Sonra direk de gözden kaybolunca seyredenler, “Gitti” diye mırıldanmışlardı. Ama tam o sırada uzaklarda bir yerde başka bir grup insan ufku tarıyor, direğin yükseldiğini görüyor ve “İşte geldi” diyorlardı (Yalom, 2002:35). Hikayede de görülmüş olduğu gibi, ölüm, ahiret inancı olan insanlar için bir mekan değişikliğidir. Dünya mekanından ahiret mekanına yapılan bir yolculuktur. Dindar

insanların ölüm algısı inanmayanlara göre farklıdır. Bu nedenle ölümü daha kabullenici bir tavırla karşılamaları beklenebilir.

3.2.2.4. İntihar

Bundan yaklaşık birkaç asır önce başlatılan ve geçtiğimiz yüzyıl da gün yüzüne çıkarılan Batılılaşma çabaları, 'intihar' kelimesinin de ilk defa kullanılmaya başlandığı döneme rastlar. İntihar kelimesi Türkçe'ye Tanzimat dönemi ile girmiştir. Batı dillerindeki romanlarda görülen 'suicide' sözcüğüne karşılık Tanzimat döneminde Türkçe'ye çevrilen eserlerde, 'kendini katletme'nin yerine 'intihar' kelimesi kullanılmaya başlanmıştır (Özen, 1997:39).

Camus 1946 yılında yazdığı "Ne Kurban Ne Cellat" adlı denemesinin girişinde yaşadığımız çağı korku çağı olarak nitelendirerek şöyle diyor: Yaşadığımız dünyada en çarpıcı gerçek insanların büyük bölümünün geleceğe inançlarını yitirmiş olmalarıdır. Oysa geleceğe, olgunlaşmaya ve ilerlemeye yönelik umut olmadan anlamlı bir yaşamdan söz edilemez (Aydın, 2002:3). David Hume, intiharla ilgili 18. yüzyıl rasyonalistlerinin "önemsiz, özel bir eylemi canavarca bir suçla dönüştürmenin saçma ve küstahça" olduğu fikrini sonuna kadar savundu. Kendi görüşlerini ise şu temel üzerine inşa etti: "İnsanın evrende bir istiridye kabuğundan daha önemli bir yeri yoktur" (Özen, 1997:23).

İnsan anlamsız bir varoluşu hüküm giymiş bulunmaktadır; o zaman da, "Bu anlamsızlıktan intihar yolu ile kurtulmak, acaba akıllıca bir iş değil midir?" sorunu ortaya çıkar. Varoluşçular, özellikle A. Camus Sysiphe efsanesinde ve G. Bataille Le Coupable (Suçlu) adlı romanında bu soruya olumsuz yanıtta bulunur: İnsanın büyüklüğü, dünyanın anlamsızlığına karşı başkaldırma tutumundan ileri gelir. Çok düşsel bir doyum bu; çünkü, başkaldıran kişi, kendisini böyle bir dünyaya fırlatıp atan ve belalı yazgısında yalnız bırakan kişiyi kötüleyip yere çalmaktan hoşlanmaz. Küfürler boş bir gökyüzünde dağılır, kaybolur gider (Foulquie, 1998:81).

Camus'nun "Yabancı"sının kahramanı Meursault şöyle diyor: "Başkalarından önce ölecektim, su götürür yanı yok bunun. Ama herkes bilir ki hayat yaşamaya değmez. Aslına bakarsanız, insan ha otuzunda ölmüş ha yetmişinde, pek önemli değildi... Şimdi de olsa, yirmi yıl sonra da olsa, yine bendim ölecek olan... Değil mi ki insan ölecekti, öyleyse bunun ne zaman ve nasıl olacağı pek önemli değildi" (Camus, 1998:115).

Sokrates Phaidon'da Kebes ile konuşurken şöyle der: Biz insanlar bu dünyada kapalı bir yerde gibi bulunuyoruz ve oradan kaçıp kurtulmaya hakkımız yok diye, gizemlerde öğretilen söz bana pek yüksek o derece de kavranılması güç görünüyor. Fakat bu sözde pek iyi söylenmiş, hiç olmazsa bir şey var ki o da Tanrıların bizi kayırmaları, biz insanların da Tanrıların malı olmamızdır. Bunun doğruluğuna inanıyor musun?

Kebes: İnanıyorum, dedi.

Sokrates: Sözüne devam ederek, mesela dedi, kölelerinden biri, emrin olmadan kendisini öldürürse, sen ona kızmaz mısın, elinden gelse onu cezalandırmaz mısın?

Kebes: Elbette cezalandırırım, dedi.

Sokrates şöyle cevap verdi: İşi bu bakımdan dikkate alırsak, Tanrı (bugün bana emrettiği gibi) emretmedikçe insanın kendini öldürmeye hakkı olmadığını söylemek saçma değildir (Eflatun, 1963:11). Bu diyalogda dinin de savunduğu gibi insanın yaşamını sonlandırma hakkının olmadığı ifade edilmiştir.

Dinin bu konudaki tavrına gelince; İslam sosyal yaşamın bütününe kuşattığı ve fertleri çepeçevre sararak toplumu ön plana çıkardığı için bireysel bencilliği engellemekte ve bundan doğacak olumsuzlukları da daha en baştan ortadan kaldırmaktadır. Bu toplumsal sorumluluğun üzerine bir de, "Tanrının verdiği canı ancak Tanrı alır." ilkesi yerleştirildiğinde inanan insanların intihardan uzak durması beklenebilir (Özen, 1997:94).

İslam dininde intihar, yasaklanmaktadır. Nisa suresinin 29. ayetinde ölçü ortaya konulmuştur: "...İntihar etmeyiniz..." Kuran ve hadisler insanın yaratılışına ters düşen intiharı yasaklamış ve büyük günahlardan saymıştır. İntiharı, dini bir hüküm olarak yasaklamanın yanı sıra, inananların hayatına anlam bütünlüğü kazandırarak da intihardan uzaklaştırmaktadır. Çünkü din, bir manalar bütünü olarak insanın tüm hayatını kuşatmakta ve ona rehberlik yapmaktadır. Böylece yaşamını anlamlandırarak yaşam motivasyonu vermektedir.

3.2.3. Anlam Arayışına Kuran'ın Yaklaşımı

Temelde Kur'an kendisine inananlar için tam bir anlam sunmakta ve kafasındaki sorulara da yanıtlar vermektedir. İnanan insan bu inancını kalbine yerleştirdiği andan itibaren kendisini hedefe götüren işaretler bulmakta zorlanmayacaktır. Kendisinin bu dünyadaki yerini, değerini ve nasıl yaşaması gerektiğini öğrenecektir.

Aristo'ya göre evrene biçim veren güç, evrendeki oluşu ilk hareket ettiren güç "Allah"tır. Çünkü her şeyin başlangıcında bulunan bu yapıcı ilk güç, aynı zamanda, her şeyin sonunda da bulunur. Evrendeki her şeyin amacı yine Allah'tır. O halde evrendeki oluş, Allah'a doğru yönelmiş bir oluştur. Evrenin tüm amacı en sonunda yeniden "Allah'a ulaşmak"tır (Aster, 2000:219).

Kuran'ın ayetlerine baktığımızda; Kur'anda insanın üstün özelliklere sahip bir varlık olduğu belirtilir (Tin, 95:3). Evrendeki her şeyin onun hizmetine sunulduğu vurgulanır (Mülk, 67:15). Dünya yaşamının iyi değerlendirilmesi gerektiği bildirilir (İnşikak, 84:15), iyi davranışların neler olduğu, bunlara yönelen kişilerin ödüllendirileceği anlatılır (İnşikak, 84:25). Bütün bunları bilmek, insanın yaşamı anlamlandırmasını sağlar. İnsan buna göre davranışlarına yön verir, huzurlu ve mutlu olmaya çalışır.

Ayrıca, Kur'an'a göre hayat bir imtihandır, her türlü nimet insanın nasıl davranacağını ölçmek içindir: "Andolsun sizi korku, açlık, mallarınızdan veya ürünlerinizden eksiltmek gibi şeylerle deneriz. Sabredenleri müjdele!" (Bakara, 2:155), "Mallarınız ve evlatlarınız sizin için bir denemedir, (Allah, onlarla sizi imtihan etmektedir) büyük mükafat ise Allah'ın yanındadır (kim Allah sevgisini mal ve evlat sevgisinden üstün tutarsa o, Allah'ın yanındaki mükafata erişir)" (Tegabün, 64:15), "O, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı. O, üstündür, bağışlayandır" (Mülk, 67:2).

Kuran bir konuyu anlatırken daha baştan amacı bellidir ve hep o amaç takip edilir, Allah her vurgusuyla kendisine işaret eder, yaratıcılığına ve diğer sıfatlarına ya da evrende kurduğu düzene.... Hatta insanın yaşam gayesini "kendisini tanımak ve ibadet etmek" olarak tanımlar (Zariyat, 51:56). İnanan insanın yaşamının gayesi açıktır; Allah hayatın prensiplerini bile koymuştur, insan bu düzene uymalıdır. Bu anlamda, Kur'an baştan sona kendisine inananların anlam arayışına verdiği yanıtlarla doludur.

3.2.3.1. Kuran'ın Düşünmeye ve Sorgulamaya Bakışı

Kur'an-ı Kerim, insanı, varlık olgusunu gözlemeye, bakmaya ve düşünmeye davet etmektedir. Kur'an, aklın, onu bağlayan ve sağlam düşünmesini engelleyen bağlardan kurtulmasına özen göstermiştir. Düşünmeden, doğruluğunu araştırmadan gelenek ve eski görüşlere bağlanmayı doğru bulmamıştır. Yanlış yapılması kaçınılmaz olan zanna uymayı yasaklamış, sağlam delillerin desteklediği doğruya uymaya

çağırıştır. Önyargıya götüren, düşünce yanlışlarına sebep olan eğilim ve isteklerin etkisine girmeyi de hoş görmemiştir (Necati, 2000:144).

Kuran'da sorgulama konusuna gelince; Kur'an felsefi bir amaç için sorgulama yapmaz. Hıristiyanların "Her yol Roma'ya çıkar." sözü gibi Kur'anda da her yol Allah'a ulaşmak için vardır. Bu anlamda sorgulamadan bahsedebiliriz, Kur'an baştan sona bu sorularla doludur. Her şeyden önce insanın kendi yaratılışına dikkat çekilir (Alak, 96:3). Sonra dağlara (Gaşiye, 88:20), taşlara (Fecr, 89:9), uçan kuşa (Mülk, 67:19), deveye (Tekvir, 81:4), karıncaya (Neml, 27:18), bulutlara, yağmura, rüzgara....ve daha bir çok şeye... Allah, insanın düşünerek, aklını kullanarak, kendisini bulmasını, keşfetmesini ister. Evrende olan hiçbir şey salt kendisi için var değildir, onlardan her biri bir ayettir. Yerde ve gökte ne varsa Allah'a, O'nun varlığına, kudretine ve çeşitli sıfatlarına işaret eder.

Kur'an, aklımızı kullanmamızı isterken evrendeki düzene ve varlıklara dikkatimizi çeker. Çevremizden ve doğadaki olaylardan örnekler verir. Evrenin ve içindeki varlıkların kendiliğinden var olamayacağını, yüce bir yaratıcı tarafından yaratıldığını vurgular. Bununla ilgili olarak Kuran'da şöyle buyrulur: "Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüzüp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında... düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) bir çok deliller vardır" (Bakara, 2:164).

"Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır, işte buralarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır" (Ra'd, 13:4). Yine Kur'an geçmiş toplumların yaşam öykülerinden söz eder. Onların peygamberlerle yaptıkları mücadeleleri anlatır ve işledikleri hataları açıklar. Bunlar üzerinde insanların düşünmesini ister. Böylece tarihte yapılan hataların tekrar edilmemesini amaçlar.

"İnsan, hissi idrak döneminde hayvanla ortaktır. Ancak insan, Allah'ın kendisine verdiği akıl ile hayvanlardan ayrılmakta, düşünceye yetkin olmakla da eşya ve olaylarda inceleme ve etüt yapmakta, külli kaideleri cüzilerden çıkartmakta, öncüllerden sonuçlara gitmektedir. İnsanın düşünceye muktedir olması, kendisini ibadetlere ehliyetli kılmış, kendisine ihtiyar ve iradenin sorumluluğı yüklenmiştir" (Necati, 1998:113).

Din, pek çok konuda insanın aklına seslenir ve ondan aklını kullanmasını ister. Örneğin; din, Yüce Allah'ın evreni ve içindeki varlıkları bir düzen içinde yarattığını

belirtir. Güneş, ay, yıldızlar ve gezegenlerin birbirine çarpmadan kendi yörüngelerinde hareket ettiğinden söz eder. Allah'ın doğayı, insanı, hayvanları, bitkileri, dağları en güzel biçimde yarattığını açıklar. Evrendeki bu düzen üzerinde insanın düşünmesini, araştırma ve gözlem yapmasını ister. Bununla ilgili olarak bir ayette şöyle buyrulur: “(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?” (Gaşıye, 88:17-20).

Kur'an insanlardan akıllarını kullanarak iyi, güzel ve yararlı davranışlarda bulunmalarını ister. Kötü ve zararlı davranışlardan ise kaçınılmasını öğütler. Bununla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulur: “Muhakkak ki Allah, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder. Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye öğüt veriyor” (Nahl, 16:90). Bir başka ayette de; “Ana babaya iyilik edin, kötülüklerin açığına da gizlisine de yaklaşmayın ve Allah'ın yasakladığı cana kıymayın. İşte bunlar Allah'ın size emrettikleridir. Umulur ki düşünüp anlarsınız” (Enam, 6:151) denilir.

İslam, insanı varlık olgusunu incelemeye, Yüce Allah'ın yaratma sanatını düşünmeye, yere-göğe, kendine ve evrende olan bütün yaratıklara bakmaya davet etmiştir. “Onlar ki; gerek ayakta gerek otururken ve gerek yanları üzerinde hep Allah'ı zikrederler; göklerin ve yerin yaradılışı konusunda düşünürler, “Ey Rabbimiz, bunu boşuna yaratmadın, Sen yücesin, o halde bizi ateşin azabından koru derler” (Al-i İmran, 3:191). Buna benzer çok sayıda ayet vardır. Allahu Teala bununla ilgili: “Kendi nefislerinde hiç düşünmediler mi?” (Rum, 30:8), “De ki, bakın göklerde ve yerde neler var!” (Yunus, 10:101), “De ki, yeryüzünde bir gezinin bakın, yaradılışı ilkin nasıl yapmış? (Ankebut, 29:20), “İnsan neden yaratıldığa bir baksın” (Tarık, 86:5), “De ki size bir şeyi öğütleyeyim: Allah için ikişer ikişer ve teker teker durup düşününüz” (Sebe, 34:46) buyurmuştur.

Allah insanı evrene ve çeşitli evrensel tablolara bakmaya, onun eşsiz yapısını, sağlam düzenini düşünmeye teşvik etmektedir. Nitekim aynı şekilde insanı ilimleri elde etmeye, Allah'ın çeşitli ilim sahalarındaki sünnet ve kanunlarını öğrenmeye teşvik etmektedir. Biz gözleme, düşünme ve araştırmaya yönelik olmak üzere bu çağrıyla, Kur'an'da birçok yerde bulmaktayız:

“De ki: Yeryüzünde gezin, bakın yaratmaya nasıl başladı...” (Ankebut, 29:20), “Hiç yeryüzünde gezmediler mi ki düşünecekleri kalpleri, işitecekleri kulakları olsun. Zira gözler kör olmaz; fakat göğüslerdeki kalpler kör olur” (Hac, 22:40), “Göklerin, yerin melekutuna ve Allah'ın yarattığı şeylere... bak(ıp ibret al)madılar mı?” (Araf, 7:185), “Göklerde ve yerde olanlara bakın!...” (Yunus, 10:101), “İnsan (şu) yiyeceğine

bir baksın. (Nasıl) Biz suyu döktükçe döktük. Sonra toprağı güzelce yarıdık, orada bitirdik dane(ler), üzüm(ler), yonca(lar), hurmalar, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyve(ler) ve çayır(lar); sizin ve hayvanlarınızın geçimi için” (Abese, 80:24-32).

Bu ve benzeri ayetlerde, tetkike, gözleme, düşünmeye, yer ve gökte bütün yaratıklarda evrensel fenomenlerde ilmi araştırmaları yapmaya açık çağrı bulunmaktadır. Kur’an, insanı sadece tabiattaki fenomenler üzerinde düşünmeye, ilmi araştırmaları yapmaya sevk etmemektedir. O aynı şekilde insanın nefsi konusunda, onun biyolojik ve psikolojik oluşumunun gizemini düşünmeye de teşvik etmektedir. O, bununla da insanı biyolojik, fizyolojik, tıpsal ve psikolojik sahalarda keşiflerde bulunmaya çağırmaktadır (Necati, 1998:114). “Kendi içlerinde hiç düşünmediler mi ki Allah, göklerde, yerde ve bu ikisi arasında bulunan her şeyi ancak hak olarak ve belirtilmiş bir süreyle yaratmıştır?” (Rum, 30:8), “İnsan neden yaratıldığına bir baksın: Atılan bir sudan yaratıldı. Bel ile kaburga kemikleri arasından çıkan (bir sudan)” (Tarık, 86:5-7).

Kur’an insan yaşamında düşünmenin önemini açıklamakta aklını ve düşüncesini çalıştıran insanın değerini göstermektedir: De ki: Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? (Zümer, 39:9). Kur’an aklını ve düşüncesini kullanmayanların durumunu, hayvanlardan daha aşağı bir durumda mütalaa etmektedir: “Allah katında canlıların en kötüsü, düşünmeyen sağırlar ve dilsizlerdir” (Enfal, 8:22), Yoksa sen onların çoğunun işittiklerini, düşündüklerini mi sanıyorsun? Hayır, onlar hayvanlar gibidir, hatta onlar yolca daha sapıktır (Furkan, 25:44).

Kur’an, insandan davranışlarında bilinçli olmasını istemektedir. Bu nedenle de insanları düşünmeye, aklını kullanmaya, araştırma ve inceleme yapmaya çağırmaktadır. Kurandaki “Aklınızı kullanmıyor musunuz?” (Bakara, 2:44), “Siz hiç düşünmez misiniz?” (Al-i İmran, 3:65), “Hala akıl erdiremiyor musunuz?” (Enam, 6:32), gibi ifadeler bunu açıkça ortaya koymaktadır. Kuran’da aklın müştakları 49 sefer, aynı şekilde fikrin müştakları da 18 sefer dile getirilmiştir (Necati, 1998:116).

Görüldüğü gibi Kuranda insanın düşünmesi, aklını kullanması istenmekte ama bunu neden yapması gerektiğı, kendine verilen aklın hangi işleve hizmet etmesi gerektiğı de vurgulanmaktadır. Aklını kullanmanın gayesi yüce yaratıcının keşfedilmesidir. Eğer akıl onu bulmaya hizmet etmiyorsa bir anlam ifade etmez.

3.2.3.2. Kuran’da Sorgulama ve Düşünmenin Bir Metot Olarak Kullanılışı

İnsan, yaşamında çözme ihtiyacı duyduğu birçok problemle karşılaşmaktadır. Onun kendi kendisine yönelttiği ve karşılığını bilmediği her soru bir problemdir. Genellikle insan, yaşamında problem olarak kabul edilen karşılaştığı birçok durum hakkında cevap bulmaya çalışmaktadır. Bu bazen kendisi için gerçekleştirmeye çalıştığı belirli bir hedeftir. Ancak kişi onu hedefine ulaştıracak yolları bilememekte ve bazı engeller onu hedefinden alıkoymaktadır. İnsan kendisine arız olan herhangi bir problemin hallini düşündüğünde, psikologların etüt ve analizlerinde başvurdukları belirli evreleri takip eder. Bu evreler problemi bilme, problemin konusuyla ilgili deliller toplamak, hipotezler ileri sürmek, hipotezler düzenlemek ve hipotezin doğruluğunu değerlendirmektir. Günlük yaşamımızda karşılaştığımız bütün problemlerin çözümünde bu evrelere tabi oluruz. Nitekim tecrübelerinde, ilmi deneyleri tatbik eden ilim adamları da bizzat bu evrelere tabi olurlar. Ancak onlar, gözlemlerinin tatbiki, deneylerin derlenmesi, arşiv ve tahlilinde daha çok objektif, hassas kaydedilen nesnel araçları kullanırlar (Necati, 1998:116).

Kur’an problemlerin çözümünde bize düşüncenin genel olarak izleyeceği yolun açık örneklerini vermektedir. Biz bunu, İbrahim (as)’ın kıssasında, evreni yaratan yüce tanrıyı bilmeye ulaştıracak, düşüncenin kendisine tabi olduğu yolda bulmaktayız: “İbrahim, babası Azer’e demişti ki: ‘Sen putları tanrılar mı ediyorsun? Doğrusu ben seni ve kavmini açık bir sapıklık içinde görüyorum.’ Böylece biz İbrahim’e göklerin ve yerin melekutunu (büyük ve harikulade muhteşem varlıklarını) gösteriyorduk ki kesin inananlardan olsun. Üzerine gece basınca (İbrahim) bir yıldız gördü; ‘Budur Rabb’im’ dedi. Yıldız batınca ‘Ben batanları sevmem’ dedi. Ay’ı doğarken görünce: ‘Budur Rabb’im’ dedi. O da batınca ‘Rabb’in bana doğru yolu göstermeseydi, elbette sapan topluluktan olurdu’ dedi. Güneş’i doğarken görünce: ‘Budur Rabb’im, bu daha büyük’ dedi. (O da) batınca dedi ki: ‘Ey kavmim, ben sizin (Allah’a) ortak koştüğünüz şeylerden uzağım (Enam, 6:79). ‘Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben (O’na) ortak koşanlardan değilim!’” (Enam, 6:74-79).

İbrahim (as), kendi kavminin ibadet ettiği putlara ibadetin faydasızlığının bilincine vardı. Çünkü insan, bizzat kendisi bunları elleriyle yapmaktadır; nasıl olur da o kendi elleriyle yaptığı şeye tapar diye düşündü: “(Ellerinizle) Yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz? dedi” (Saffat, 37:95). Sonra bu putların hiçbir etkinlik ve kuvvetleri yoktur. Bundan dolayı da, Tanrılık ile nitelenmelerine imkan yoktur. Tanrı ise, kuvvetli,

güç yetiren, evrende bağımsız, yaptırımları yapan, nimeti karşılıksız veren ve rızkları dağıtandır.

“Peki dedi, siz Allah’ı bırakıp da size hiçbir fayda ve zarar vermeyen şeylere mi tapıyorsunuz?” (Enbiya, 21:66). İbrahim (as), putlara ibadet etmenin faydasızlığı ve Rablığa layık olmadıklarının bilincine varınca: Kim bu evrenin sahibi? sorusu üzerinde düşünmeye başladı.

İbrahim (as), bu problemi hissedince kendisinde, evrenin tanrısını ve yaratıcısını bilme amacına ulaştıracak düşünceye iten kuvvetli bir güdünün varlığını hissetti. İbrahim (as), bundan sonra gözetleme aşamasına geçerek bilgi ve açıklamaları toplamaya girişti. Gökte ve yerde tanrıyı bilmeye götüren çeşitli evrensel tabloları gözetlemeye başladı. Yıldızlara, aya, güneşe, gökteki ve yerdeki diğer evrensel başka tablolara baktı. İbrahim (as)’ın böyle davrandığı, şu ayetten anlaşılmaktadır: “Böylece biz İbrahim’e göklerin ve yerin melekutunu gösteriyorduk ki, kesin inananlardan olsun.”

Çeşitli evrensel tablolardan oluşan gözlem ve bilgileri safhasında İbrahim (as), bazı faraziyeleri ortaya koydu. Gece olunca karanlık gökte bir yıldızın parlamadığını görünce “İşte bu tanrıdır.” imgesini, bir hipotez olarak ortaya attı. Ancak batıp kaybolmak suretiyle bu yıldızın değişkenliğini anlayınca, uygun olmayan bir hipotez olduğu düşüncesiyle kabul etmedi. Çünkü Tanrının değişken olmaması, sürekli mevcut olması ve kaybolmaması zorunluydu. Ayı karanlıklar arasında parlar görünce, “Bu ay tanrıdır” imgesini, bir başka hipotez olarak ortaya attı. Onun da battığını görünce, Tanrılık niteliklerine uygun olmadığı gerekçesiyle bu hipotezini de kabul etmedi. Güneşin ışık ve ısıyla dünyayı doldurduğunu ve diğer yıldızlardan daha büyük olduğunu görünce, başka bir hipotez daha ortaya koyarak “Bu güneş Tanrıdır” dedi. Ancak onun da battığını görünce, Tanrılık niteliklerine uygun olmadığı gerekçesiyle bunu da kabul etmedi.

Uygun olmadıkları gerekçesiyle bütün bu hipotezlerin uzak birer ihtimal olmasından sonra Hz. İbrahim (as), son olarak “Tanrı, topyekün yıldızları, yer ve gökleri ve bunlardaki bütün varlıkların yaratıcısıdır” şeklindeki imgeyi, bir hipotez olarak ortaya atarak “Ben tamamen yüzümü gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim ve artık ben (O’na) ortak koşanlardan değilim!” dedi. Şüphesiz Hz. İbrahim (as) son olarak kendisini doğruya ulaştıran hipotezi düşünmüş, evrensel tablolardan oluşan diğer gözlemlerden birçoğunu toplamış ve bu hipoteze zıt bir şey görmemiştir. Bilakis Allah’ın eşsiz yaratıkları ve eserlerinde gördüğü her şeyin, evrendeki mükemmel düzenin, kuvvetli, güçlü ve bilgili bir tanrının varlığına gösterge olduğunu müşahade

etmiştir. O, bu evreni ve bu şekildeki mükemmel ve hassas düzene sahip içindeki varlıkları yaratandır (Necati, 1998:117-119).

Bunun gibi İbrahim (as)’ın Allah’ı bilmeye ulaşma kıssasını dile getiren ayetlerde, Kuran’ın problemlerin halledilmesinde hassas ve açık düşünme işleminin evrelerini ne şekilde nitelediğini görmekteyiz. Burada Allah aklımızı kullanarak, merak ederek ve sorgulayarak gerçeğin izinin sürülebileceğini ve doğruya ulaşılabilceğini göstermektedir.

Kuran’da bilgilerin sıhhatini kontrol etme, problemleri araştırma konusunda kesin bilgilere ulaşmak için de, deneysel araştırma metodunun esasını da bulmaktayız. Kur’an, sadece evrenin fenomenlerinde gözlem, nazar ve düşünceye çağırarak yetinmemekte o bize, deneysel araştırma için iki realite örneğini de sunmaktadır. İbrahim (a.s), Allah’a, dirilişe inanmasına rağmen deneysel bir realite olmak üzere Allah’ın ölüleri nasıl dirilttiğini görmeyi istemek suretiyle kalbinin iman ile tatmin olmasını istemiştir. “İbrahim de bir zaman: Rabbim ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster! Demişti”. (Allah), “İnanmadın mı?” dedi. (İbrahim): “Hayır (İnandım), fakat kalbim kuvvet bulsun diye (görmek istiyorum) dedi” (Bakara, 2:260).

Allah, İbrahim (a.s.)’ın bir deneysel realite olmak üzere ölüleri nasıl dirilttiğini görme isteğini reddetmemiş, onun isteğine cevap vermiştir: “... O halde kuşlardan dördünü tut, onları kendine çek (kendine alıştır) sonra kesip onlardan her dağın başına birer parça koy. Sonra onları kendine çağır, koşarak sana gelecekler. Bil ki, Allah, daima galip ve hikmet sahibidir” (Bakara, 2:260).

Kur’an, diriliş hususunda İsrail oğullarından birisinin kalbinden şüpheyi giderme konusunda bir başka olaya daha işaret etmekte, bunu da, diriliş eylemi için hissi müşahede yoluyla gerçekleştirdiğini bildirmektedir (Necati, 1998:120). “Yahut şu kimse gibisini (görmedin mi) ki, duvarları, çatıları üstüne yığılmış (alt üst olmuş) ıssız bir kasabaya uğramıştı; “Allah, bunu böyle öldükten sonra nasıl diriltecek?” demişti. Allah da kendisini yüz sene öldürüp sonra diriltti. “Ne kadar kaldın?” dedi. “Bir gün ya da bir günün birazı kadar kaldım” dedi. (Allah) “Hayır, dedi, yüz yıl kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak, bozulmamış. Eşeğine bak, seni insanlar için bir ibret kılalım diye (bunları böyle yaptık). Kemiklerine bak, nasıl onlara et giydireyoruz! “Bu işler ona açıkça belli olunca: “Allah’ın her şeye kadir olduğunu biliyorum” dedi” (Bakara, 2:259).

Kur’an, insanın kurmuş olduğu akli teorilerde, delil getirmenin zorunluluğuna işaret etmektedir: “Yoksa O’ndan başka tanrılar mı edindiler? De ki; (Bu hususta kesin) delilinizi getirin...” (Enbiya, 21:24), “...Allah ile beraber başka bir tanrı mı var? De ki:

Eğer doğru iseniz delilinizi getirin” (Neml, 27:64). Kısacası insan görebilirse ve fark edebilirse çevresindeki, evrendeki her şey onu Allah’a götürür, yaratıcıya ulaştırır. Allah’ı bulup onun istediği şekilde yaşayan insan dünyada ve ahirette huzuru yakalayacaktır. Böylece yaşam amacı gerçekleşmiş olacaktır.

3.2.4. Hadis’in Düşünmeye ve Sorgulamaya Bakışı

Hadislerde de Kur’andaki sorgulamanın ve düşündürme şeklinin benzerini görürüz. Varlık aleminde bulunan bütün nesnelere Allah’ı tanıtır ve O’na işaret eder. Yapılan sorgulamalar kişiyi yaratıcıya götürmelidir. Allah’ı ve sıfatlarını keşfetmek için düşünülür. Peygamber efendimiz de yüce Allah’ın ayetlerini, yaratılıştaki güzelliği düşünmeye davet etmiştir.

Allah’ın yaratma sanatı hakkında tefekkür ve düşünce ibadet çeşitlerinin en üstünlerindedir. Yüce Allah’ın ayetleri, yaratma sanatı, evrende hareket halinde olan sağlam düzeni ve evrenin bütün dış görünüşüne hükmeden sabit kanunlar hakkında düşünmek, bu evrenin bir yaratıcısı ve idarecisi olduğuna inanmak için yeterlidir. Bu yüzden Peygamberimiz (s.a.v) Allah’ın yarattıkları hakkında düşünmeyi tavsiye ederken, insan aklının kavrama kapasitesinin üstünde olan zatı hakkında düşünmeyi hoş görmemiştir. İnsan aklı sadece, yaşadığı dünyada kavranabilecek şekilleri, onlardan oluşturduğu kavramları, onlardan çıkardığı külli anlamları düşünebilir. İnsan aklı bu yolla, bilinen alemde hiçbir benzeri olmayan Allah’ın zatı hakkında ve gayb alemi hakkında düşününce çaresiz sapıtacak ve helak olacaktır. Bu hadiste insan aklının eksik ve son derece sınırlı olduğuna da işaret vardır. İnsan aklı, bilinen alem, duyu organları vasıtasıyla elde edilen bilgiler ve ondan çıkardığı kavramlar çerçevesinde çok iyi düşünebilir. Fakat bilinen alem ötesinde gerçeği kavramaya güç yetiremez ancak Yüce Allah’ın bir vergisi olarak vahiy ve ilahi ilham yoluyla kavrayabilir (Necati, 2000:145-145).

Peygamberimiz (s.a.v) düşünme görevini yapan aklı, Abdu’l Kays’lı Eşec’e söylediği sözlerle övmüştür: “Sende, Allah ve Resulünün sevdiği iki özellik vardır: Hilm ve Sebat (İnae)”. Nevevi bu hadisin açıklamasında “Hilm; akıllı davranmak, inae ise aceleyi terk ve sebatlı olmaktır. Akıl, sahibi olan kişiyi övülmüş sıfatlardan olan Yüce Allah ve Peygamberimiz (s.a.v.)’ın yanında sevgili kılan özelliklerle donatır. Akıl, sahibini doğruya, hayra iletir, sapıklık ve şerden uzaklaştırır” demiştir (Nevevi, 1972:I/189).

Peygamberimiz (s.a.v.) arkadaşlarını düşünmeye, akli kullanarak ve kıyas yaparak sonuç çıkarmaya teşvik ederdi. Muaz b. Cebel’le ilgili hadis buna örnektir (Tirmizi, Trhsz:II/441): Muaz b. Cebel’i Yemen’e gönderirken sordu:

“- Nasıl hüküm vereceksin?

- Allah’ın kitabıyla.

- Hüküm vereceğin husus Kuran’da yoksa?

- Peygamber (s.a.v.)’in sünnetiyle.

- Peygamberin sünnetinde de yoksa?

- Kendi görüşümle hüküm veririm, deyince; Peygamberimiz (s.a.v.): Elçisinin elçisini başarılı kılan Allah’a hamd olsun” buyurdu.

Peygamberimiz bu hadiste, ashabını düşünmeye, hükmü Kuran ve Sünnette bulunmayan hayatın problemleriyle karşılaşınca akli kullanarak sonuca varmaya teşvik ediyor. Hakimlere içtihatlarıyla karar vermeyi öğüt veriyor; bu konuda ahirette sevap alacaklarını söyleyerek özendiriyor. Peygamberimiz (s.a.v.) Amr b. As’a: “Hakim içtihatla karar verir, doğru karara ulaşırsa iki sevap alır, içtihatla yanılırsa bir sevap alır” (Buhari, 1989:7/7222) buyurdu.

Peygamberimiz (s.a.v.) ashabını, çeşitli konularda bazı sorular sorarak yetiştirirdi. Bu sorulara cevap vermeleri sırasında görüşlerini öğrenerek, sorularla ilgili hususlarda düşünmelerini sağladıktan sonra doğru cevabı verir, onları öğretmek istediği bilgilerle donatırdı. Abdullah b. Ömer’in rivayet ettiği hadis bunun misallerinden biridir: Peygamberimiz (s.a.v.), bir ağaç vardır ki yaprağını dökmez, o, mümin gibidir, söyleyin bakalım, bu ağaç hangisidir? İnsanlar çöldeki ağaçları saymaya başladılar. Abdullah der ki; “Aklıma bu ağacın hurma olduğu geldi ancak söylemeye utandım. Sonunda, hangisi olduğunu sen söyle ey Allah’ın Resülü dediler. Peygamberimiz: (s.a.v.) “O hurmadır, cevabını verdi” (Buhari, 1989:I/283).

Peygamberimiz (s.a.v) sordu: Biliyor musunuz, müflis kimdir?

- Bize göre müflis, parası ve malı kalmayıdır, dediler.

- Ümmetimden müflis olanlar, kıyamet günü namaz, oruç ve zekatla gelen, şuna sövdüğü, buna iftira ettiği, onun malını yediği, bunun kanını akıttığı, öbürünü dövdüğü için iyilikleri ona buna dağıtan, verecek sevabı kalmadığı için, onların günahlarından alınıp kendisine yüklenecek olan sonra da Cehenneme atılacak kimsedir” (Müslim, 1992:III/1997) buyurdu. Başka bir hadisinde, Peygamberimiz (s.a.v.) “Soru sormak olmasaydı, ilim yok olurdu” (Darimi, 1992:I/48) diyerek, bilgi elde etmede soru sormanın önemine işaret etmiştir.

Bilgi ve uzmanlığı olan kimselere soru sormak, ilim ve marifet sağlamaya, cehaleti yok etmeye götürür. Cabir anlatır: “Bir defasında sahabeyle birlikte yolculuğa çıkarlar. Yolculardan birine taş değer ve kafası yarılr, sonra da gece banyo yapması gerekir. Arkadaşlarına: “Bu adam teyemmüm edebilir mi?” diye sorulur ancak böyle bir ruhsatın olmadığı söylenir. Adam yıkanır ve ölür. Döndüklerinde, Peygamberimiz (s.a.v.)’e olanları anlatırlar. “Onu öldürenlerin Allah canını alsın. Bilmiyorlarsa, sorsaydılar ya! Bilmemenin çaresi ancak sormaktır” (Ebu Davud, Trhsz:I/93) buyurur.

Diyalog ve tartışma, düşüncenin olgunlaşması, yanlışlardan ve doğruya ulaşmasına mani olan engellerden korunması için önemli olan etkenlerdendir. Yüce Allah, Peygamber (s.a.v.)’e ashabıyla müşavere yapmasını emretti: “Yapacağın işlerde onlarla istişare et” (Al-i İmran, 159) buyurdu. Münakaşa ve diyalogda meselenin çeşitli yönleri ortaya çıkar, sınırları çizilir, meselenin çözüme kavuşmasına yardımcı olacak veya problemi başarılı bir şekilde çözecek yeni görüşler ortaya atılır. Peygamberimiz (s.a.v.) ashabıyla görüş alış verişinde bulunurdu. Bedir savaşına girmeden önce onlarla istişare yaptı, ensarın savaşmak istediğinden emin oldu. Ayrıca ashabıyla Bedir savaşının yeri, zafer sonrası Kureyş müşriklerinden esir düşenler konusunda da müşavere yaptı. Hendek savaşında da onlara danıştı ve şehrin etrafına hendek kazılması konusunda İranlı Selman’ın görüşünü kabul etti. Peygamberimiz (s.a.v.) ashabını müşavereye teşvik eder ve cesaretlendirirdi. Bu bağlamda: “...Danışan pişman olmaz” (Münavi, 1972:V/442) buyurmuştur.

Görüldüğü üzere Peygamberimiz, insanların düşüncelerini, sorgulamalarını istemiş ve inceleyerek araştırarak karar vermelerini salık vermiştir. Müslümanların aklını kullanmasını, verileri toplayarak değerlendirme yapmasını, böylece daha bilinçli, daha farkında olunan bir hayat yaşamalarını tavsiye etmiştir.

SONUÇ

Varoluşun tarihi bize ulaşabildiği kadarıyla insanın neden, nasıl, niçin, kim, nerede sorularıyla biteviye meşgul olduğunu göstermektedir. İnsan ben kimim, nereden geldim, nereye gideceğim vb. şeklinde insanoğlunun değişmeyen sorularına cevaplar aramıştır. Gerçekten de insanı insan yapan en önemli özelliklerden biri de herhalde onun kendisini çevreleyen dünyayı, içinde yaşadığı toplumu, geçmişi ve bütün yanları ile bizzat kendisini tanımak ve bilmek istemesidir.

Böyle bir ihtiyaç ile güdülenen birey, büyük ölçüde kendisini tatmin edecek bir takım açıklamaları arama, bulma ve bunları sınamayla meşguldür. Bütün bu soruları sormasını hayatı sorgulama olarak düşünebiliriz. Çünkü o gerek fiziksel gerekse de sosyal çevresinde olup bitenlere bir anlam vermek zorundadır. Bu anlam arayışında pek çok dünya görüşü, ulaşılmak istenen hedefler, mücadelesi verilen umutlar, harekete geçiren arzular önemli birer kare oluşturabilir. Bu noktada, insanın düşünen bir varlık olarak sorgulamasına, dinin de verdiği bir yanıt vardır. Din zaten insanlara bir anlam, gaye ve amaç sunmak için vardır. O, insanın dünyayı bilme ihtiyacından çok, dünyaya ve onu idare eden ilkeye, Tanrıya, insan hayatının bir anlamı olduğuna inanma ihtiyacına karşılık verir.

Konumuz bağlamında, temel olarak insanın hayatı sorgulamasıyla meşgul olmuş bir bilim dalı olan Felsefeye baktığımızda; onun insan hayatının bir anlamı olup olmadığını, ne tür bir hayatın gerek bireysel, gerek toplumsal olarak en iyi hayat olduğunu araştırdığını görürüz. Onun arkasında bulunan en temel güdüyü, Sokrates'in şu cümlesi en iyi biçimde ifade etmektedir: "Araştırılmayan, incelenmeyen, üzerinde düşünülmeyen bir hayat, yaşamaya değmez."

Yaşamın anlamını ve insanın bu dünyadaki değerinin ne olduğunu tartışarak, hayatı sorgulama konusunu ilgilerinin odağına yerleştiren varoluşçu düşünce geleneği ise bireyin, hayatı anlamlandırma ve kendi yaşamını oluşturmada özgür olması gerektiğini savunmuştur. Onlara göre insan kendi seçimleriyle kendini oluşturur. O halde birey kendinden sorumludur. Yani eylemlerinden sorumludur. Yaşam saçmadır, anlamsızdır ve insanın dünyada olmasının bir nedeni yoktur. O yüzden temel sorunlarından biri intihardır. Varoluşçu filozoflar yaşam yaşanılmaya değer mi sorusuyla hep ilgilenmişlerdir. İntiharı bireyin saçma ve anlamsız giderme olanağı olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü yaşamla gelen yurt özlemi ölümle dağılacaktır.

Onlara göre insan, kuşkuların verdiği acıyla kıvranan, yalnızlık ve önemsizlik duygularıyla ezilmiş, çaresiz bir varlıktır. İnsan dünyaya bırakılmıştır. Onun dünya karşısında duyacağı ilk duygu bulantı olacaktır. Yaşamı anlamlandırmak için özgürlük gereklidir ve başkaldırı bir yaşam felsefesi olarak benimsenmelidir. Başkaldırma yasal yetkeye karşı çıkıştan çok insanın kendisini engelleyen şeyler, kendisine boğuntu veren şeyler karşısında kararlı bir direniş durumu ya da dirençli tutum alması anlamına gelir. Başkaldırma insanın dünyada olmakla kapıldığı saçma duygusuna karşı koyuşun bir biçimidir.

Varoluşçu Felsefede, bütün filozofların aynı düşünceyi paylaştıkları ve aralarında farklılık olmadığı söylenemez. Hatta Topçu'ya göre (1999) bu düşünürler o kadar özgündürler ki, bu sebepten varoluşçu filozofların sayısı kadar Varoluşçu Felsefe vardır diyebiliriz (s.28). Örneğin, Schopenhaur'a göre yaşam acılardan ibarettir. Yaşam o kadar kötüdür ki bu dünyada yaşamış olmak insana verilebilecek en büyük cezadır. Oysa Camus'ya göre yaşam güzeldir. Onun dışında bir kurtuluş yoktur.

Bu iki görüşün aslında bir noktada birleştirilmesi de mümkün olabilir. Varoluşçuların genelinde görülen, hayata karşı olumsuz tepkinin kökeninde yaşamaya duyulan sevgi olabilir. Hayatı severler ve hayatı terk etmek istemedikleri için isyan ederler. Bu isyan bazen ölüme karşıdır. O yüzden ölüm korkusunu çok işlemektedirler. Onlara göre insan hep ölümsüzlüğü arayan varlıktır. Bunu bulamadığı için de hem ölümü hem de hayatı suçlamaktadır

Varoluşçular arasındaki bir başka ayırım da dine yaklaşımda görülmektedir. Örneğin, Sartre'a göre, insan dünyaya bırakılmış, terkedilmiş bir varlıktır. Varoluş sorunlarına diğer varoluşçulardan farklı bakan Jasper ve Marcel'e göre ise her şeyin temelinde Tanrı dediğimiz şey yatar. İnsan Tanrının bilgisine de inançla ulaşabilir. Biz varoluşumuzu Tanrının varlığını benimsemekle gerçekleştirebiliriz. Buna göre her şey Tanrının varlığıyla açıklanır. Tanrının yüce varoluşu sınırlı insan aklının kavrayabileceği bir şey değildir. Bizim yazgımız Tanrının varoluşuna bağlıdır. Bu varoluşu biz ancak içe bakışla sezebiliriz.

Psikolojide de hayatın nasıl daha mutlu ve anlamlı olacağıyla ilgili çeşitli cevapların verildiğini görüyoruz. Örneğin Freud'un yanıtında, insan yaşamının ilk yıllarına atıf yapılmaktadır. Ona göre, Psiko-seksüel evrelerin her birinde mutlu, başarılı deneyimler geçirmek anlamlı, mutlu bir hayat kurmak için önemlidir. Adler ise bireysel eksiklik duygusuna dikkat çekmekte ve insanın bundan kurtulması gerektiğine işaret etmektedir. Bireysel eksiklik duygusunu yenmek için de insanlığın ortak amaçları

yönünde çalışmak gerekmektedir. Rank'ın ve Sullivan'ın yaklaşımlarında ise bireyin hayatının anlam kazanmasında çevresiyle olan ilişkisine ve iletişimine vurgu yapılmaktadır. Çünkü insanlar arasında karşılıklı etkileşim önemlidir. İnsan bu etkileşimi olumlu yönde kurar ve hem kendiyile hem de diğer insanlarla doğru iletişimi yakalarsa yaşamı da huzurlu ve mutlu olacaktır. Fromm'a göre ise insanın en önemli sorunlarından biri yabancılaşmadır. Birey buna çözüm bulursa mutluluk yolunda ilerlemiş ve böylece yaşamını da anlamlandırmış olur.

İnsan, anlam arayan ve anlamla yaşayan bir varlıktır. Anlam onun için bir ihtiyaçtır. Anlam arayışı da bu ihtiyacın bir dışavurumudur. Sonuç olarak, insanlar, ben neyim, nereden geldim, nereye gideceğim, niçin varım, nasıl hareket etmeliyim, hangi davranışlar iyi, hangileri kötüdür gibi sorulara sahiptir. Onun doğasında merak ve anlama duygusu vardır. Bu merakla, düşünmekte ve sorgulamaktadır. Bazen daha iyiyi aramak için, bazen bir şeyi anlamak için, bazen de yaşadığı hayatın olumsuzluklarını değiştirmek için arayışını sürdürmektedir.

Bu arayışa çeşitli cevaplar verilebilir. Hatta her bireyin bu soruya vereceği farklı yanıtlar vardır. Bu yanıt bazen dini bir düşünceyle ilgili olabileceği gibi, bazen de kişisel bir felsefeyle veya amaçla da ilgili olabilir. Seçilen her amacın, onu seçen kişiye sunduğu derin anlamlar vardır ki kişi bu sebeple o amacı takip eder ve peşinden gider. İnsanın anlam şemasını zaman olmuş mitler doldurmuş, zaman olmuş dinler bu ihtiyaca cevap vermiştir. Bazen de bunlar dışındaki başka unsurlar devreye girmiştir. Ancak insanın bu bitmeyen anlam arayışı hep varolmuştur. Bu insanın anlam ihtiyacının bir göstergesidir. Hatta bazen hayatın bir anlamının olmadığı düşünülmüştür. O yüzden bazılarına göre belki de yaşamın anlamı, anlamsız olduğudur. Anlamı varsa da bunu biz bilemeyiz.

İnsan, hayatı sorgularken, hayatın anlam bulmasında önemli bir yeri olan din olgusunu biraz daha açacak olursak, dinin insanla birlikte var olan onunla yaşayan bir olgu olduğunu görüyoruz. İnsanın hayatında bir gerçek olarak kendisini hissettiren dini inançlar, bireyin davranışlarını etkileyerek bütün hayatını kuşatmaktadır. İnsanlığın tümü düşünüldüğünde, dinin, insan hayatında, kendini hissettiren evrensel bir olgu olduğunu çok az kişi inkar edecektir. Dinin insanın varoluşuyla başlayan varlığı insanla birlikte sürüp gidecek gibi görünmektedir. Din, arzularıyla, istekleriyle, hedefleriyle insanı bir bütün olarak saran ve onu kuşatan bir unsurdur. İnsanın her türlü arzusunda bir şekilde kendisine yer edinmektedir.

Sonuç olarak, hayatımızı daha anlamlı kılmak için duyduğumuz yoğun gereksinim, bizi dini hakikatlere yakınlaştırmıştır. Çünkü; bütün dinlerin özünü, şu soruya verilen cevap teşkil eder: Neden varım, beni kuşatan sonsuz kainatla ilişkim nedir? Bu sorulara yanıt bulan insan, hayatına da anlam bulmuş olacaktır.

İnsanoğlu doğumuyla ölümü arasındaki ömür çizgisi içinde farklı dönemlerden geçmekte ve beden yapısına göre içinde bulunduğu yaşa göre bu dönemlerde farklı özellikleri göstermektedir. Bu evrelere, hayatı sorgulama ve dini düşüncenin değişimini odak olarak ele alıp kısaca değinecek olursak, örneğin; çocukluk döneminde kimi zaman sorgulama gündeme gelse de çocuğun bunları çevreye uyum sağlama ve taklit gibi amaçlarla yaptığı görülmektedir. Fakat zihinsel gelişimine paralel olarak her geçen gün hayatı sorgulama ve düşünme de artmaktadır. Buna bağlı olarak dini yaşantısı da sorgulamadan uzak kalamamaktadır. Ergenlik dönemine gelince; bu dönem bildiği gibi sorgulamanın, bunalımın zirveye çıktığı bir hayat evresidir. Böyle bir dönemde dini yaşantı da yaşanan hayatın bir uzantısı olarak sorgulamadan ve eleştiriden bağımsız kalamamaktadır. Din, ergenin sorgulamalarına cevaplar vermekte, onun arayışlarına yanıtlar sunmaktadır. Böylece hayatının anlam kazanmasında önemli bir etken olabilmektedir.

Dinin, ergenlikten sonra gelen yetişkinlik döneminde de insan hayatına katkıları devam etmektedir. Din, hayatın yoğun uğraşlarıyla ilgilenen orta yaş insanının özellikle orta yaş bunalımı olarak bilinen kriz döneminde teselli edici bir güç olarak kendisini gösterebilmektedir. Din, orta yaş insanının yaşamında yer edinebilmişse, onun hayatını tümüyle kuşatmakta, ona gaye ve hedefler sunarak hayatını anlamlandırmaktadır. Yaşamın son dönemi olan yaşlılık dönemine gelindiğinde ise; yaşamın faniliğiyle yüz yüze gelen yaşlının, hayatında bir anlam bulmasında din önemli bir etkidir. Kendisine verilen sürenin bittiğini gören yaşlı dinle buluşabilmişse, paniğe kapılmadan yeni ve sonsuz bir hayatın başlayacağına inanıp yaptığı davranışların ödüllendirileceğini de düşünerek daha huzurlu olabilecektir.

Bütün dinler çeşitli boyutlarıyla inananlarına anlamlar sunmaktadır. Hayatın anlamı dünya görüşlerinin ya da daha dar bir anlamda dinlerin sergilediği çeşitli boyutlarla bağlantılıdır. Dinler, hayatın anlamını bazen, kutsal kitabı uygulayabilmek için sıkı sıkıya okumak ve dini törenlere katılmakta, bazen doğrulukta ve Nirvana'ya ulaşmada, bazen uygun ahlaki hayat tarzına göre yaşamakta, bazen bütün varlıkların hayatlarına yönelik bir saygı duygusuna sahip olmada ve bazen de nefsinin silerek, arzu ve isteklere göre değil, akla göre yaşamakta bulmuşlardır.

İslam dininin, Müslümanların hayatına nasıl anlam verdiğini biraz daha detaylandırarak olursak, İslam dininin önemli öğelerini tek tek ele alıp genel bir değerlendirme yapmak konumuzun anlaşılması açısından yararlı olabilir. Örneğin İslam dininin en önemli unsuru Allah'a imandır. Allah'a inanan bir insan, karşılaştığı güçlükleri, üstesinden gelemediği sorunları yüce bir gücün yardımını isteyerek aşmaya çalışacaktır. Güçlü bir varlığa gönülden bağlanması, inanan insana elbette güven ve huzur verecektir. Allah'a içtenlikle inanan ve ona sığınan insan her şeye gücü yeten bir varlığa yönelmenin huzurunu yaşayarak yaşamını daha anlamlı hale getirecektir. Yine ibadetler de bir müminin hayatını anlamlandıran unsurlardandır. İbadetlerde, duasıyla, namazıyla, orucuyla Allah'a tam bir kalple yönelen insan, dünyalık sorunlardan uzaklaşmakta ve içsel bir huzura doğru yol almaktadır. Tüm bu sebepler, inanan insanın hayatına ibadetlerin pek çok anlam kattığını göstermektedir. Dindeki vazgeçilmez unsurlardan bir diğeri de duadır. Dua kulluk bilincinin önemli bir parçasıdır. Allah'a gönülden bağlanan insan ihtiyaçlarını, arzularını, beklentilerini her şeye gücü yeten Rabbine arz etmekte ve ona yalvararak ondan yardım beklemektedir. Dua edilirken belirli kurallara da uymak gereklidir. Bu şartlarda yapılan dualar dua edenin hayatını anlamlandıracaktır. Çünkü insan, her türlü ihtiyacını sonsuz bir güçle paylaşmanın huzurunu ve güvenini duyumsayacaktır.

İnanan insanların, Allah'la olan bağlarının devam etmesinde önemli vasıtalarından biri de tövbedir. Dinine bağlı insanlar öncelikle günah sayılan davranışları yapmamaya çalışmaktadır. Ancak onlar, günah sayılan bir eylemi yaptığında günahkarlık ve suçluluk duygularına kapılmaktadır. Böylesi durumlarda da daha fazla ibadete sarılıp tövbe etmekte ve Allah'a yalvararak affedilmelerini istemektedirler. Böylece Allah'a yönelen, hatalarını itiraf eden ve gerçekten pişman olduğunda affedileceğinin bilincinde olan insan suçluluk duygularından kurtulabilmektedir. Kısacası, tövbe pratiği inanan insanın Allah'la olan ilişkisini güçlendirip onun psikolojik hayatına katkı yapmaktadır.

Din, inanan insanların umutsuzluk ve yalnızlık gibi olumsuz duygulardan kurtulmaları konusunda da yardımcı olabilir. Allah'a gönülden inanan insan onun her şeye gücünün yetebileceğini ve her şeyi değiştirebileceğini bilir. Başına gelen kötü şeylerin sonunda hayır, iyi diye düşündüğü şeylerin sonunda şer olabileceğinin farkındadır. İnsan, arzu etmediği bir hal başına geldiğinde, iradesini o olayın tahribatının yapacağı ruh çöküntüsünü önleme doğrultusunda kullanarak paniğe kapılmadan, metanet göstererek, ona teslim olmaktadır. Allah'a yönelip sabırla ondan yardım istemektedir. Bu şekildeki bir tutum da ona huzur vererek hayatını

güzelleştirecektir. Kısacası din, inanan insanı umutsuzluk çukurundan kurtararak, ona umut vaat etmekte ve hayatına anlam vermektedir.

Yalnızlık konusunda da benzer şeyler söylemek mümkün. Dindar insanın ibadetlerle veya tanrıyla bir çeşit iletişim kurarak yalnızlık duygusundan kurtulacağı düşünülebilir. Ayrıca dinin bazı pratikleri yerine getirilirken doğal olarak diğer insanlarla bir araya gelme ve kaynaşma da mümkün olabilmektedir. Bunun neticesinde kişi yalnızlık duygusundan kurtulabilmekte ve daha huzurlu bir hayat yaşayabilmektedir.

Müslüman, hayatta karşılaşılabileceği her türlü olayın Allah'tan geldiğini bilir ve bunları bir imtihan vesilesi olarak değerlendirir. Allah'tan geldiği için bunları hoş görmesinin mükafatının Cennet olacağını düşünmesi onun huzur duymasına neden olur. Diğer taraftan insan hayatta bir takım haksızlıklarla karşılaşabilir ve ona haksızlıkta bulunan, zulmeden şahıs toplumda sözünü dinleten, güçlü kuvvetli, zengin birisi olduğu takdirde hakkını alamayabilir. Bu tür durumlarda ona zulmedenin dünyada olmasa da ahirette ceza göreceğine ve kendisinin ondan hakkını alacağına inanması ruh sağlığını koruyabilir.

Yine bilindiği gibi insan içgüdüsel olarak ne pahasına olursa olsun, kendi varlığının devam etmesini arzu eder. Çünkü onda yaşama arzusu vazgeçilmez bir tutkudur. Bu arzu, başka bir istekle değiştirilemez. Ondaki varolma ve bunu devam ettirme isteği insanın özünde mevcuttur. Din insanın bu vazgeçilmez talebine de sahip çıkar ve onun varlığını kendi inanç sistemi ile sağlama alır. Ahiret inancı bu sonsuz hayat özleminin ifade bulmasında önemli bir gerçektir.

Bu şekilde düşünen bir insan ölümden de korkmayacaktır. Ölüm korkusunu yenebilecek veya en azından azaltabilecek şey ölümle insanın tamamen yok olmayacağı fikridir. Bu da ruhun ölümsüzlüğünü kabullenmekle olur. İlahi dinlerde ahiret fikri vardır. Ölümle insanın tamamen yok olmayacağına, tekrar dirilerek ahiret denen öteki alemde ebedi hayata devam edeceğine inanılır. Orası bir hesap yeridir. İnsan yaptıklarının hesabını orada verecektir. Bu hesap vermede mutlak bir adalet hakimdir. İslam dininde de ölüm konusuna geniş yer ayrılmış ve ölüme bir yok oluş olarak değil, bir dönüş olarak anlam verilmiştir.

Dindar insanların hayatını anlamlandıracak ve dünyaya farklı bir gözle bakmasını sağlayacak durumlardan birisi de tasavvufi yaşantılardır. Allah yoluna gönül vermiş insanlar, onun yolundan giderek, ona kulluk yaparak hayatlarını anlamlandırabilmektedirler. Yine pek çok dinin yanı sıra İslam kültüründe de önemli

yansımaları olan Mehdi İncancına baktığımızda, buna inanan insanların, yaşadıkları kötü olaylara bir gün bunlardan kurtulacakları düşüncesiyle sabrettikleri ve olayları bu şekilde anlamlandırdıkları görülmektedir. Beklenen Mehdinin hayaliyle pek çok zorluğa ve güçlüğü göğüs gerilebilmekte ve bu inanç bir teselli edici güç olarak kullanılmaktadır. Böylece, mehdi inancı inanan insanlara bir umut vererek yaşama tutunmasını sağlamakta ve umutsuzluktan uzaklaştırmaktadır.

Kur'anın anlamla ilgili yaklaşımına baktığımızda, Kur'an kendisine inananlar için tam bir anlam sunmakta ve kafasındaki sorulara da yanıtlar vermektedir. İnanan insan bu inancını kalbine yerleştirdiği andan itibaren kendisini hedefe götüren işaretler bulmakta zorlanmayacaktır. Kendisinin bu dünyadaki yerini, değerini ve nasıl yaşaması gerektiğini öğrenecektir. Bu bağlamda, Kur'an insanın üstün özelliklere sahip bir varlık olduğunu belirtir. Evrendeki her şeyin onun hizmetine sunulduğu vurgulanır. Dünya yaşamının iyi değerlendirilmesi gerektiği bildirilir, iyi davranışların neler olduğu, bunlara yönelen kişilerin ödüllendirileceği anlatılır. Bütün bunları bilmek, insanın yaşamı anlamlandırmasını sağlar. İnsan buna göre davranışlarına yön verir, huzurlu ve mutlu olmaya çalışır.

Kur'an bir konuyu anlatırken daha baştan amacı bellidir ve hep o amaç takip edilir. Allah her vurgusuyla kendisine işaret eder, yaratıcılığına ve diğer sıfatlarına ya da evrende kurduğu düzene dikkat çeker. Hatta insanın yaşam gayesini ibadet etmek olarak tanımlar (Zariyat:56). İnanan insanın yaşamının gayesi açıktır, Allah hayatın ilkelerini koymuştur, insan bu düzene uymalıdır. Kur'an baştan sona zaten kendisine inananların anlam arayışına verdiği yanıtlarla doludur.

Kur'anda sorgulama konusuna gelince; Kur'an felsefi bir amaç için sorgulama yapmaz. Hıristiyanların "Her yol Roma'ya çıkar" sözü gibi Kuran'da da her yol Allah'a ulaşmak için vardır. Bu anlamda çok fazla sorgulamadan bahsedebiliriz, baştan sona bu sorularla doludur. Her şeyden önce insanın kendi yaratılışına dikkat çekilir, sonra dağlara, taşlara, uçan kuşa, deveye, karıncaya, bulutlara, yağmura, rüzgara...ve daha bir çok şeye... Allah, insanın düşünerek, aklını kullanarak, kendisini bulmasını, keşfetmesini ister. Evrende olan hiçbir şey salt kendisi için var değildir, onlardan her biri bir ayettir. Yerde ve gökte ne varsa Allah'a, onun varlığına, kudretine ve çeşitli sıfatlarına işaret eder.

Hadislerde de Kuran'daki sorgulamanın ve düşündürme şeklinin bir benzerini görürüz. Varlık aleminde bulunan bütün nesnelere Allah'ı tanıtır ve O'na işaret eder. Yapılan sorgulama kişiyi yaratıcıya götürmelidir. O'nun sıfatları keşfedilmelidir.Hz.

Peygamber de yüce Allah'ın ayetlerini düşünmeyi, yaratılıştaki güzelliği araştırmayı tavsiye eder. İnsanların düşünmelerini, sorgulamalarını ister ve inceleyerek araştırarak karar vermeye davet eder. Müslümanların akıllarını kullanmalarını, böylece daha bilinçli, daha farkında olunan bir hayat yaşamalarını önerir.

Özetle bu çalışma, hayatın anlamını arayan insan için, genel olarak din olgusunun daha özelde ise İslam dinin nasıl bir yanıt verdiğini ortaya koymuştur. Bu anlamda, dinin inanç esasıyla, ibadetiyle, duasıyla, inanan insanın hayatını bir manalar bütünü olarak kuşatıp anlamlandırdığı sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede çalışmamızın amacına ulaştığı kanısını taşıyarak bundan sonraki çalışmalara kaynaklık edeceğini umut etmekteyiz.

KAYNAKLAR

- Abe, M., (2002), "Budizm'de Hayatın Anlamı", (Çev., G. Varım) J. Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı İçinde*, İstanbul: Say Yayınları.
- Adjukiewicz, K., (1994), *Felsefeye Giriş, Temel Kavramlar Ve Kuramlar*, (Çev., A. Cevizci), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Adler, A., (1993), *Yaşamın Anlamı ve Amacı*, (Çev. K. Şipal), Ankara: Say Yayınları.
- Akarsu, B., (1998), *Çağdaş Felsefe, Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Albayrak, A., (2002), "Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği", H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Allport, G., (2004), *Birey ve Dini*, (Çev., B. Sambur), Ankara: Elis Yayınları.
- Argyle M.; Hallahmi, B. B., (1975), *The Social Psychology of Religion*, London and Boston: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Armstrong, C., (1998), *Tanrı'nın Tarihi*, (Çev., O. Özel, H.Koyukan, K.Emiroğlu), Ankara: Ayraç Yayınları.
- Arslan, A., (2001), *Felsefeye Giriş*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Aster, E. V., (2000), *Felsefe Tarihi*, (Uyarlayan: V. Okur) İstanbul: İm Yayınevi.
- Ateş, S., (1983), *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Ankara.
- Ayan, T., (2002), *Kuş Dili*, <http://historicalsense.com/Archive/Fener42.htm>. (17.09.2005).
- Aydın, A., (2002), *Yaşadığımız Dünya*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- , (2000), *Düşünce Tarihi ve İnsan Doğası*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Aydın, H., (1999), *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aydın, M., (1987), *Din Felsefesi*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.
- Bahadır, A., (2002a), *İnsanın Anlam Arayışı ve Din*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- , (2002b), "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- , (1999), "Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din", (*Doktora Tezi*), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baltaş, A., ve Baltaş, Z., (1990), *Stres Ve Başa Çıkma Yolları*, İstanbul: Remzi Kitapevi.

- Bayraktar, M., (1987), *İslam İbadet Fenomenolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Benson, H. & Myers, P., (2002), “Tıp Açısından Din”, (Çev., A. Atabek), R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Berger, P. L., (1993), *Dinin Sosyal Gerçekliği* (Çev., A. Çoşkun), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Berthrong, J., (2002), “Konfüçyüsçülük: Ruhlara ve Tanrılara Hizmet Etmenin Yolları”, (Çev., G. Varım), J. Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* İçinde, İstanbul: Say Yayınları.
- Bilgin, N., (1994), *Sosyal Bilimler Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir: Ege Yayıncılık.
- Birand, K., (1954), *Dilthey ve Rickert’te Manevi İlimlerin Temellendirilmesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Örnek Matbaası.
- Boutroux, E., (1997), *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, (Çev., H. Katipoğlu), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, Yayınları.
- Buhari, (1989), *Sahih-i-Buhari ve Tercemesi I-XVI*, (Çev., M. Sofuoğlu), İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Camus, A., (1998), *Yabancı*, (Çev., V. Günyol), İstanbul: Can Yayınları.
- , (1985), *Başkaldıran İnsan*, (Çev., T. Yücel), Ankara: Kuzey Yayınları.
- Carrel, A., (2001), *Dua*, (Çev. A. Yücetürk), İstanbul: Yağmur Yayınevi.
- , (1997), *İnsan Denen Meçhul*, (Çev., Y. Ender), İstanbul: Hayat Yayınları.
- Certel, H., (2003), *Din Psikolojisi*, Ankara: Andaç Yayınları.
- Chapple, C. K., (2002), “Caynacılık ve Yogada Hayat Gücü”, (Çev., G. Varım), J. Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* İçinde, İstanbul: Say Yayınları.
- Clark, W. H., (2004), “İman Problemi”, (Çev. A. R. Aydın), A. R. Aydın (Der:) *Birey ve Din, Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar* içinde, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cox, J., (2004) *Kutsal İfade Etmek, Din Fenomenolojisine Giriş*, (Çev., F. Aydın), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Crain, W., (2000), *Theories of Development, Concepts and Applications*, New Jersey: Prentice-Hall, Upper Saddle River.
- Cüceloğlu, D., (1997), *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Çubukçu, İ. A., (1996), *Gazzali ve Şüphecilik*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Darimi, (1992), *Sünen I-II*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Doğan, R.; Tosun, C., (2003), *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*, Ankara: Pegem Yayıncılık.

- Dökmen, Ü., (2002), *Yarına Kim Kalacak, Evrenle Uyumlaşma Sürecinde Varolmak, Gelişmek, Uzlaşmak*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Easterbrook, G., (2002), “Anlam Geri Dönerken”, (Çev., A. Atabek), R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı*, içinde, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Ebu Davud, (Trhsz), *Sünen I-IV*, Darü- İhya is- Sünnetin-Nebeviyye.
- Eflatun, (1963), *Phaidon*, (Çev., S. K. Yetkin, H. R. Atademir), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- , (1996), *Sokrates’in Savunması*, (Çev., T. Aktürel), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eliade, M., (2004), *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (Çev., M. Aydın), Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- Ellis, G., (2002), “Bilimin Sınırları Var mıdır?”, (Çev., A. Atabek), R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Erdem, H., (2003), *Ahlak Felsefesi*, Konya: Hü-Er Yayınları.
- Erzurumlu, H. İ. H., (1974), *Marifetname* Cilt: I, (Sadeleştiren, T. Ulusoy), İstanbul: Bahar Yayınevi.
- Eucken, R., (2003) *Hayatın Anlamı* (Çev., İ. Şener) İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- Fırat, E., (1982), *Şahsiyet Gelişiminde Tövbenin Fonksiyonları*, (Yayınlanmamış doçentlik tezi) Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Fischer, L., (1964), *Silahsız Savaşçı, Mahatma Gandhi*, (Çev., E. Tonguç), İstanbul: Varlık Yayınları.
- Fonrobert, C. E., (2002), “Tevrat’ı Çoğaltmak Hayatı Çoğaltmaktır: Yahudi Kültüründe Akıl Yaratıcılığı ve Her Günün Yaratıcılığı”, (Çev., G. Varım), J. Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* içinde, İstanbul: Say Yayınları.
- Foulquie, P. (1998), *Varoluşunun Varoluşu*, (Çev. Y. Şahan), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Frankl, V., (2000), *İnsanın Anlam Arayışı*, (Çev., S. Budak), Ankara: Edesos Yayınları.
- , (1999), *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, (S. Budak), Ankara: Edesos Yayınları.
- Frazer, G. J., (1991), *Altın Dal*, (Çev., M. Doğan), İstanbul: Payel Yayınları.
- Fromm, E., (1991), *Psikanaliz ve Din*, (A. Arıtan), İstanbul: Arıtan Yayınları.
- , (1997), *Hayatı Sevmek*, (Çev., A. Köse), İstanbul: Arıtan Yayınları.
- , (2000), *Sigmund Freud’un Misyonu*, (Çev., Emre Ak), Ankara: Öteki Yayınevi.

- Gadamer, H. G., (2004), "Ölüm Tecrübesi", (Çev., A. R. Aydın), A. R. Aydın (Derleyen) *Birey ve Din, Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Geçtan, E., (1990), *Varoluş ve Psikiyatri*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- , (1996), *Psikanaliz ve Sonrası*; İstanbul: Remzi Kitapevi.
- , (1991), *İnsan Olmak*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Glock, Y. C., (1998), "Dindarlığın Boyutları Üzerine", (Çev., Y. Aktay), Y. Aktay; M. E. Köktaş (Derleyenler), *Din Sosyolojisi İçinde* Ankara: Vadi Yayınları.
- Goethe, (Trhsz), *Faust*, (Çev., K. Çetinoğlu), İstanbul: Beyaz Balina Yayınları.
- Göka, E., (1997), *Varoluşun Psikiyatrisi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Gökberk, M., (1985), *Felsefe Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Güç, A., (2004), *Satanizm*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Günay, Ü., (2001) "Toplumsal Değişme ve İslamiyet", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, Cilt:1.
- Gündüz, Ş., (1998), *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Güngör, E., (1993), *Değerler Psikolojisi*, Amsterdam: Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları.
- Hallahmi, B. B.; Argyle M., (1997), *The Psychology of Religious Behaviour, Belief & Experience*, London and New York: Routledge Ltd.
- Hayta, A., (2002), "İbadetler ve Ruh Sağlığı", H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi içinde*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Heidegger, M., (2001), *Zaman ve Varlık Üzerine*, (Çev., D. Kanıt), Ankara: A Yayınevi.
- Heiler, F., (1958), *Prayer*, (İngilizceye Çev., S. Mccomb), Nev York: Oxford University Press.
- Herrmann, R., (2002), "Hakikatin Kesişen Yolları: Bilim ve Din", (Çev., A. Atabek), R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı içinde*, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Hick, J., (2002), "Hayatın Dinsel Anlamı", (Çev. G. Varım), J. Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı içinde*, İstanbul: Say Yayınları.
- Hjelle, L. A.; Ziegler, D., (1992), *Personality Theories, Basic Assumptions, Research and Applications*, New York: Mcgraw-Hill, Inc.
- Hoffer, E., (1995), *Kesin İnançlılar*, (Çev., E. Günur), İstanbul: İm Yayın Tasarım.
- Hood, R.W ve arkd., (1996), *Psychology of Religion*, New York: The Guilford Press.

- Hökelekli, H., (2002), “Gençlik ve Din”, Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- , (2003), *Din Psikolojisi*, Ankara: T.D.V. Yayınları.
- Izutsu, T., (2000), *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (Çev., S. Ayaz), İstanbul: Pınar Yayınları.
- İbn Manzur, (1994), *Lisanü'l-Arab*, Cilt:13. Beyrut:Daru's Sadr Yayınevi.
- İlhan, A., (1993), *Mehdilik*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- İncil, (2001), İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- James, W., (1945), *The Varieties of Religious Experience*, New York: Longmans Green and Co.
- Jung, C. G., (1999), *Keşfedilmemiş Benlik*, (Çev., C. E. Sılay), İstanbul: İlhan Yayınevi.
- , (1998), *Psikoloji ve Din*, (Çev. R. Karabey), İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Karaca, F., (2000), *Ölüm Psikolojisi*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Kayıklık, H., (2000), “Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme”, (*Basılmamış Doktora Tezi*), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- , (2002), “Bireysel Dindarlığın Psikolojik Kaynakları” *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt:5, Sayı:13.
- , (1994), “Kur'an'ın Işığında İnanan İnsanın Duasına Psikolojik Yaklaşımlar”, (*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- , (2003), *Orta yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*, Adana: Baki Kitapevi.
- Kierkegaard, S., (2002), *Korku ve Titreme*, (Çev., İ. Kapaklıkaya), İstanbul: Anka Yayınları.
- , (2004), *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, (Çev., M. Yakuboğlu), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kılıç, R., (1992), *Ahlakın Dini Temelleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kılıç, S., (1993), *Mitoloji, Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim*, İzmir: Nil Yayınları.
- Kimter, N., (2002), “Dini İnanç, İbadet ve Duanın Umutsuzlukla İlişkisi Üzerine”, H. Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi* içinde, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kitab-ı Mukaddes, (1997), İstanbul: Ohan Matbaacılık.
- Koenig, H., (2002), “İnancın İyileştirici Gücü”, (Çev., A. Atabek), R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, İstanbul: Gelenek Yayınları.

- Kraus, W., (2004), (Edt.), *Yaşamın Anlamı, 200. Ölüm Yıl Dönümü Anısına, Immanuel Kant*, (G.Uyanık, A.Sarı), İstanbul: Birey Yayınları.
- Kula, M. N., (2001), *Kimlik ve Din*, İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- , (2002), “Gençlik Döneminde Kimlik ve Din”, H.Hökelekli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* içinde Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Kulaksızoğlu, A., (2000), *Ergenlik Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kutup, M., (1977), *İslama Göre İnsan Psikolojisi*, (Çev., A. Nuri), İstanbul: Çığır Yayınları.
- Kübler-Ross, E., (1997), *Ölüm ve Ölmek Üzerine*, (Çev., B. Büyükkal), İstanbul: Boyner Holding Yayınları.
- Küçükcan, T.; Köse, A., (2000), *Doğal Afetler ve Din*, İstanbul: İsam T.D.V. Yayınları.
- Kramer, S. N., (2002), *Tarih Sümer’de Başlar*, (Çev., H. Koyukan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Lipner, J., (2002), “Hinduların Hayata Bakış Açısı”, (Çev., G. Varım), J. Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* içinde, İstanbul: Say Yayınları.
- Maalouf, A., (2002), *Ölümcül Kimlikler*, (Çev., A. Boran), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Maslow, A., (1996), *Dinler, Değerler, Doruk Deneyimler*, (Çev., H. K. Sönmez), İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- , (2001), *İnsan Olmanın Psikolojisi*, (Çev., O. Gündüz), İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- Matthews, D., (2002), “Din Sağlık Açısından Yararlı mıdır?” (Çev., A. Atabek), R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- May, R., (1997), *Kendini Arayan İnsan*, (Çev., A. Karpat), İstanbul: Kuraldışı Yayınları.
- Meadow, M. J.; Richard Kahoe, R. D., (1984), *Psychology of Religion: Religion in Individual Lives*, New York: Harper & Row.
- Mevlana, C. R., (2002), *Fihi Ma Fih*, (Çev., A. A. Konuk), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Morris, B., (2004), *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, (Çev., T. Atay) Ankara: İmge Kitabevi.
- Münavi, (1972), *Feyzu'l- Kadir Şerhü'l Camiu's Sagir I- VI*, Beyrut: Darü'l- Marife Yayınları.
- Müslim, (1992), *el- Camiu's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Necati, M. O., (2000), *Hadis ve Psikoloji*, (Çev., M. Işık), Ankara: Fecr Yayınları.

- , (1998), *Kur'an ve Psikoloji*, (Çev., H. Aydın), Ankara: Fecr Yayınları.
- Nevevi, (1972), *Sahih-i Müslim bi Şerhü'l- Nevevi I-XVIII*, Beyrut: Darü'l-Fikir Yayınları.
- Nietzsche, F., (2001), *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, (Çev., T. Oflazoğlu), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Öner, N., (1994), *Stres ve Dini İnanç*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özarpınar, Ö., (1999), *İnsan İnanan Bir Varlık*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özdoğan, Ö., (2004.), "İnsan Peygamber İlişkisi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7, Sayı:19.
- , (2005), "İnsan Allah İlişkisi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt:7, Sayı:21.
- Özelsel, M. M.,(2003), *Halvette Kırk Gün*, (Çev., P. B. Ateş), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Özen, İ., (1997), *İntihar*, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Özodaşık, M., (2001), *Modern İnsanın Yalnızlığı*, Konya: Çizgi Kitapevi.
- Pargament, K. I. and Park, C. L., (1997), "In Times of Stress: The Religion- Coping Connection", B.Spilk and D. N. McIntosh (Edt.) *The Psychology of Religion* içinde, USA, Colorado:Westview Press.
- Pazarlı, O., (1968), *Din Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Peker, H., (1993), *Din Psikolojisi*, Samsun: Sönmez Matbaa ve Yayınevi.
- Peters, F. E., (2002), "Sözü Yayımak: İslam'da Peygamber, Vaiz ve Aziz", (Çev., G. Varım), J. Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* içinde, İstanbul: Say Yayınları.
- Polkinghorne, J., (2002), "Bir Vücuttan Daha Fazlası mı?" (Çev., A. Atabek), R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Püsküllüoğlu, A., (2004), *Türkçe Sözlük, Türkiye Türkçe'sinin Büyük Sözlüğü*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Radindranth, T., (2000), *Yaşamın Kavranışı*, (Çev., İ. Şener; Ç. Öndem), İstanbul: İz Düşüm Yayınları.
- Ratcliff, D., (2004), "Çocukların Dini Kavramları Anlama Şekli", (Çev. A.R. Aydın), A. R. Aydın (Der.), *Birey ve Din, Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar* içinde, İstanbul: İnsan Yayınları.
- The Redhouse Portable Dictionary*, (2003), (Büyük El Sözlüğü, İngilizce-Türkçe, Türkçe- İngilizce), İstanbul: Sev Yayınları.

- Rickman, H. P., (1992), *Anlama ve İnsan Bilimleri*, (Çev., M. Dağ), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Rudd, P., (2002), “Bilim ve Din: Bütün Bunlar Ne İçin?” (Çev., A. Atabek), R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı*, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Runzo, J.; Martin, N. M., (2002), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, (Çev., G. Varım), İstanbul: Say Yayınları.
- , (2002), “Hıristiyanlık Hayatın Anlamını Nasıl Güvenceye Alır?” (Çev., G. Varım), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* içinde, İstanbul: Say Yayınları.
- Runzo, J., (2002), “Hayatla Dinde Eros ve Anlam”, (Çev. G. Varım), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* içinde, İstanbul: Say Yayınları.
- Sarıçoçlu, E., (1997), *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, Samsun: Sidre Yayınları.
- Saydam, B. M., (1997), *Deli Dumrul Bilinci: Türk-İslam Ruhü Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Schopenhauer, A., (2003), *Varolmanın Acısı*, (Der., V. Atayman), İstanbul: Donkişot Yayınları.
- , (2000), *İstencin Özgürlüğü Üzerine*, (Çev, M. Söyler), Ankara: Öteki Yayınevi.
- Sezen, Y., (1993), *Sosyoloji Açısından Din*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Sezer, A.;İçen, H., (1999), *Dictionary of English Synonyms*, Ankara: Hacettepe Taş Yayınları.
- Sharpe, J.E., (2000), *Dinler Tarihinde Elli Anahtar Kavram*, (Çev., Ahmet Güç), Bursa: Arasta Yayınları.
- Smith, H., (2002), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı*, (Çev. G. Varım), J Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* içinde, İstanbul: Say Yayınları.
- Şemin, R. U., (1984), *Gençlik Psikolojisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Taplamacıoçlu, M., (1983), *Din Sosyolojisi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- , (1962), “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”,: *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:X.
- Tarancı, C. S., (2004), *Otuz Beş Yaş*, İstanbul: Can Yayınları.
- Till, H., V., (2002), “Evren Neden Çalışır?”, (Çev. A. Atabek), R. Stannard (Edt.), *Yeni Bin Yılda Tanrı* içinde, İstanbul: Gelenek Yayınları.

- Timuçin, A., (2001), *Düşünce Tarihi III*, İstanbul: Bulut Yayınları.
- Tirmizi, (Trhsz), *Sünen-i Tirmizi*, 1-5, (O. Z. Mollamehmetoğlu), İstanbul: Yunus Emre Yayınları.
- Tolstoy, L. N., (1999), *Din Nedir?*, (Çev., M. Çiftkaya), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- , (2005), *İtirafılarım*, (Çev., İ. Özdemir), İstanbul: Antik Dünya Klasikleri.
- Topçu, N., (1999), *Varoluş Felsefesi, Hareket Felsefesi*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tümer, G., (1994), "Din", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: IX, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- , (1986), "Çeşitli Yönleriyle Din", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:28, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tümer, G.; Küçük, A., (1993), *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Uygur, N., (Trhsz), *Bunalımdan Yaşama Kültürü*, İstanbul: Ara Yayınları.
- Ülken, H. Z., (1967), *İslam Felsefesi*, Ankara: Selçuk Yayınları.
- Vaux, R., (2003), *Yahudilikte Aile*, (Çev., A. Güç), Bursa: Arasta Yayınları.
- Vergote, A., (1999), *Din, İnanç ve İnançsızlık*, (Çev., V. Uysal), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ward, K., (2002), "Anlam Meselesi ve Din", (Çev., G. Varım), J. Runzo; N. M. Martin (Yayına Hazırlayanlar), *Dünya Dinlerinde Hayatın Anlamı* içinde, İstanbul: Say Yayınları.
- Watt, W.M., (1982), *Modern Dünyada İslam Vahyi*, (Çev., M. S. Aydın), Ankara: Hülbe Yayınları.
- Weber, A., (1991), *Felsefe Tarihi*, (Çev. H. V. Eralp), İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Webster's Third New International Dictionary*, (1969), Massachusetts: G. & C. Merriam Company.
- Wilcox, L., (2003), *Sufizm ve Psikoloji*, (Çev., O. Düz) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Wulff, D., (1997), *Psychology of Religion: Classic and Contemporary*, New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Yalom, I., (2001), *Varoluşçu Psikoterapi*, (Çev., Z. İ. Babayiğit), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- , (2002), *Annem ve Hayatın Anlamı*, (Z. İ. Babayiğit), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Yaparel, R., (1987), "Dinin Tarifi Mümkün mü?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:IV.
- Yapıcı, A., (2004), *Din Kimlik ve Önyargılar Biz ve Onlar*, Adana: Karahan Yayınevi.

- , (2003), “Fiziksel Ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, Cilt:3.
- , (1997), *İslam’da Tövbe ve Dini Yaşayıştaki Rolü*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- Yavuz, K., (1982), “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- , (1983), *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- , (1986a), “Dini İnancın Gelişmesinde Nativizm ve Tecrübecilik Problemi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:7, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- , (1986b), “Din Psikolojisinde Metot Meselesi ve Yeni Gelişmeler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:5, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- , (1988), “Günümüzde Din Psikolojisi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:8, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- , (1998a), *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- , (1998b), *Çocuğun Dünyası ve Gelişimi*, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- , (2003), Din ve Güven, F. Erdem (Edt.) *Sosyal Bilimlerde Güven* içinde, Ankara: Vadi Yayınları.
- Yazır, E. M. H., (1992), *Hak Dini Kur’an Dili I-X*, İstanbul: Azim Dağıtım.
- Yıldırım,H.,(2002), *Yalnızlık ve Yaşam*, <http://historicalsense.com/Archive/Fener48.htm>. (17.09.2005).
- Yıldız, M., (1998), “Dini Hayat İle Ölüm Kaygısı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”, (*Basılmamış Doktora Tezi*), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz, E., (1996), *Hukuk Sözlüğü*, Ankara: Yetkin Hukuk Yayınları.
- Yörükoğlu, A., (2000), *Çocuk Ruh Sağlığı*, İstanbul: Özgür Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Saffet KARTOPU
Doğum Yeri ve Yılı : Karaisalı / Adana – 1981
Medeni Durumu : Evli
Telefon : 0505 394 22 40
Adres : Dadaloğlu Mah., 39 Sokak, Çağ Apt., D Blok, Kat: 10, No. 19,
Yüreğir, Adana.
E. mail Adresi : Saffet333@Yahoo.com

EĞİTİM DURUMU

2002-2006 Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Adana.
1997-2002 Lisans, Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Adana.
1994-1997 Lise, Karaisalı İmam-Hatip Lisesi, Adana.
1991-1994 Ortaokul, Karaisalı İmam-Hatip Lisesi, Adana.
1986-1990 İlkokul, Etekli Köyü İlkokulu, Karaisalı, Adana.
Yabancı Dil : Arapça, İngilizce.
İş Durumu :
2003- MEB. Tahsilli İlköğretim Okulu.